

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

číslo 2., ročník 2017

Obsah čísla

PŘEKLADY

Genadij Zjuganov – Únorový prolog Října 2

DISKUZE K 100. VÝROČÍ VŘSR

Jiří Dolejš – Experiment s ruskou revolucí 6

Marie Hrošová – Současné Rusko a VŘSR 10

Josef Heller, František Neužil – Jaký systém vlastně zrodila říjnová revoluce? 20

Jiří Malínský – Poznámky k obecnějším souvislostem Velké říjnové socialistické revoluce a jejímu vztahu k prvnímu odboji 45

Jan Zeman – 100 let od VŘSR – jednota nutného a nahodilého 65

POLEMIKA

Václav Exner – Levice a nejen technologické změny 79

PŘIPOMENUTÍ

Pavel Sirůček – Ohlédnutí za klubem ekonomů 95

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI

Pavel Sirůček – M. I. Tugan-Baranovskij – teoretik cyklů, krizí a socialismu 112

Genadij Zjuganov

Únorový prolog Října

(Překlad – Jiří Boháček)

V prvních jarních dnech tohoto roku v naší zemi oslavil lid 100. výročí Únorové revoluce, za jejíž počátek je považován 3. březen (18. února podle juliánského kalendáře), kdy byla vyhlášena stávková hnutí dělníků v jedné z největších ruských společností v Putilovském závodě v Petrohradě. Tato revoluce ukončila historii ruské monarchie, 300-leté vlády Romanovců. Tato událost se stala předzvěstí Velké říjnové socialistické revoluce, jejímž prostřednictvím byl nastaven kurz výstavby státu založeného na principech skutečné rovnosti občanů a sociální spravedlnosti jako první na světě. Na cestě ke konečnému vítězství nového řádu mladé sovětské republiky jsme museli projít občanskou válkou a řadou dalších tragických událostí. Ale díky revoluci, realizované v říjnu bolševici nakonec zastavili destruktivní chaos, který vypukl v zemi po událostech z února.

Únorová revoluce byla reakcí na do značné míry chaotický a anarchistický vývoj a rychle se hromadící problémy, které monarchie nebyla schopna zvládnout psychicky ani intelektuálně. Říjnová revoluce přivedla k moci stranu bolševiků, vedenou Leninem, jedinou sílu v zemi schopnou plně vyřešit problémy ve velkém měřítku, které vedly ke vzniku únorových událostí, a byla schopna obnovit stav země na novém základě.

Sovětská vláda úspěšně vyřešila nejtěžší úkoly jak zvládnout vnějšího nepřítele a stabilizovat vnitřní vývoj v zemi, zajistit vítězství ve Velké vlastenecké válce, a zároveň posílit další autoritu sovětské vlády v očích lidí. Nedostatek této schopnosti mocenské struktury v Rusku na počátku dvacátého století vedl k revoluci a zhroucení starého mocenského systému.

Neřešené problémy, které způsobily Únorovou revoluci, jsou velmi důležité pro dnešní Rusko, jehož politický systém je stále unášen ke stejnému monarchistickému principu mocenské struktury, kterou nelze vyměnit a která je pouze cudně skryta za maskou

semifiktivních voleb. Čestná touha současné moci hájit své politické zahraniční zájmy, není ovšem podporována zodpovědnou domácí politikou v sociální a ekonomické sféře. Poctivé analýzy reálné ekonomické situace v zemi, které by pomohly pochopit skutečné potřeby a nálady společnosti, jsou nahrazeny pouze propagandistickými mýty a jsou pilně „učesané“ podle oficiálních statistik.

Dnešní úřady by si měly pamatovat historické události. Vláda by měla vážně uvažovat o tom, co si ještě několik dní před vypuknutím událostí v únoru 1917 tehdejší elity ani nedokázaly představit, a co později popsal ve svých pamětech Vasilij Šulgin, který byl tehdy náměstkem Státní dumy a zarytým monarchistou, který osobně převzal abdikaci z rukou cara Mikuláše II.

V knize autobiografických poznámek "Dny" Šulgin uvádí: "Několik dní jsme žili na sopce. V Petrohradu nebyl chléb. Doprava zkolabovala v důsledku mimořádného přívalu sněhu, silného mrazu a co je nejdůležitější, samozřejmě, v důsledku stresu z války. V Petrohradě vypukly pouliční nepokoje. Ale důvodem samozřejmě nebyl chléb. To byla poslední kapka. Faktem bylo, že v celém tomto velkém městě nebylo možné najít ani několik set lidí, kteří by sympatizovali s úřady. Faktem také je, že vláda nevěřila ani sama sobě. Ve skutečnosti nebyl jediný ministr, který věří v sebe a v to, co dělá. Třída bývalých vládců se zhroutila."

Platnost těchto slov je potvrzena rychlou abdikací Mikuláše II. Toto rozhodnutí učinil sotva si uvědomil, že armáda není připravena bajonety chránit jeho trůn před lidem, na jehož obranu ani nepomyslel, jak vyplývá z jeho vlastních činů. Ani jeho mladší bratr Michail Alexandrovič, kterému Mikuláš II postoupil trůn, se neodvážil předložit výzvu povstalecké zemi a nechat se korunovat. Rozhodl se v podstatě abdikovat den po Mikuláši II. Vládcí, kteří ztratili podporu státního mocenského aparátu, se okamžitě odevzdali komunitě, lidem, protože si uvědomili, že se stali pro lid cizími ve stejné míře, v jaké byl lid cizí jim.

Dnešní provládní propagandisté mluví o destruktivních, katastrofálních stránkách Únorové revoluce, zaměřují svou pozornost především na fakta svržení tehdejší vlády, které hodnotí jako velkou katastrofu. Ale skutečnou katastrofou v té době nebylo zhroucení monarchie, která ztratila vizi a politickou vůli a spolu s nimi i autoritu ve společnosti. Skutečnou katastrofou byla skutečnost, že Únorová revoluce vynesla k moci

liberální síly, odříznuté od lidí ne méně než monarchie, kterou přemohly. Přítomnost „umírněných socialistů“ v prozatímní vládě vytvořené díky revoluci, ji nezachránila, jelikož tito se v klíčových otázkách přimykali k liberálům.

Ani první předseda liberální prozatímní vlády kníže Lvov, ani jeho nástupce na postu premiéra Kerenský, ani jeho tým neměli dostatek manažerských zkušeností, ale ani nepochopili, že liberální politika nemůže být alternativou k tomu, proti čemu se Rusko vzbouřilo během únorových událostí. Liberálové jsou omezeni na poskytování řady formálních politických svobod, ale ani je nenapadlo měnit socio-ekonomický základ systému, opustit kapitalistický model rozvoje společnosti. Model, který zejména v krizových podmínkách může vést pouze k dalšímu zhoršování stavu země. Je naprosto přirozené, že prozatímní vláda, která přišla k moci, zprvu způsobila opravdovou euforii ve velké části společnosti, za pár měsíců však zcela ztratila podporu a euforie byla vystřídána masovou nespokojeností a pohrdáním.

Ve skutečnosti se v důsledku Únorové revoluce dostali k moci lidé stejného politického plemene jako dnešní "liberální opozice". S jejich příchodem se změnila osobnosti, nikoliv však podstata systému. Nové orgány ani nenapadlo řešit problematiku vlastnictví továren a půdy. Jediným spravedlivým řešením by byl pouze převod pozemků a velkých průmyslových podniků soukromého vlastnictví do rukou těch, kteří pracují, do rukou lidí.

Nová vláda nevyřešila otázku sociální spravedlnosti, nezměnila zásady sociálně ekonomického rozvoje. Tyto základní otázky nebyly a nemohly být zařazeny do agendy této vlády. Ale v srdci revolučního hnutí společnosti bylo hluboce zakotveno očekávání nutnosti řešit tyto problémy. Nutnost změnit systém samotný, nejen formálně změnit jména panovníků a nápisy na státních institucích.

Únorová revoluce byla jednoznačně buržoazní revolucí, protože na jejím konci byla moc soustředěna v rukou velké buržoazie, velkých vlastníků půdy a v rukou vlády, která zastupovala jejich zájmy. Moc zůstala ve stejných rukou, v nichž byla již před únorem. Ve skutečnosti však byla únorová revoluce vyvolána zcela odlišnými náladami a touhami. Tyto hluboké rozpory během několika měsíců vyvolaly v Rusku nové revoluční události, díky nimž byly otázky moci a budoucí vývoj země vyřešeny zcela jinak.

Neochota liberálů reagovat na hlavní potřeby společnosti vedla k tomu, že sami ztratili veškerou důvěryhodnost. Nadšený masový vlastenecký postoj společnosti k účasti Ruska

ve válce před několika lety byl nahrazen nelibostí. Nová vláda byla vnímána se stále větším odporem jako nová verze monarchistické vlády. Pokračující účast ve válce začala být lidem vnímána jen jako výhodná pro vládu, nikoliv pro lid a Rusko, rozervané vážnými vnitřními problémy.

Únorová revoluce nevyřešila tyto globální problémy, kterými byla vyvolána. Proto nemůže být nazývána revolucí v plném smyslu slova. Byla to jen přechodná fáze, kdy se rychlost historického času, která vedla zemi k socialistické revoluci přirozeným způsobem, značně urychlila. K revoluci, která stanovila a řešila základní otázky sociální a ekonomické struktury společnosti a současně zastavila chaos a další degradaci generované únorem.

Historický význam Únorové revoluce spočívá v tom, že otevřela cestu pro transformaci, která začala v říjnu 1917. Otevřela tuto cestu díky rozpadu monarchie i díky tomu, že po rozpadu monarchie následovalo rychlé zprofanování a politický úpadek liberálních sil, které se ukázaly jako neúčinné a nepřátelské Rusku.

Hlavní historickou lekcí února je, že konzervativní monarchie a dobrodružný liberalismus v každém věku a ve všech podobách vytvářejí antagonistický konflikt mezi lidmi a úřady. Konflikt, který nevyhnutelně vyžaduje získání moci pro ty, kteří vyznávají myšlenky sociální spravedlnosti a sociálního státu. Jestliže nemůže být tento konflikt vyřešen mírovými prostředky, dříve nebo později dojde k revolučnímu povstání lidu.

Převzato z oficiálních stránek KS Ruské federace Zjuganov, G. Únorový prolog Října. 2017 [cit. 20-10-2017] dostupné z [www: http://oct1917.ru/materialy/208-fevralskij-prolog-oktyabrya.html](http://oct1917.ru/materialy/208-fevralskij-prolog-oktyabrya.html)

O autorovi:

Genadij Andrejevič Zjuganov

*1944. Státník. Předseda ÚV Komunistické strany, vedoucí frakce Komunistické strany ve Statní dumě Ruské federace. Vedoucí Mezinárodní unie komunistických stran působících v republikách SNS a pobaltských státech. Zastupuje Rusko v Parlamentním shromáždění Rady Evropy. Doktor filozofie. Vojenská hodnost - plukovník v záloze. Laureát mezinárodní ceny M. Šolochova. Je autorem více než 80 knih a monografií, publikovaných v Rusku a v zahraničí.

Jiří Dolejš

Experiment s ruskou revolucí

Ruská revoluce před sto lety byl unikátní pokus o globální civilizační alternativu. Pokus, který nakonec prohrál, i když posunul svět, a který dokázal v minulém století změnit i konkurenční, západní část světa.

Teorie revolucí

Než začne kdokoliv nadávat na revoluční teror, měl by si uvědomit, že nakupená historická zkušenost se na počátku novověku zobecnila do respektované teorie revolucí. A že součástí chápání dějinného pohybu je takové pojetí pokroku, kdy vedle evoluce objektivně dochází i ke skokovým událostem, provázených podstatnou transformací společenského systému. Otázka, zda není nakonec evoluční vývoj efektivnější, tak poněkud postrádá smysl. A civilizačním vývojem prochází i obsah a prostředky revolucí.

Teorie revolucí přinesla typologii různých revolucí – známe revoluce náboženské, politické, ale i sociální. Nejde o jakoukoliv rebelii či puč, ale o komplexnější projekt zásadních společenských změn s ambicí ustanovit lepší řád. Novodobé revoluce pak cílí na občanské svobody, sociální rovnost, národní emancipaci, ale v rozvojovém světě třeba na antikoloniální program. Takové cíle nejsou žádná chiméra, ale jsou výrazem zcela reálných zájmů.

Samotné revoluční události lze samozřejmě interpretovat podle úhlu pohledu. Jedni mají přístup rituálně uctívačský a účelově apologetický. Hájí revoluci jako nástroj osudu, jako lokomotivu táhnoucí pokrok směrem k dějinné nutnosti. Druzí nevidí rozdíl oproti

pouhé krvavé revoltě. Vidí v revoluci jen nástroj uzurpace moci a šíření sociální nenávisti. Varují před revolučním terorem a před iracionalitou utopií, které mu zajišťují ideologické krytí.

Výsledky revolučních pokusů nevedly vždy k trvalejším změnám – od Spartakova povstání otroků po pařížskou komunu. Pokud revoluční kroky přežijí, procházejí procesem své historické legitimizace. To může mít podobu formálně legalistickou (potvrzení ústavními procedurami), ale i radikálně demokratickou, tedy stojící na civilizačním průlomu od reakčních poměrů k nové demokracii.

...případ ruské revoluce

Ruská revoluce měla specifický obsah i průběh. V počáteční fázi lze hovořit o revoluci buržoasně demokratické, směřující proti reakčnímu samoděržaví. Proti zaostalosti tamějších poměrů mířily i někdejší protiruské invectivy Karla Marxe. Situaci začaly měnit již prokapitalistické Stolypinovy reformy po revolučním pokusu v roce 1905. Ale až v únoru 1917 směřoval útok proti carskému režimu spojený se vznikem republiky a rozvojem parlamentarismu. Nikdo neočekával, že epizoda se Zimním palácem bude mít nakonec tak dalekosáhlé důsledky.

Samotný říjen 1917 už deklaroval cíl přerůstání revoluce demokratické v socialistickou, vytvoření nekapitalistické alternativy. S ohledem na zaostalost Ruska se s ní spojuje koncept nejslabšího článku světového imperialismu. Mise proletariátu se měla završit v světové revoluci a to se nestalo. Pokrokem ovšem byly počáteční dekrety o míru, o půdě, deklarace práv národů, ale především původní myšlenka sovětů jako nové formy demokracie. Po roce 1918 za občanské války tyto cíle byly obětovány, Menševici, eseri, a další byli postaveni mimo zákon s argumentem obklíčení. A teror vypukl na obou stranách.

Revoluce obecně zažívají i své fáze couvnutí. V paralele s revolucí francouzskou bývá tato fáze označována za thermidor. S původní myšlenkou sovětů se ruská revoluce rozloučila po kronštadtské vzpouře (1921). Myšlenku socialistického trhu živil ještě několik let experiment NEP. Tuhý stalinismus pak už reformy nepřipustil. Toto autoritářské bezčasí prodloužila válka s fašismem. V únoru 1956 Chruščovovská reflexe na XX. sjezdu KSSS neměla systémový charakter. Režim se lekl živelné destalinizace

a rizika ztráty vlivu v zahraničí (Maďarsko 1956). Střídání období „otepel – zastoj“ skončilo brežněvovským neostalinismem.

Ruská perspektiva

A jaká je ruská revoluce z ruské perspektivy? Přispěla především k proměně globálních poměrů. Kreml tak v rámci důrazu na velké ruské vyprávění zdůrazňuje především aspekt velmocenský, nikoliv socialistický. SSSR pro ně je prostě atomová velmoc, která vypustila do vesmíru Gagarina. Leninův odkaz Putin spíše ignoruje, zato generalissima Stalina účelově hájí před démonizací. Tím, že právě za něj sovětská vlajka zavlála nad Reichstagem, ocitá se tento diktátor po boku postav, jako byl Petr Veliký. Západ naopak považuje leninismus za první významnou revizi marxismu a časy Kominterny za projev ruského expanzionismu.

Pro nové Rusy, elity dnešního ruského kapitalistického impéria, je socialistické levičáctví příliš destruktivní a mířící na jejich ekonomické zájmy. Pro ně revoluční odkaz Lenina vlastně přispěl k pádu SSSR. Připomínají si, že Gorbačov chtěl návrat od brežněvovského neostalinismu, řízeného nomenklaturami, k autentickému předstalinskému leninismu. Pro Solženicina byl Lenin nakažený západním marxismem a pro pravoslavnou církev byl zase ateistický neznaboh, který si ani nezaslouží být pohřben. Reformátora Gorbačova tak staré i nové elity viní z velmocenského propadu sovětského impéria.

V 20. století byla samozřejmě zásadní otázka možnosti vývozu ruské revoluce do světa. Sociální revoluce se ale vyvážet nedají. Nakonec spíše šlo o rozšíření imperiálního vlivu. Zřejmé jsou rozdíly v kulturním transferu hodnot ruské revoluce, od původní inspirace a fascinace až po umravňující doktríny omezené suverenity v rámci sovětského bloku. To potvrzuje zcela rozdílné vnímání ruských tanků v letech 1945 a 1968. Systém nakonec prohrál pro své vady, které poškodily i socialistické ideály. Těžko však říci, že šlo jen o slepou uličku. Šance na novou alternativu už změnila svět, který už nebude nikdy jako před ruskou revolucí.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Poslanec PS PČR. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 místopředseda KSČM. Nyní předseda CSTS.*

Marie Hrošová

Současné Rusko a VŘSR

1. Vývoj vztahu ruské společnosti k VŘSR po rozpadu SSSR

Před rokem 1991 – státní svátek. Po rozpadu SSSR v návaznosti na polarizaci společnosti se polarizují i názory na historické události, které jsou spjaty s vývojem po roce 1917. Veřejné mínění se nacházelo pod palbou množství nejrůznějších informací a senzačních objevů, které si běžný občan nemohl, a ani nebyl schopen ověřit. Předmětem zpochybňování se stávaly hlavně dva momenty moderní ruské a sovětské historie. Otázka role SSSR ve druhé světové válce a problematika revoluce, která byla dlouhá desetiletí označována jako VŘSR. Značná část občanů byla najednou na rozpacích, zda se má stydět nebo být hrdá na vítězství ve Velké vlastenecké válce a už vůbec si nebyla jistá, co si má myslet o Říjnové revoluci. Tápání veřejného mínění ohledně války bylo ukončeno oficiálním uznáním hrdinství ruského národa ve Velké vlastenecké válce a každoročně pořádanými okázalými oslavami, při mlčenlivém ignorování podílu ostatních národů SSSR na vítězství.

V případě VŘSR je situace složitější a její „rehabilitace“ v očích většinové společnosti je v dohledné době nereálná. Nejrůznějšími kanály probíhá proces soustavného vytlačování povědomí o událostech roku 1917. Především u mladší a mladé generace mizí nejenom pochopení podstaty společenských přeměn, jež byly nastartovány v říjnu 1917, ale současně s tím ztrácí i základní faktografické znalosti. Napomáhá tomu i skutečnost, že od roku 2004 není připomínka Říjnové revoluce 7. listopadu oficiálně uznávaným

svátkem. Tomuto kroku předcházelo opatření z roku 1996, kterým se právě 7. listopad prohlašoval za *Den dohody a smíření* (Děň soglasija i primirenija). V roce 2004 byl uvedený svátek přesunut na 4. listopad a přejmenován na *Den národní jednoty*. Uvedené datum má připomínat rok 1612 jako dobu ukončení zahraničních útoků (polsko-litevských), ukončení nepokojů a zároveň brzký příchod dynastie Romanovců. V Rusku se slavil tento den do roku 1917.

Výročí 7. listopadu však úplně nezmizelo. Na Rudém náměstí jsou v posledních letech 7. listopadu prováděny vojenské přehlídky. Nejedná se ale o připomenutí revoluce, ale známé vojenské přehlídky z roku 1941, která měla pozvednout bojového ducha národa během obrany Moskvy a jejíž účastníci pak odjížděli na přední linii. Uvedenou záměnu někteří ruští komentátoři vnímají následovně: *„Zrušení oslav Říjnové revoluce je potvrzením pokusů odstranit tuto událost z paměti lidí a nahradit ji jinou, která by přispěla ke smíření společnosti.“* Ve věci 7. listopadu a vojenské přehlídky jsou dostupná i taková vyjádření: *„Současná moc ho nechce úplně vyškrtnout a zároveň jej nechce slavit jako revoluci. Pokouší se spojit do jednoho celku několik historických dat, aby si tímto způsobem zajistila větší kolektivní podporu“.*

Součástí tažení proti Říjnové revoluci jako události, která by pořád ještě mohla být vnímána pozitivně, je bezesporu svatořečení cara Mikuláše II. a členů jeho rodiny. Stalo se tak v roce 2000. Určité pokusy nacházíme i před tímto rokem, ovšem veřejné mínění nebylo náležitě připraveno k přijetí takového kroku. V návaznosti na posilování vlivu pravoslavné církve a nárůstu počtu věřících se její špičky nakonec odhodlaly k realizaci zmiňovaného svatořečení. V roce 2008 pak nejvyšší soud přehodnotil svoje dřívější stanovisko, že likvidace carské rodiny byla projevem excesů, k nimž docházelo během občanské války, a důsledkem svévole skupiny osob. V souladu s novým závěrem soudu se jednalo o politickou represí. Pro srovnání, polické rehabilitace se nikdy nedočkal jeden z vůdců a organizátorů revolucí v letech 1905 a 1917 (říjnové) – L. Trockij.

Výsledkem dlouhodobého působení na obyvatele Ruska je pak poměrně rozšířený názor na Říjnovou revoluci, který našel vyjádření v následujícím rčení: *Bylo by lučše, jesli by ne byla (Raději kdyby nebyla).*

2. Století Velké ruské revoluce – nepohodlné výročí

V Rusku se letos připomínala revoluce pod názvem Století Velké ruské revoluce. Na přípravě oslav (přesněji vzpomínkových akcí) se podílely politické špičky, včetně prezidenta, které usilovaly, aby vše probíhalo v rámci určitých mantinelů a přesně v duchu rozklížení představ o revoluci. Již samotný oficiální název výročí *Století Velké ruské revoluce* ignoruje skutečnost, že rok 1917 je rokem dvou revolucí a skrytě se tak snaží odvádět pozornost od té říjnové. Takovým způsobem je ignorována její odlišnost od revoluce, která zvítězila v únoru. Mimochodem i v učebnicích historie jsou události Únorové i Říjnové revoluce a poté občanské války pojaty jako celek s označením Velká ruská revoluce.

První kroky směřující k připomínce stoletého výročí, byly učiněny již v prosinci 2016, kdy ústy členů administrace prezidenta byla tlumočena jeho představa o podobě nadcházejícího výročí. Zazněla sice na akademické půdě, byla však určena nejrozličnějším zájmovým organizacím a rovněž politickým stranám. Na zasedání Ruské historické společnosti, která se zabývala přípravou na sté výročí Říjnové revoluce, vystoupil P. Zenkovič, vedoucí správy společenských projektů, jež je součástí administrace prezidenta. Jmenovaný prohlásil: „...datum se bude připomínat výlučně v historickém kontextu“ a požadavek zněl „nepolitizovat“. Představitelům politických stran byl určen vzkaz, že v souvislosti s výročím se „nemá štěpit společnost“. Jmenovaný rovněž prohlásil, že „Kreml vnímá datum jako historické a ne politické výročí a v této souvislosti nejsou vytyčeny žádné úkoly ideologického zaměření.“ V. Putin se sice vyjádřil, že „výročí je důležitým podnětem zabývat se příčinami a samotnou podstatou revolucí v Rusku.“ Zároveň však varoval a požadoval, aby se „neuchylovalo ke spekulacím, které by plynuly z vlastním politických a jiných zájmů a vyrůstaly by z tragédií, které se dotkly každé rodiny.“

V době samotného výročí však revoluce nepatřila ke stěžejním tématům sdělovacích prostředků. Ty se s vervou a chutí se věnovaly náhradní problematice, která měla podobu bouřlivého posuzování nového filmu Matilda o milostném vzplanutí mladého cara Mikuláše II. k primabaleríně Matildě Kšešinské. Agresivita odpůrců filmu se tak stala vděčnou zástupnou náplní zpráv.

Počátkem listopadu a hlavně 6. a 7. 11. 2017, se sice uskutečnila řada demonstrací s rudými prapory, revolučními písněmi a transparenty. Celá řada ukázek a představení probíhala v dobových kostýmech přesně v povoleném nostalgickém duchu, který byl doporučen pro historickou podobu oslav. Téměř se nekonala skutečná diskuze a nebyla připomenuta ani podstata revoluce. Z vysokých míst již delší dobu opakovaně zaznívalo, že hlavním poučením pro dnešek je potřeba jednoty. Např. ministr kultury V. Medinskij se ještě v roce 2015 nechal slyšet, že *„všestranné a objektivní studium Velké ruské revoluce a občanské války nám pomáhá pochopit tragičnost rozkolu společnosti na vzájemně bojující strany, pochopit jak důležitou je pro Rusko silná státní moc, kterou podporují všechny vrstvy obyvatelstva.“* Ve stejném duchu se vyjádřil bývalý mluvčí státní dumy S. Naryškin: *„Důležitost výročí takové události, jakou byla revoluce v Rusku, nespočívá v uspořádání slavnostních akcí a oslavách... má sloužit získání poučení.“* Samotné poučení pak spočívá podle jeho mínění *„v hodnotě jednoty, občanského souladu, schopnosti společnosti nacházet kompromisy a nedopustit krajní roztržku ve společnosti, která by přijala formu občanské války.“*

Navzdory celé řadě akcí (vědecké konference, setkání komunistických a dělnických stran, manifestace, koncerty apod.), z nichž mnohé probíhaly za reprezentativní mezinárodní účasti, neodpovídal jejich ohlas na domácí scéně vynaloženému úsilí. Ruské vládní kruhy se úspěšně vypořádaly s „nepohodlným výročím“ a ještě dokázaly vytvořit iluzi o tolerantním přístupu k oslavám, které organizovali ruští komunisté (viz zdravotice V. Putina adresovaná setkání komunistických a dělnických stran). Seriózní rozhovor o revoluci přehlušila druhořadá a zástupná kvazi revoluční témata typu „Matilda“. Můžeme to vnímat i jako projev defenzívy levicových sil, která má mezinárodní charakter.

3. Postoj politických stran k VŘSR

a) Jednotné Rusko – strana, která je vnímána jako proputinovská, vznikla z iniciativy prezidenta a je jeho oporou

Postoj k revoluci reprezentuje V. Putin a jeho nejbližší okolí. Ve veřejných vystoupeních je sice zdůrazňována Velká ruská revoluce, která byla zahájena v únoru

1917 a završena byla s ukončením občanské války. Současně je nutnost národní jednoty prezentována jako hlavní poučení pro dnešek. Ve skutečnosti je postoj prezidenta k fenoménu revoluce, a zvláště k Říjnové revoluci daleko vyhraněnější, než by se mohlo jevit na základě vystoupení, která probíhají na celoruské úrovni. Skutečný vztah k VŘSR bývá V. Putinem vyjadřován hlavně na komornějších setkáních a besedách v rámci odpovědí na položené otázky. Zde se prezident vymezuje vůči VŘSR, byť se snaží vystupovat velmi opatrně. Na jednom ze setkání na půdě jedné z vysokých škol odpovídal na otázku, zda souhlasí s odstraněním V. I. Lenina z mauzolea a jeho pochováním. Vyjádřil se pro zachování statusu quo a pak se rozpovídal. Kromě jiného odsoudil likvidaci carské rodiny, aniž by se slovem zmínil o okolnostech této události. Svoje úvahy zakončil tím, že obvinil V. I. Lenina a bolševiky v tom, že „*podkopali*“ (podkopali, podemleli) ruskou státnost. Jakou státnost tím mínil, neuvedl a zůstává na našem rozhodnutí, zda měl na mysli tu hroučící se poúnorovou nebo dokonce samoděržaví. Na mezinárodním festivalu mládeže v Soči byl ruský prezident zaskočen zájmem o výročí VŘSR a byl nucen se vyjádřit. Jeho odpověď na dotazy účastníků byla zprvu koncipována jako výčet úspěchů sovětského období (kosmické lety, válečné vítězství v roce 1945, realizace velkých budovatelských projektů), poté však přítomné poněkud zaskočil tvrzením, že „*revoluce nikam nevedou*“ (*revolucii eto put' v nikuda*). Dne 19. 11. 2017 na zasedání mezinárodního diskuzního klubu Valdaj, jehož členem je kupříkladu i Václav Klaus, prezident Ruské federace prohlásil: „*Revoluce jsou vždy důsledkem deficitu zodpovědnosti všech účastníků.*“ Nelze se proto divit, že jeden poradců prezidenta V. Surkov, vzkázal „*všem, kdo ještě sní o revoluci, že výsledkem činů romantiků je příchod maniaků a teroristů k moci.*“

Někteří analytici dospěli k závěru, že prezident a jeho hnutí se čím dále tím více ztotožňuje s Únorovou revolucí a říjnové události vnímá navzdory proklamované jednotě a konsenzu nepřátelsky. Je to logické, vždyť současné Rusko je kapitalistickou zemí a vládne se tam v zájmu kapitálu.

Ostatní politické strany pravicového zaměření (např. Jabloko) svůj odpor k VŘSR neskrývají. Rozdíly lze pozorovat spíše v jejich vztahu k carskému Rusku. S. Mitrochin (strana Jabloko) prohlásil, že „*bolševici jsou politickými bandity.*“

b) LDPR (Liberálně demokratická strana Ruska) – Vladimír Žirinovskij

Strana patří ke krajně pravicovému křídlu politických uskupení. Svými argumenty a rétorikou připomíná naše „sládkovce a okamurovce“. Její vůdce V. Žirinovskij je pro svoji nespornou pohotovost a vtip stálíci televizních pořadů. Bývá častým hostem řady diskuzních i zábavných pořadů. Byť jeho strana nepatří ve volbách k favoritům, mnohá vyjádření Žirinovského o ruských a sovětských dějinách jsou přijímány nemalou částí veřejnosti a stávají se součástí běžného (všedního) vědomí. Svůj negativní vztah k Říjnové revoluci vyjadřuje dlouhodobě a opakovaně. Soudí, že *„není svátkem, ale tragédií země, neboť v roce 1917 byla rozvrácena a zlikvidována velká země.“* Carské Rusko vnímá jako zemi jednoznačně prosperující, která by se stala vedoucí velmocí světa s nejrozvinutější ekonomikou, jen kdyby nepřišla revoluce. Tvrdí, že pro revoluci neexistovaly žádné vnitřní podmínky, uskutečnila se na objednávku vnějších sil. Říjnovou revoluci považuje za *„nejstrašnější událost v dějinách lidstva.“*

c) KPRF (Komunistická strana Ruské federace) – Gennadij Zjuganov

Jedna z mála politických stran (jak známo v Rusku existuje několik komunistických stran) považuje VŘSR za VŘSR a vnímá ji jako začátek snah o odstranění vykořisťování a všech forem útlaku. Na oslavy stoletého výročí se připravovala dlouhodobě. K úspěchům lze určitě zařadit 19. setkání komunistických a dělnických stran v Petrohradu. Vzhledem k podobnosti KPRF a KSČM je používána i obdobná argumentace při vysvětlení událostí v říjnu 1917. Revoluce vyrostla z rozporů tehdejší společnosti. Jednalo se o sociální spravedlnost a sociální rovnost. KSRF se vyjádřila i k postoji současné státní moci k revoluci. Komunisté upozorňovali, že vládnoucí špičky mají strach z analýzy příčin revoluce a diskuze na této úrovni zpravidla končí vzájemným ujišťováním, že revoluce se nezopakuje. Z řad odborného zázemí komunistické strany zaznívala rovněž kritika nejrůznějších koncepcí, které znevažovaly význam revoluce. Především se jednalo o tzv. spiklenecké teorie a otázka vnějšího zásahu ve prospěch revoluce. Kritizovaly se názory, že Únorová revoluce byla spiknutím svobodných zednářů a Říjnová pak německých špiónů.

Součástí akcí, které měly za úkol připomínat stoleté výročí, byl i sociologický průzkum provedený Centrem výzkumů politické kultury, který je analytickým pracovištěm KSRF. Cílem bylo zjistit vztah ruských obyvatel k Říjnové revoluci a sovětským dějinám. Asi třetina dotázaných odmítla odpovědět, ale na otázku na čí stranu byste se přidali v říjnu 1917 a během občanské války, byly odpovědi následující. Na stranu bolševiků 27 % dotázaných. Většina z nich měla neúplné středoškolské a vysokoškolské vzdělání a ze 2/3 muži. Prozatímní vláda našla podporu pouze u 4 % účastníků ankety. Stoupenci monarchie dosáhli 1 % a většinu z nich tvořili ženy. Neutrální pozici by zaujalo 37 % dotázaných. Bolševici zaznamenali nejvíce stoupců u starší a nejmladší generace. Nejméně u 30-34 letých, kde procento sympatizujících dosáhlo pouze 4 %.

ÚV KSRF schválil hesla k výročí VŘSR, která měla jak historizující charakter, připomínající události roku 1917: „*Mír národům, půdu rolníkům, závody dělníkům; Necht' žije socialistická revoluce; Všechnu moc pracujícím...*“ Některá hesla také reagovala na aktuální politické dění: „*Zavedeme progresivní zdanění; Pryč s diktaturou oligarchů a byrokratů...*“

Naši pozornost si zaslouží skutečnost, že se opět začíná objevovat Stalin jako jeden z vůdců revoluce (viz jubilejní číslo Pravdy). Jedno z hesel ke století VŘSR, které schválil ústřední výbor strany, znělo: „*Lenin – Stalin – vítězství*“. Bez hlubší analýzy, k níž chybí v našich podmínkách potřebné podklady, jen stěží lze posoudit, zda se jedná o jakýsi ústupek obdivovatelům J. V. Stalina uvnitř komunistické strany nebo to máme vnímat jako součást snah směřujících k rehabilitaci jmenovaného v očích veřejnosti, o níž ovšem skrytě i zjevně usilují nejrůznější politické síly. Z článku G. Zjuganova *Živé dědictví Října* (Živoje nasledije Okt'abrja) uveřejněném v Pravdě 31. 10 2017 se můžeme dočíst, že „...*nejhlouběji pronikl do myšlenek Lenina Stalin*“ (... *glubže vseh iděi Lenina vospriňal Stalin*).

4. VŘSR a příklady ovlivňování veřejného mínění prostřednictvím umělecké tvorby

Způsob, jakým je ovlivňována veřejnost, je zřejmý při bližším pohledu na současnou ruskou kinematografii. Jako příklad nám poslouží srovnání dvou filmových děl. Jedno z nich s názvem *Admirál* nedávno vysílala i Česká televize. Je věnováno A. Kolčakovi, který

patřil mezi nejvýznamnější a nejaktivnější představitele bělogvardějského hnutí. Jmenovaný, který byl znám jak svými monarchistickými názory, tak i krutostí v době občanské války, je podávám spíše jako odvážný a čestný romantický hrdina. Filmovým představitelem hlavní postavy byl v Rusku velmi populární a oceňovaný herec K. Chabenskij. Stejný herec se objevuje rovněž v hlavní roli nového televizního seriálu *Trockij*. O profesionalitě a hereckém mistrovství K. Chabenského nelze pochybovat. Divák je v souladu se scénářem a režisérským záměrem přesvědčován, že jeden z organizátorů říjnových událostí nepatří ke kladným historickým postavám. Rovněž televizní seriál *Démon revoluce*, který byl v Rusku k vidění právě ve dnech stého výročí Velkého října, usiluje o vytvoření negativního obrazu vůdčích postav revoluční změny v Rusku. Za démona revoluce je sice vydávána v našich podmínkách poměrně málo známá postava sociálního demokrata A. Parvuse, někteří ruští recenzenti si však všimli, že se jedná o jakýsi zastírací manévr. Hlavním smyslem filmu je totiž zobrazení postavy Lenina. Navíc jej ztvárňuje herec, který se domnívá, že Lenin byl temnou a zlou postavou dějin. V jeho podání tak V. I. Lenin skutečně působí. Neznalý divák pak lehce přijme sdělované pojetí za skutečný důkaz o charakteru a cílech jmenovaného. Kdo by v dnešní době ověřoval, zda nejsou slova V. I. Lenina náhodou vytržena z historického kontextu nebo zda vůbec odpovídají historické pravdě. Co na tom, že se Leninovi přisuzují slova, která odporují jeho názorům, jak je známe z jeho spisů.

5. Odraz problematiky VŘSR v odborné a vědecko populární literatuře

Po rozpadu SSSR se objevuje velké množství překladové literatury věnované sovětským dějinám včetně revoluce. Zpravidla se jednalo o práce pravicově orientovaných autorů (např. i u nás přeložený Richard Pipes). Ruští badatelé přejímali jejich názory a odpovídajícím způsobem je vkládali do svých prací. (Např. A. Zubov a Izborgská skupina).

Událostí a přelomem v náhledu na Říjnovou revoluci byl společný projekt ruských a západních historiků, který byl knižně vydán v roce 1996 pod názvem *Kritický slovník ruské revoluce 1914 – 1921*. Opravené a doplněné vydání vyšlo v roce 2011. Jedná se o sborník článků 40 autorů. V úvodním slovu se vymezují vůči takovým autorům jako

R. Pipes a obviňují jej a jemu podobné ze zaslepenosti a subjektivismu. V publikaci je zastoupena tzv. revizionistická škola (revizionistický směr). Označení znamená, že revidovali názory svých starších kolegů. Nezřídka se se jednalo o potomky menševiků a eserů, kteří na základě studia faktografického materiálů obhajovali zákonitost revolučního procesu v Rusku. Zajímavé historické práce se objevují na akademické půdě. Za mnohé uvedeme alespoň autory S. Kara-Murzu nebo B. Kolonického. S ohledem na malý náklad, který zpravidla činí 1 000 výtisků, je dopad na veřejné mínění minimální.

Objevuje se zajímavá memoárová literatura. Mezi prvními byly po rozpadu SSSR vydávány vzpomínky kadeta P. N. Miljukova a bílých generálů. Později se na ruském knižním trhu objevily vzpomínky menševiků a eserů. V nedávné době bylo zahájeno vydávání prací L. Trockého včetně těch, které obsahují popis a analýzu událostí roku 1917.

Podoba ruského knižního trhu nepřímou vypovídá jak o názorech rozšířených v ruské společnosti, tak i o způsobech ovlivňování veřejného mínění. V nabídce velkého ruského internetového obchodu *www.ozon.ru* nalezneme 42 titulů věnovaných revoluci vydaných v jubilejním roce 2017. Reálně jich bude o něco méně, neboť velmi populární a vydávaný autor N. Starikov, který mimochodem revoluci vnímá velmi negativně, je nabízen několikrát (jedná se o různá vydání téhož titulu). Pro informaci uvedeme alespoň několik titulů z nabídky Ozonu, které reprezentují současnou knižní produkci i z hlediska názorové různorodosti a obsahového zaměření.¹ Určitě nepřekvapí, že u řady z nich se v krátkých anotacích často uvádí, že revoluce je autory vnímána jako geopolitická katastrofa, doba chaosu a zmatků nebo jako řada spiknutí.

¹ Galkujev, R., Repnikov A. (2017): *Velikaja revolucija 1917. Iljustrirovanaja letopis pervoj velikoj geopolitičeskoj katastrofy XX. veka*. ISBN 978-5-699-92276-5

Kara-Murza, S. (2017). Dve revoljucii – dva projekta. ISBN 978-5-906979-67-3

Kolonickij, B. „Tovarišč Kerenskij“. *Antimonarchičeskaja revoljucija i formirovanije kulta ličnosti vožd'a naroda. Mart – ijuň 1917 goda*. (2017): ISBN 978-5-4448-0638-8

Revoljucija i graždanskaja vojna v Rossii 1917 – 1922. Fotoalbum. (2017): ISBN 978-5-904552-74-9

Revoljucija 1917 goda glazami sovremennikov. (2017): ISBN 978-5-8243-2138-8

Revoljucija 1917 goda v Rossiji kak serija zagovorov. (2017): ISBN 978-5-906880-08-6

Svet vo t'me. V borbe za Rossiju 1917 - 1922. Vospominanija učastnikov belogo dviženia. (2017): ISBN 978-5-85824-215-4

Zygar, M. (2017): *Imperija dolžna umeret'. Istorija ruských revoljicij v licach 1900 – 1917*. ISBN 978-5-9614-6495-5

Výročí Velké říjnové socialistické revoluce bylo sice v Rusku „nepohodlným“ výročím, ale uvedená charakteristika nepřímo dokazuje, že Říjnová revoluce přece jenom není zapomenutou událostí.²

O autorce:

Mgr. Marie Hrošová, CSc.

*1953, Absolventka filozofické fakulty Lomonosovovy univerzity v Moskvě. Po studiu krátce vysokoškolská pedagožka. Dlouhodobě se zabývala protinacistickým odbojem. V současnosti se věnuje filozofii dějin. Členka CSTS.

² Obsahem příspěvku je vystoupení autorky na odborném semináři CSTS ke stému výročí VŘSR.

Josef Heller František Neužil Jaký systém vlastně zrodila říjnová revoluce?

Ve společnosti, kde probíhá třídní boj, se stává předmětem tohoto boje mimo jiné i každé významné výročí, pietní akt, pomník či socha historické osobnosti, ba dokonce i názvy obcí a stanic hromadné dopravy. Tím víc to platí o hodnocení takové světodějně události, jakou byla Velká říjnová revoluce, jejíž sté výročí si připomínáme. Na tento proces i jeho různé stránky a důsledky mohou být rozličné názory a pohledy. Soustředme se pouze na jeden aspekt, jenž je patrně zásadní, avšak dosud nebyl prodiskutován v dostatečné hloubce a žádoucí šíři. Je možné ho vyjádřit následující otázkou: O jakou revoluci šlo? Nástup jakého společenského systému říjnová revoluce odstartovala a jaké je místo tohoto systému v dějinách?

Je obecně známo, že nejvíce frekventovanými a současně též i krajními odpověďmi na tyto otázky jsou tyto: 1) Podle různých variant buržoasní ideologie šlo o tragické vybočení z dějin, akt svévole „zlých lidí“, zaslepených nenávistí k bohatým a úspěšným, pro které lidský život nic neznamenal. Určitou modifikací tohoto názoru je tvrzení, že šlo prostě o puč financovaný německou tajnou službou a provedený německými agenty, kteří svedli hloupé masy a nastolili antihumánní, krutou a krvavou diktaturu; 2) Podle ideologie minulého systému a současného stalinismu (či neostalinismu) šlo o jedinou možnou

formu socialistické revoluce, která nastolila diktaturu proletariátu a přerostla do budování jediné možné formy socialismu. Ten ovšem dočasně zanikl díky tlaku a intrikám kapitalismu, zradě morálně nepevných a požívačných vůdců a lenosti a zbabělosti lidových mas, ale brzy bude obnoven nejspíše ruskými vojsky a čínskými penězi. Případné nedostatky systému byly malé a byly dány především zaostalostí socialistických velmocí, zejména v podmínkách SSSR. Stalin byl velký vůdce, který včas předělal Rusko, díky tomu vyhrál válku a zachránil lidstvo před fašismem. Chruščov ho nespravedlivě obvinil a zradil socialismus kapitulantskou politikou mírového soužití a zavedením konzumerismu, který demoralizoval masy. Dělnická třída zradila komunistickou stranu.

Zdá se nám, že o pravdivosti těchto výkladů lze s úspěchem pochybovat. „Dokonale zaokrouhleným idiotismem“ jsou především rozmanité formy a verze buržoazní, primitivně antikomunistické teoretické ideologie, jejichž „nejvoňavějším kvítkem“ je tak zvaná „Černá kniha komunismu“. Autoři tohoto „historického veledíla“ praví, že počty obětí komunismu se odhadují na osmdesát až sto milionů lidí.¹ Domníváme se, že tvůrcům „Černé knihy komunismu“ scházela žádoucí dávka fantazie. Proč hovořit o nějakých mizerných sto milionech, proč ne raději o sto miliardách obětí „zločinných totalitních komunistických diktatur“. Jak nádherně by to znělo: „zločinný komunismus zavraždil sto miliard lidí!“ Vždyť když už lhát, tak s pořádným rozmachem.

O tom, že „československá dělnická třída zradila komunistickou stranu“ hovořil s oblibou vážený soudruh inženýr Miroslav Štěpán, jenž později založil Komunistickou stranu Československa. V současném „postkomunistickém“ Rusku pak historik Jurij Žukov učinil „úžasný objev“, že Stalin chtěl v letech 1936 – 1937 odstranit bolševickou stranu (respektive partokracii komunistické strany) od politické státní moci. Proto načrtl projekt nové socialistické Ústavy, jenž zahrnoval i koncept alternativních voleb do všech zákonodárných a výkonných orgánů státní moci na všech úrovních, podle nějž se údajně právo navrhnout své kandidáty dostalo vedle stranického aparátu i prakticky všem

¹ Tyto údaje může vědychtivý čtenář objevit například na webových stránkách www.bez-komunistu.cz nebo na internetové adrese www.reformace.cz, kde lze nalézt článek Petra Vaňury „Černá kniha komunismu“. Uvádí se, že z oněch zmiňovaných sto milionů obětí „zločinného komunismu“ připadá šedesát milionů na čínskou kulturní revoluci, dvacet milionů na sovětský stalinismus a zbylých dvacet milionů na ostatní země ve světě. Na jedné z internetových videodiskusí jsem vyslechl názor, že vycucané z prstu neboli lživé jsou nejen tyto číselné údaje, ale i známé informace o počtu obětí režimu „Rudých Khmerů“ v Kambodži. V každém případě je nepochybné že číselný údaj o stu milionech obětí odpovídá daleko spíše zločinům kapitalismu než socialismu.

společenským organizacím: odborům, družstvům, mládežnickým organizacím, kulturním společnostem a dokonce i náboženským občinám. Tento boj však prý „vůdce a učitel světového revolučního proletariátu“ prohrál, čímž se jeho kariéra i život ocitly v nebezpečí.² Není jasné, zda si velevážený „nový historik“ uvědomuje, že kdyby jeho konspirační teorie byla pravdivá, potvrdila by kritiku, kterou ve dvacátých letech vznášely proti Stalinovi skupiny trockistické opozice, že Stalinova politická strategie je zradou leninismu a sovětské dělnické třídy, neboť směřuje k podkopávání mocenských pilířů socialistického státu.³

Lenin nikoli náhodou svého času napsal, že „lidé vždy byli a vždy budou v politice pošetilou obětí klamu a sebeklamu, dokud se nenaučí za nejrůznějšími mravními, náboženskými, politickými a sociálními frázemi, deklaracemi a sliby hledat zájmy těch či oněch tříd.“⁴ V „postkomunistickém“ Rusku je takovou společenskou třídou, která inspiruje „úžasné objevy nových historiků“, vládnoucí mafiánská lumpenburžoazní oligarchie. Nenávistně antikomunistické ideologii vlastnické a mocenské elity soudobého Ruska nevadí vymyšlení lživých, absurdních a pomlouvačných žvástů o Stalinovi – přes všechny výhrady, které můžeme mít k Stalinově osobnosti, charakteru a politické činnosti, přes všechny rozpory jeho dějnotvorné úlohy, nelze Stalinovi upřít, že byl revolucionářem oddaným věci revoluce, ideálům socialismu a komunismu, a tudíž si dovolíme prohlásit, že kdyby vstal Stalin z mrtvých a seznámil se s páně Žukovovým „úžasným objevem“, tak by veleváženého pana Žukova, pokud by měl reálnou možnost, osobně zastřelil jako prašivinou a vzteklinou nakaženého psa a další „nové historiky“ poslal naprosto oprávněně do některého ze sibiřských gulagů, aby si společensky užitečnou fyzickou prací na zdravém povětří „provětrali hlavy“ –, neboť třídně sociálním a mocensko-politickým zájmům ruské novoimperialistické mafiánské lumpenburžoazní oligarchie vyhovuje zobrazovat osobnost Stalina jako velikého státníka, obnovitele a budovatele nového ruského impéria, jako jakéhosi „rudého, komunistického cara“,

² Viz stať „Historik Jurij Žukov o „stalinských“ represích“, která se 16. 10. 2016 objevila na internetovém portálu Svazu mladých komunistů Československa.

³ Se Stalinem – respektive J. V. Džugašvilim, jak znělo Stalinovo občanské jméno – bylo spojeno podezření, že byl agentem carské ochranky (neboli tajné státní policie), jelikož se přátelil s Romanem Malinovským, jenž takovým spolupracovníkem carské ochranky byl a svého času pronikl až do ústředního výboru bolševické strany. Podezření vůči Stalinovi však nebylo možné dokázat, protože roku 1919 byl archiv státní policie carského režimu zničen.

⁴ Lenin, V. I.: Tři zdroje a tři součásti marxismu; Vybrané spisy sv. 1; Svoboda, Praha 1975, str. 76. Stejnou Leninovu práci lze nalézt i na webovém serveru www.komsomol.cz.

zosobňujícího a ztělesňujícího „jednotu“ ruského lidu, a proto pojmová konstrukce její ideologie zbavuje Stalina morální a politické odpovědnosti za zinscenované politické procesy, justiční vraždy a masový teror, kterou svaluje na nomenklaturní hierarchii řídicího a organizačního aparátu komunistické strany, v níž měl, jak je známo, již ve třicátých letech významné postavení Chruščov.

Souběžně s ožíváním a obnovováním Stalinova kultu militantně protikomunistická ideologie a propaganda vytváří co nejodpudivější obraz Lenina a především Trockého. V soudobém Rusku mafiánského lumpenkapitalismu se obnovují monarchistické tradice, všemožně se posiluje sociálně politická úloha pravoslavné církve, je zdůrazňována nezbytnost „návratu k tradičním, posvátným, o pravoslavnou náboženskou víru se opírajícím hodnotám křesťanského způsobu života ruského lidu“. A Lenin byl přece přívržencem marxistické ideologie, v níž se zračily mravní zkaženost a morální úpadek západních států, jakožto odpadlík a cizorodý element v těle ruského lidu, jenž po říjnovém státním převratu v roce 1917 stanul v čele „bolševické satanokracie“. Je též obecně známo, že k „posvátným hodnotám“ ruského národního života – národa, jemuž bůh svěřil světodějně poslání přinášet všem ostatním národům světlo pravé křesťanské víry a jenž z toho důvodu potřeboval k naplnění svého životního poslání mohutný stát v podobě ruského impéria s carem-samovládce v čele, zosobňujícím moc pocházející od boha a stojící nad světskými zákony –, náležely pravidelné antisemitské pogromy, jimiž pravoslavný ruský lid osvědčoval pravost a ryzost svojí křesťanské víry. A Trockij byl přece židovské národnosti.

Zdá se být zřejmé, že mezi dvěma nepravdami, dvěma lživými doktrínami, i kdyby se zdánlivě obsahově vylučovaly, nelze nalézt „zlatou střední cestu“, která by vedla k objektivní pravdě, jak by nám patrně poradila klasická aristotelovská či moderní matematická (symbolická) formální logika. Jsme nuceni se obrátit o pomoc k materialistické dialektické logice ve funkci teorie poznání logiky zákonitostí říjnové revoluce, která využívá metodu „snímání“ neboli překročení, přesáhnutí, překonání obou naznačených, chybných světonázorových, ideově teoretických stanovisek, jež odrážejí objektivní sociálně historickou úlohu reakčních společenských tříd. Dialektikomaterialistické pojetí zákonitostí historického vývoje lidské společnosti pracuje s nikoli formálně abstraktní, holou a neplodnou (čili skeptickou) negací, plodící pouze kolísání a pochybnost, nýbrž rozumí negaci jako momentu vývojové souvislosti

mezi starým a novým ve vývojovém procesu,⁵ což umožňuje uchování pozitivního dějnotvorného obsahu říjnové revoluce bez jakéhokoli myšlenkového kolísání a bez jakékoli eklektičnosti, protože jej nazírá a zkoumá světonázorovým prizmatem objektivního celotřídního zájmu nejrevolučnější společenské třídy té doby, jíž byl klasický industriální proletariát v třídním svazku s drobným a středním rolnictvem. Z čehož plyne, že říjnová revoluce byla revolucí proletářskou a zároveň dokončovala buržoazně demokratické přeměny v oblasti zemědělství a na ruské vesnici, neboť dokázala reálně prosadit likvidaci feudálního velkostatkářského a církevního pozemkového vlastnictví, a tudíž na sobě nesla od samého počátku pečeť jak civilizační a kulturní zaostalosti ruské společnosti první čtvrtiny dvacátého století, tak i neúplné a nedokonalé revoluční dějnotvorné subjektivity tradičního průmyslového dělnictva, jak se to později projevilo v přetrvávajících pozůstatcích staré, historickým vývojem vykořisťovatelských společensko-ekonomických formací zrozené, výrobně silové i výrobně vztahové, výrobně technické i sociálně ekonomické, profesně zaměstnanecké i třídně sociální dělby práce.

A proto si snad můžeme dovolit prezentovat třetí názor, že říjnová revoluce byla sice revolucí proletářskou, nešlo však – a ani nemohlo jít! – o socialistickou revoluci v plném smyslu toho slova. Šlo pouze o revoluci otevírající jednu boční variantu objektivně nutné revoluční negace kapitalismu, kterou můžeme označit jako „protosocialismus“ – tedy nedokonalý prototyp socialismu. Ten sice přinesl mnoho pozitivního a nebyl nijak předčasný, a to především vzhledem k nahromaděnému odporu neprivilegovaných mas v řadě zemí proti kapitalismu, takže se nebylo možné vyhnout vytvoření jednoho z možných prototypů socialistického systému. Systém vzešlý z říjnové proletářské revoluce roku 1917 byl ovšem, jak jsme již uvedli, limitován historickou úrovní výrobních sil a společenské dělby práce, což se s dalším vývojem civilizace projevovalo stále víc, a proto se jej nepodařilo trvale udržet, podstatně reformovat anebo revolučně změnit na skutečný socialismus, jak si jej představoval Lenin, a to zvláště ve svých posledních člancích, v nichž socialismus vyrůstá jako systém samosprávné společenské organizace, cílevědomě budovaný zdola i shora.⁶ Reálně existující předlistopadový „protosocialismus“ se ukázal být slepou variantou historického vývoje lidské společnosti. V celkovém

⁵ Viz Lenin, V. I.: Filozofické sešity; Sebrané spisy sv. 29; Svoboda, Praha 1988, str. 225-226. Jedná se o Leninův koncept Hegelovy knihy „Logika jako věda“.

⁶ Viz Lenin, V. I.: O družstevnictví, Jak máme reorganizovat dělnicko-rolnickou inspekci a Raději méně, ale lépe; Vybrané spisy sv. 5; Svoboda, Praha 1974, str. 701-708 a 713-732.

kontextu dějin byla však tato slepá ulička nutná a užitečná, tak jako například antika a s ní spojená forma otrokářství byla slepou, ale nutnou variantou cesty ke kapitalismu. Nedostatky systému nelze ovšem v žádném případě chápat pouze jako subjektivní chyby nebo dopad zaostalosti konkrétních zemí či provokací a tlaku Západu. Podle materialistického pojetí dějin musíme především analyzovat ekonomický systém a jeho jádro – formu vlastnictví a roli jednotlivých tříd a skupin v něm.

Zároveň by však bylo nesprávné chápat náš výklad o prvním prototypu socialismu, vzešlém z revoluce, která dala v Rusku „všechnu moc sovětům“, ve smyslu pouhého dějinně filosofického fatalismu, podle něž byla porážka reálně existujícího socialismu v historickém soupeření s reálně existujícím kapitalismem díky zhroucení vlastnické a mocenské struktury „protosocialistické“ společnosti „zakódována“ a „zaprogramována“ již v okamžiku jejího zrození. Nestalinské pojetí marxismu a samosprávné vidění socialismu vychází z teoretického axiomatu, že první historický pokus o socialismus byl přes všechny objektivní, vnitřní, systémové vady, slabiny a nedostatky, které vedly k jeho zániku, zatím nejspravedlivějším, nejhumánnějším a současně i nejdemokratičtějším společenským zřízením v dějinách, a to právě proto, že – obzvláště v prvních vývojových etapách – vtáhl a zapojil do systému společenského řízení na všech úrovních tak široké masy lidí, že to přesahuje možnosti i těch nejdemokratičtějších kapitalistických zemí: slabinou „protosocialismu“ ovšem bylo, že nedokázal přejít k „rozvinutému“, „zralému“ a „vyspělému“ socialismu, neboli překonat hranici mezi ještě třídní společenskou diferenciací a strukturací a úplnou beztřídností. „Protosocialismus“ tak zároveň představoval potvrzení Hegelovy teze, že lidské dějiny jsou založeny na vzestupném pokroku lidské svobody, která spočívá, jak píše Engels, v „reálném ovládnutí a praktickém využívání“ nejenom přírodních zákonitostí, lež též i logiky zákonitých tendencí v historickém vývoji lidstva, což umožňuje chápat lidskou svobodu nejenom jako „poznanou nutnost“, ale také jako proces nalézání a praktické realizace nových vývojových možností.⁷

Zdá se nám, že v dějinách „protosocialismu“ existovalo období, v němž alespoň z abstraktně formálního hlediska objektivně vznikl sociálně ekonomický časoprostor pro překonání základní systémové vady reálně existujícího socialismu, spočívající v tom, že

⁷ Viz Engels, F.: *Anti-Dühring*; Svoboda, Praha 1949, str. 100.

v sociálně ekonomickém jádru protosocialistických výrobních vztahů neexistovala organizující a sjednocující vlastnická struktura, v níž by byla každodenní sociálně ekonomická praktická aktivita pracovníků aparátu společenského řízení (především ekonomicko-finančního) reálně a nikoli pouze deklarativně, ústavně právně dílčí a podřízenou součástí celospolečensky dominující a integrující vlastnické subjektivity socialistické dělnické třídy, v důsledku čehož byla diktatura proletariátu nahrazována diktaturou aparátu nad proletariátem. Tato možnost byla zajisté, jak znovu opakujeme, spíše formální a abstraktní, přesto však v historickém vývoji sovětského typu socialismu vznikla, a to v období krátce po Stalinově smrti a existovala přibližně osm až deset let do poloviny šedesátých let.

Ona možnost však nebyla využita, což dokazuje, že předlistopadový typ socialismu byl vskutku pouhým nedokonalým prototypem socialistické společnosti, neboť nedovedl prakticky realizovat jednu z obecných zákonitostí fungování jakékoli společensko-ekonomické formace, spočívající v tom, že vlastnická činnost (funkce) řídících pracovníků musí být vždy podřízena vlastnické subjektivitě společenské třídy, která má (respektive má mít) v dané formaci hospodářskou a politickou moc. A to nastoluje, řečeno s Karlem Jaspersem, německým existencialistickým filosofem dvacátého století, „otázku viny“ neboli morální a politické odpovědnosti za historickou porážku předlistopadového modelu socialismu. Domníváme se, že tato odpovědnost padá na hlavu – když už nechceme kupříkladu hovořit o „protosocialistickém“ řídicím aparátu jako svérázné „třídě-netřídě“ –, představitelů stranického a státního vedení zemí socialismu stalinského typu, tedy špiček „protosocialistické“ mocenské nomenklatury. Je například příznačné, že v Československu dovedli reálný socialismus ke krachu nejvyšší funkcionáři tak zvaného „marxisticko-leninského jádra Komunistické strany Československa“, kteří se dostali do čela strany a socialistického státu v létech 1969 – 1970.⁸ Z toho plyne, že komunistické

⁸ Sociologické výzkumy Klubu společenských věd ukazují, že „pokud lidem na KSČM něco vadí, pak nejvíce její minulost, historie, především chyby padesátých let“. (Viz Zpráva ze sociologického výzkumu 51 – 12 „Názory české veřejnosti na politickou situaci a politické strany“ z dubna 2012 zahrnující čtrnáct stran. Výzkum vedl a zprávu zpracoval inženýr Lubomír Vacek, CSc. O názorech české veřejnosti na KSČM pojednávají především str. 9-13 Zprávy). V této souvislosti si – zvláště v logické a historické návaznosti na nepřelíš lichořivý výsledek letošních parlamentních voleb – položme klíčovou otázku: kdo ze současných místopředsedů KSČM nejvíce zosobňuje onu „špatnou minulost“, která na Komunistické straně Čech a Moravy vadí značné části českých občanů? Je to doktor Filip, inženýr Dolejš, nebo doktor Skála? Domníváme se, že je to právě doktor Skála coby poměrně významný funkcionář v nomenklaturní hierarchii normalizačního režimu, jehož představitele odmítli lidé v listopadu 1989. A tuto minulost bude nynější vládnoucí radikálně antikomunistická a protisocialistická propaganda váženému „dvornímu radovi pro marxisticko-leninskou ideologii“ neustále připomínat.

hnutí může překonat hlubokou filosofickou a politickou krizi, v níž se v současné době nalézá a jejímž příznačným dokladem je i neúspěch KSČM v letošních parlamentních volbách, jedině v tom případě, rozejde-li se s mýty, iluzemi, myšlenkovými schématy, stereotypy uvažování a jednání, které byly vlastní sociálně mytologické ideologii třídy „protosocialistického“ řídicího aparátu, jež neuměla pojmově teoreticky uchopit zmíněnou základní systémovou slabinu předlistopadového socialismu, a proto dokázala zformovat socialismus pouze jako přechod od industriálního kapitalismu ke kapitalismu „postindustriálnímu“.

Otázka této morální a politické odpovědnosti je o to naléhavější a palčivější, uvědomíme-li si, že po zhroucení a zániku sociálně ekonomické základny a mocensko-politické nadstavby „protosocialistického“ systému v Sovětském svazu a ostatních zemích socialistického společenství se uvolnila celosvětová lavina ultrareakčního sociálně ekonomického i sociálně politického „samopohybu“: po zániku reálně existujícího sovětského modelu socialismu, jenž velmi významně zpětnovazebně ovlivňoval dění v průmyslově nejvyspělejších zemích státně monopolního kapitalismu ve směru k rozvíjení sociálně tržního hospodářství a formování struktur sociálního státu, začal mít problémy i „švédský socialismus“ a „počaly praskat ve švech“ i další formy „buržoazního socialismu“, jak se o něm zmiňuje Komunistický manifest;⁹ načež došlo ve velmi rychlém sledu k pádu režimů arabského (Libye, Irák) a afrického maloburžoazního socialismu; zmíněný zpětný sociálně historický pohyb se však ani v tomto bodě nezastavil a v posledních letech jsme svědky zrození oligarchického sobeckého třídně sociálního šovinismu, jenž se pod ideologickou fasádou „obhajoby národních zájmů a tradičních hodnot“ stává sociálně ekonomickým a třídně sociálním podhoubím kritiky kapitalismu, klasického liberálně demokratického modelu společenského uspořádání a formální buržoazní demokracie, zprava, v podobě formování autoritářských polofašistických režimů, hlásajících šovinistický nacionalismus či otevřený rasismus nebo nábožensko-politický fundamentalismus – a „vyspělé západní demokracie si s těmito tendencemi systému globalizovaného kapitalistického vykořisťování nevedí rady, stejně jako tomu bylo ve dvacátých a třicátých létech, v době nástupu německého a italského fašismu. Vzhledem k těmto historickým a logickým skutečnostem se nám zdá být

⁹ Viz Marx, K. – Engels, F.: Manifest Komunistické strany; Sebrané spisy sv. 4; SNPL, Praha 1958, str. 456-457.

naprosto legitimní nastolit „otázku viny“ nejvyšších představitelů sovětského stranického a státního vedení v čele s Gorbačovem za to, že – ačkoliv, jak je známo, v roce 1968 hlásali nejvyšší pohlaváři sovětské partokracie s nezapomenutelným Leonidem Brežněvem v čele, že „obrana socialismu je nejvyšší internacionální povinnost“ – nebyli schopni na přelomu osmdesátých a devadesátých let systém, jenž se nalézal v hluboké krizi, alespoň mocensky stabilizovat podobným způsobem, jako to dokázalo stranické a státní vedení čínské. Stačilo udržet systém mocensky ještě dvacet let – v roce 2008 propukla globální finanční krize – a je dosti věrohodnou hypotéza, že by nedošlo alespoň ke zhroucení Kaddáfího režimu v Libyi a americká velkoburžoazní finanční a politická oligarchie by nedostala příležitost vzedmout přívalovou vlnu muslimských přistěhovalců z arabských zemí, která zaplavila státy Západní Evropy.

Přirozeně historický proces střídání společensko-ekonomických formací na „jevišti“, na němž se lidé stávají „herci i režiséry svého vlastního historického dramatu“, nelze chápat ortodoxně a dogmaticky ve smyslu představy, že historický vývoj lidské společnosti je jakousi „jednosměrnou dálnicí“, na níž se společenské formace postupně střídají (jako vlakové či autobusové zastávky) ve směru: prvobytně pospolná formace – otrokářství – feudalismus – kapitalismus – socialismus (coby první fáze komunismu) s pětistupňovým schématem vývojových etap společenského rozvoje, jak to vykládal tak zvaný „marxismus-leninismus“ jako oficiální vládnoucí ideologie reálně existujícího předlistopadového socialismu, jenž měl s marxismem a leninismem dost málo společného, neboť Marxovu i Leninovu teorii přizpůsobil myšlenkovým stereotypům, schématům a iluzím sociálně mytologické ideologie vládnoucí předlistopadové třídy řídicího aparátu (která se nepřesně nazývá ideologií stalinsko-neostalinskou). Jedná se o teoretickou představu lidských dějin, s níž srostli i mnozí poctiví komunisté a stoupenci socialismu, kteří nepopírají systémové nedostatky „protosocialismu“, avšak „pětistupňové schéma“ je mate a uvádí do ideového zmatku.

Historický vývoj lidské společnosti začíná z prvobytně pospolného společenského řádu, rodově kmenového (klanového) společenského uspořádání, v němž jsou všichni příslušníci rodu a kmene společnými vlastníky půdy, určitého území, na němž rod a kmen žije, a toto společné, prvobytně pospolitě vlastnictví charakterizuje přirozená jednota živé práce lidí – ve starší době kamenné (neboli v paleolitu) je touto prací lov a sběračství – s jejími věcnými přírodními předpoklady. V dalším vývoji se člověk neboli

lidská společnost stále více vyděluje z přírody na základě rostoucí produktivní síly práce, která roste díky zdokonalené lidské součinnosti cestou rozvoje dělby společenské práce – ve střední době kamenné (mezolitu) lidé přecházejí od lovu a sběračství k chovu dobytka a kočovnému pastevectví; v mladší době kamenné (neolitu) začínají lidé pěstovat obilí; v době bronzové a železné se pak s výrobou dokonalejších pracovních nástrojů (i zbraní) odděluje od zemědělství řemeslná výroba a obchod, čímž se původní rodové a kmenové vlastnictví půdy rozpadá na vlastnictví jednotlivých rodin. Rozštěpení živé práce do jejích jednotlivých forem za situace, kdy jsou s těmito formami doživotně spojeny velké skupiny lidí, přináší s sebou vztahy vzájemné závislosti a nerovnosti těchto skupin a vrstev. Tyto vztahy, které se vytvářejí v procesu vynakládání živé práce, nalézají svůj protipól v podobě nerovného rozdělení produktů práce, mezi nimiž hrají rozhodující úlohu výrobní prostředky. Sociálně ekonomická nerovnost, obsažená ve společenských vztazích produkovaných živou prací, se transformuje do sociálně ekonomické nerovnosti ve společenských vztazích zprostředkovaných věcmi – ve vztazích vlastnictví výrobních prostředků, v nichž se akumuluje minulá, zvěcnělá a mrtvá lidská práce. Společenský vztah, rodící se z živé lidské práce, nabývá nové, zvěcnělé formy soukromého vlastnictví výrobních prostředků a je touto formou pohlcen. Specializovaná a diferencovaná (a současně i koordinovaná a kooperovaná) lidská praktická, předmětně přetvářecí činnost získává vedle své výrobně silové dimenze novou dimenzi sociálně ekonomickou a stává se vlastnickou (nebo nevlastnickou) aktivitou, produkující sociálně ekonomickou nerovnost vlastnictví a nevlastnictví. Tak vzniká spolu s výrobně silovou (výrobně technickou čili profesně zaměstnaneckou) dělbou práce i dělba práce sociálně ekonomická (třídně sociální). V lůně prvobytně pospolné společnosti se tak rodí jednota soukromého vlastnictví a dělby práce,¹⁰ a to v konkrétně historické formě rozvoje drobného, svobodného soukromého vlastnictví výrobních prostředků zbožních malovýrobců, založeného na jejich vlastní práci (či na práci příslušníků rodiny). S dalším rozvojem dělby práce, kdy se odděluje práce duševní od práce fyzické, práce řídicí od práce řízené (výkonné) a toto oddělení se prakticky realizuje v podobě sociálně ekonomické nerovnosti vlastnických a nevlastnických rolí a funkcí, se soukromé vlastnictví výrobních prostředků stává vykořisťovatelským soukromým vlastnictvím, jež plodí výrobní vztahy panství a podřízenosti (nadvlády a poroby), a to ve třech základních

¹⁰ Viz Marx, K. – Engels, F.: Německá ideologie; Sebrané spisy sv. 3; SNPL, Praha 1958, str. 46.

souběžných vývojových liniích: otrokářství, feudalismu a tak zvaného „asijského výrobního způsobu“, v němž tvoří starověké otrokářství i středověké poddanství a nevolnictví sociálně ekonomické vrstvy společné společensko-ekonomické formace. V rámci výrobních vztahů kapitalistického způsobu výroby (přeměny sociálně ekonomické praxe prosté zbožní výroby a směny na sociálně ekonomickou praxi kapitalistické zbožní výroby a směny), v nichž se zbožím stává pracovní síla (schopnost pracovat) osobně svobodného dělníka, svobodného jak od otrocké či poddanské a nevolnické závislosti, tak i od soukromého vlastnictví výrobních prostředků (především zemědělské půdy nebo řemeslnických pracovních nástrojů), čímž se tento osobně svobodný dělník stává námezdně pracujícím nevlastníkem, jehož živá konkrétní práce je produktivní pro kapitál, neboť produkuje nadhodnotu pro měnící a rozvíjející se vykořisťovatelské potřeby třídy kapitalistů, jejíž revoluční dějnotvorná úloha spočívá v tom, že produkuje hrobaře svého hospodářského a politického panství: klasický industriální a posléze kognitariární proletariát – se historické vývojové linie vykořisťovatelského soukromého vlastnictví opět spojují v jednu.

Celý tento vývojový proces Marx myšlenkově shrnuje v několika větách: „Osobní vztahy závislosti (zprvu zcela přirozené) jsou první společenské formy a lidská produktivita se v nich rozvíjí jen v malém rozsahu a na izolovaných místech. Osobní nezávislost založená na věcné závislosti je druhá velká forma, v níž se systém všeobecné společenské výměny látek, univerzálních vztahů, všestranných potřeb a univerzálních potencií teprve vytváří. Svobodná individualita, založená na univerzálním rozvoji individuů a na podřízení jejich společné, společenské produktivitě jako jejich společenské potenci, je třetí stupeň. Druhý stupeň připravuje podmínky pro třetí.“¹¹

To, že (autentický, opravdový, skutečný) marxismus je schopen akceptovat objektivní skutečnost, že historický vývoj lidské společnosti může probíhat ve formě paralelních vývojových linií – čili i takových vývojových linií, které mohou zdegenerovat a stát se slepou vývojovou uličkou, čímž se uchovává možnost, že přechod od nižší k vyšší společensko-ekonomické formaci se může odehrávat tak zvaně „organicky“ neboli způsobem podobným tomu, jímž z jednoho kmene stromu nejdříve vyraší jedna větev, posléze ale uschne a odpadne, takže může vyrašit větev nová, silná

¹¹ Marx, K.: Rukopisy „Grundrisse“ I; Svoboda, Praha 1971, str. 114.

a životaschopná – dovoluje porozumět příčinám zhroucení vlastnické a mocenské struktury předlistopadového socialismu a pojmově teoreticky vymodelovat socialismus nového historického typu, jenž bude schopen překonat fungování společenského vlastnictví stalinského modelu socialismu s pro něj typickým nedokonalým skloubením a slabou provázaností jednotlivých dílčích a částečných vlastnických funkcí a rolí.¹² Vždyť „protosocialismus“ sice zanikl, ale přesto ovlivnil vývoj kapitalismu tak, že by už nic nemělo bránit novému nástupu ke skutečnému socialismu – socialismu samosprávnému, ovšem dotaženému až do nejvyšších poloh, do centra řízení a plánování. V tomto systému by se každý mohl reálně podílet na výkonu vlastnických aktivit – nikoliv ovšem odborného řízení! – a pro rozdělování a spotřebu by už v první fázi platilo heslo „Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce a vlastnické aktivity.“

Stalinský model reálně existujícího socialismu dostihla ironie dějin, neboť představoval ahistorickou nevyvojovou strukturu,¹³ a to díky každodenní sociálně ekonomické praktické aktivitě nevykořisťovatelské třídy řídicího aparátu, třídy vlastnické velmi nesuverénních správců společenského bohatství, jejíž činnost, nahrazující v systému plánovitěho řízení fungování tržního ekonomického mechanismu, neustále kolísala mezi celospolečenskou a zveličeně lokální vlastnickou funkcí, neustále

¹² O víceliniovém pojetí historického vývoje lidské společnosti viz Heller, J. – Neužil, F. a kol.: Kdopak by se Marxe bál?; Nakladatelství FUTURA, Praha 2011, str. 17-18. Jedná se o první kapitulu zmíněné knihy na str. 15-33. Viz též například Heller, J.: Aktuálnost Marxova a Engelseva pojetí vztahu vlastnictví a dělby práce; Filozofický časopis číslo 3/1985, především str. 313-327.

¹³ Moderní dialekticko-materialistické pojmově teoretické vývojové myšlení v procesuálních kategoriích vychází z metodologického předpokladu, že historické vývojové struktury a systémy jsou ontologicky (neboli „jsoucnotně“, svou reálnou povahou) a logicky fundamentálnější než struktury a systémy ahistoricky nevyvojové, protože ahistorické, nevyvojové struktury jsou vnořeny do struktur historických a vývojových coby jejich podřízený moment. Současně však platí, že toto vnoření je nutné a zákonité. Fixní entity (čili jsoucná, která mají jednu provždy danou, hotovou a neměnnou formu) tak objektivně existují jako podřízený moment, zákonitě a nutně vnořené do strukturálně systémového uspořádání jsoucna procesuálních, vývojových, historických. Ze skutečnosti, že ahistorické struktury jsou podřízeným a zároveň nutným, zákonitým momentem struktur historických, plyne jedna ze základních idejí filozofické teorie poznání materialistické dialektiky: myšlenka, že lidské objektivně pravdivé, vědecké poznávací myšlení má víceúrovňový charakter – a tyto vývojové etapy poznávací činnosti se liší nejenom kvantitativně, ale i kvalitativně. Nositelem objektivně pravdivého poznání je tedy i myšlení ve fixních kategoriích opírající se o zákonitost lidského myšlení, objevené klasickou či moderní (matematickou, symbolickou) formální logikou, i když sehrává v poměru k dialekticko-materialistickému myšlení v poli historických vývojových struktur úlohu podřízeného momentu a vývojového stupně – viz Zelený, J.: O pravdivém a poctivém myšlení (úvahy o dialektice moderního vývojového myšlení); Svoboda, Praha 1988, například str. 51-62. Okrajová poznámka: Lenin přebírá Hegelovo vymezení metody dialektického poznávacího myšlení: „Metoda je vědomí o formě vnitřního samopohybu jejího obsahu.“ (Lenin, V. I.: Filozofické sešity, v citovaném vydání str. 117). Není divu, že materialistická dialektická logika ve funkci teorie poznání hovoří o nutnosti, převést v teoretickém vývojovém stádiu procesu poznání zkoumaného předmětu „vnější, viditelný pohyb na pohyb vnitřní, skutečný“. (K tomu viz dále Ransdorf, M.: Nové čtení Marxe I; Futura, Praha 1996, například str. 80).

manévrovala mezi celospolečenským a dílčím, částečným vlastnickým zájmem a společenská vlastnická funkce zůstávala utopena ve velmi složitě, horizontálně i vertikálně uspořádané soustavě dílčích a částečných vlastnických funkcí a rolí, na něž bylo rozdrobeno a rozkouskováno reálně socialistické společenské přivlastňování, a proto výrobním vztahům reálně existujícího předlistopadového socialismu scházela jak žádoucí provázanost dílčích vlastnických funkcí, tak i (a především) vlastnická struktura, v níž by sociálně ekonomická činnost pracovníků řídicího aparátu byla reálně, nikoli pouze deklarativně dílčí a podřízenou součástí celospolečensky dominující a integrující vlastnické subjektivity dělnické třídy a v ústavě deklarovaná diktatura proletariátu získala reálný sociálně ekonomický základ, nebyla pouhou diktaturou řídicího aparátu nad proletariátem. O tom všem jsme se již zmiňovali. Ono neustálé manévrování a kolísání mezi celospolečenskou a lokálně omezenou vlastnickou funkcí, které nahrazovalo fungování tržního cenového mechanismu, obsahovalo tendenci k utváření celospolečensky dominující a integrující vlastnické subjektivity v podobě vlastnických forem a struktur, fungujících v souladu s logikou kapitalistického soukromého vlastnictví, z čehož mimo jiné plyne, že v určitém vývojovém stádiu rozkladu a rozpadu třídy řídicího aparátu musely komunistické strany ztratit mocenský monopol v politickém systému reálného socialismu, což pak dále způsobilo rozpad mnohonárodních socialistických států, jak se stalo zjevným v Sovětském svazu, Jugoslávii a Československu. Stalinský model reálně existujícího socialismu nezrodil žádnou relativně sociálně ekonomicky stejnorodou společenskou vrstvu či skupinu, která by se byla schopna stát nositelem pozitivního překonání předlistopadového typu socialismu. Ještě jednou si též připomeňme, že třída řídicího aparátu nese odpovědnost za inscenované politické procesy a justiční vraždy (v Sovětském svazu ve druhé polovině třicátých let, v Československu především v první polovině let padesátých), jež současná vládnoucí ideologie polistopadového kompradorského lumpenkapitalismu připisuje socialistickému zřízení jako takovému. Jejím hlavním zločinem (zcela bez uvozovek!) však bylo, že umožnila restauraci kapitalismu, ba dokonce že se některé její části, především ekonomicko-finanční aparát a někteří příslušníci aparátu státně administrativního, do procesu restaurace kapitalismu aktivně zapojily a přeměnily na polistopadovou kompradorskou lumpenburžoazii. Taková je dějinná pravda a komunistické hnutí se nepohne z místa kupředu, pokud si tuto pravdu neosvojí. Z toho důvodu je také třeba odmítnout všechny snahy spojovat obranu pozitivních hodnot předlistopadového reálně

existujícího socialismu s úsilím o rehabilitaci společenské úlohy bývalé vládnoucí třídy řídicího aparátu – či dokonce o vyzdvihování významných nomenklaturních kádrů normalizačního režimu do funkcí ve vedení KSČM.

V Číně si komunistická strana udržela politickou moc ve státě, protože mocenský monopol komunistické strany dovoluje zachovat státně administrativní jednotu a celistvost čínské společnosti, a proto může Čína hrát úlohu stále významnějšího hráče procesu globalizace, což uznává i hospodářsky a politicky neustále sílící čínská velkoburžoazní finanční oligarchie, jejíž rozumná část si jistě uvědomuje, že pokud by se komunistický mocenský monopol zhroutil, Čína by se opět rozpadla na jednotlivé provincie, v nichž by diktátorsky vládl nějaký generál, jako tomu bylo ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století, a Čína by opět klesla do postavení polokoloniálně závislého státu. I tak ale zůstává obnovování vlastnické subjektivity velkoburžoazních finančních magnátů, kapitalistických velkoprůmyslníků a velkoobchodníků pod vedením čínské komunistické strany (neboli jakýsi „NEP naruby“) „tikající bombou“ v útrobách stávajícího sociálně ekonomického a politického systému v Číně.¹⁴

Jelikož podstata fungování reálně socialistických vlastnických vztahů spočívala v nutnosti realizovat společenské vlastnictví prostřednictvím velmi složitě, hierarchické, vertikálně i horizontálně organizované soustavy částečných a dílčích vlastnických funkcí a rolí, bylo ve vývojové etapě extenzivního rozvoje výrobních sil možné dosahovat souladu rozptýlených lokálních a dílčích vlastnických funkcí pouze a jedině pomocí ekonomického řízení cestou příkazově administrativního státního plánu i pomocí diktátorských metod politického mocenského řízení ze strany nejvyššího představitele komunistické strany, což bylo spojeno s vytvářením kultu osobnosti „nejvyššího vůdce – a dalších národních vůdců a podvůdců – světového proletariátu“. Tento svorník třídy řídicího aparátu však mohl účinkovat a pracovníci různých složek horizontálně i vertikálně nesmírně členitého řídicího aparátu mohli vyjevovat potenciálně společenskou stránku své vlastnické subjektivity pouze díky zveličování lokální politicko-ideologické, tedy i vlastnické subjektivity „vůdce a učitele“ na úkor sociálně

¹⁴ O základní, objektivní, vnitřní systémové slabině a vadě systému reálně existujícího předlistopadového socialismu viz především Heller, J.: Socialistická dělnická třída jako subjekt společenského vlastnictví v podmínkách staré společenské dělby práce; Filozofický časopis 5/1983, str. 657-679. Podobně viz Heller, J.: Aktuálnost Marxova a Engelsova pojetí vztahu vlastnictví a dělby práce, v citovaném vydání především str. 327-336.

ekonomické a politické role dalších součástí třídy protosocialistického řídicího aparátu, zveličování, jež dávalo „vůdci a učiteli“ možnost pružně a účinně manévrovat mezi jednotlivými složkami řídicího aparátu i mezi aparátem a třídami „protosocialistické“ společnosti. Příkazově administrativní a státně byrokratické přivlastňování, které bylo sociálně ekonomickou základnou sovětského typu socialismu, představovalo formu reálně socialistického zespolečnění, byť neúplného a nedokonalého, leč přesto společenského vlastnictví.

Třidu řídicího aparátu sjednocovala do jednoho funkčního celku především diktátorská řídicí a organizátorská role vedoucího činitele komunistické strany a sovětského státu.¹⁵ Z toho důvodu byla po celý Stalinův život společenská role třídy řídicího aparátu reálného socialismu pokroková a revoluční: třída řídicího aparátu dokázala vybudovat sociálně ekonomické základy a politické formy reálného socialismu i uhájit základní vymoženosti socialismu během druhé světové války. V posledních letech Stalinova života a především krátce po jeho smrti se však stále zřetelněji ukazovalo, že diktátorské formy a metody politického řízení ztrácejí svou sociální funkčnost a efektivnost, což se svérázným způsobem zračilo v mytologicko-fetišistickém společenském vědomí, které bylo typické pro stalinský model socialismu v jeho klasickém období a zplodilo kult osobnosti. Základním problémem mytologicko-fetišistického

¹⁵ Jenom na okraj a spíše pro pobavení se zmiňme o dalším „historiografickém veledíle“, které se v ruském putinovsko-medvěděvovském mafiánském lumpenkapitalismu údajně stalo literárním bestsellerem: jistý V. Uškujnik, v něm s výmluvností hodnou Jana Zlatoústého zjevuje světu „převratný a fantastický dějepisný objev“, podle něhož měl v sovětském Rusku v klasickém období stalinistického totalitního režimu mít skutečnou politickou státní moc žid Lazar Kaganovič – člen politbyra bolševické strany v době, kdy jejím generálním tajemníkem byl Stalin, a mimo jiné i projektant moskevského metra, zatímco Stalin byl údajně jeho pouhou loutkou, pouhým administrátorem a pomocníkem, přičemž Kaganovičovi měl absolutní moc zajišťovat jeho bratranec, „gruzínský položid“ (ve skrz naskrz odporne a ničemné ideologii antisemitismu, ať už se odvolává na rádoby křesťanskou vírou prodchnuté povídačky ve stylu „židé ukřižovali Krista“ nebo na cokoli jiného, jsou snad nejhnusnější a zároveň nejměšnější žvásty o „položidech“ či „částečných židech“) Lavrentij Berija, jež ovládal mohutný represivní aparát státní bezpečnosti – a z nějž měl, jak se všeobecně ví, „vůdce a učitel světového proletariátu“ panickou hrůzu. Doporučuji laskavému i nelaskavému čtenáři, aby se důkladně seznámil s tímto vsutku nevšedním a svěžím dílkem a názorně se tak přesvědčil, do jakých krystalicky čistých nesmyslů zabředá nejnovější verze stalinistické ideologie, zvláště když se zasnoubí se „zdravým“ antisemitismem černosotněnské pravoslavné náboženské věrouky – viz Uškujnik, V.: Kagan a jeho bek; ZAO, Pravoslavná iniciativa, Minsk 1999, str. 5-55; publikováno ve sborníku „Válka podle zákonů podlosti“. (Spisek mám v elektronické podobě, v níž po internetových komunikačních linkách doputoval do mojí mailové schránky, a proto jsou i stránky, na něž odkazují, odvozeny od elektronického formátu PDF publikace váženého pana Uškujnika). Autoři sborníku měli pochopitelně na mysli „špinavou a podlou válku“, kterou prý od věků vedl a stále vede „sionistický imperialismus“ proti ruskému národu a v níž si žido-zednářské lóže – spolu se „židobolševiky“! – kladou za cíl zotročit ruský národ i všechny ostatní slovanské národy, jež po přijetí křesťanství často osvědčovaly svou útlou holubičí povahu v protižidovských pogromech, které, jak jsme již naznačili a jak o tom svědčí kupříkladu český kronikář Kosmas, vždy představovaly pro „prostý lid“ vítanou kratochvíli.

vědomí je to, že uctívaná modla se časem mění v modlu zavrženou, což, jak je obecně známo, potkalo i „vůdce a učitele světového revolučního proletariátu“, jak se můžeme dočíst u Slavoje Žižka: „Stalinismus ve své „nejčistší podobě“ (v období velkých čistek na konci třicátých let) je fenomén mnohem paradoxnější, než by nám chtěly namluvit trockistické historiky o domnělé zradě autentické revoluce, již se dopustila nová nomenklatura. Stalinismus je spíše bodem radikální (sebevztažné) negativity, která plní úlohu jakéhosi „mizejícího prostředníka“ mezi „autentickou“ revoluční fází pozdních desátých let a raných dvacátých let dvacátého století a ustálením nomenklatury jako nové třídy po Stalinově smrti. Tedy to, co charakterizuje tento stalinistický moment, tento skutečný „bod (revolučního) šílenství je inherentní napětí mezi starou nomenklaturou a vůdcem, který cítí puzení provádět opakované „iracionální“ čistky, takže nomenklatura se nemůže ustálit jako nová třída: sebe sama táhnoucí („bootstrapová“) spirála teroru zahrnuje potenciálně každého, nejen celou „běžnou“ populaci, ale také nejvyšší nomenklaturu – každý (s výjimkou Jednoho, Stalina samého) byl pod neustálou hrozbou likvidace. Člověk se proto může domnívat, že Stalin ve skutečnosti svůj boj s nomenklaturou prohrál (a ztratil tak podstatnou část své „reálné“ moci) na konci třicátých let, kdy skončily velké čistky (ironií je, že se tento okamžik shoduje se stále komičtějším veřejným uctíváním Stalinovy osoby, s jeho oslavováním jako největšího génia lidstva atd., jako kdyby byla ztráta „reálné“ moci jaksi vyvážena nabytím moci symbolické). Co nomenklatura nabídla Stalinovi, byla úloha srovnatelná s rolí konstitučního monarchy, který dělá tečky nad i, ale nemá skutečnou výkonnou moc (nebo se o ní alespoň musí dělit se sobě rovnými, s členy nejvyššího vedení); Stalin se ovšem takové symbolické role nemohl vzdát a jeho aktivita po skončení druhé světové války (spiknutí židovských lékařů, plánovaná antisemitská čistka a další) prozrazuje snahu získat zpět reálnou moc, snahu, která byla nakonec bezúspěšná. Takže v posledních letech svého života, kdy neustále sílil vzdor nomenklatury, byl Stalin stále více a více izolován jako paranoický šílenec, jehož slova už nemají bezprostřední performativní účinnost. Jeho slova (třeba jeho obvinění z velezrady vznesené proti vedoucím členům nomenklatury) už „nevstoupila v platnost“. Na posledním sjezdu komunistické strany, jehož se zúčastnil (v roce 1952), Stalin ve své řeči obvinil Molotova a Kaganoviče z toho, že jsou to velezrádci a britští špióni; po Stalinově řeči Molotov prostě vstal a prohlásil, že soudruh Stalin se mýlí, protože on a Kaganovič vždy byli a zůstali dobrými bolševiky – a k údivu přítomných

stranických delegátů se nic nestalo: oba takto obvinění mužové si zachovali vedoucí posty – věc, která by o několik let dříve byla nemyslitelná.“¹⁶

Faktu, že Stalin svůj mocenský zápas s „nomenklaturním aparátem“ prohrál, jak se alespoň zdá, již za svého života, v roce 1952 na devatenáctém sjezdu KSSS, posledním sjezdu, jehož se zúčastnil, kdy se „stará stalinská garda“ za rezignovaného přihlížení „lidu“ vzbouřila proti svému „vůdci a učiteli“, jenž byl najednou zcela bezmocný a musel si ono ponížení nechat líbit, mohou pružně a operativně využít aktivní nositelé ortodoxně stalinistické či stalinsko-neostalinské ideologie v KSČM: vážení soudruzi, kteří náleží k „revolučnímu, marxisticko-leninskému názorovému proudu“ v KSČM, mohou „přejít k činu“ a tvrdit, že Chruščov svým projevem na dvacátém sjezdu KSSS o Stalinově „kultu osobnosti“, po němž se chopil moci v sovětské komunistické straně, vlastně pouze dovršil revizionistickou „zradu zrad“, která začala právě vzpourou „vládnoucí nomenklatury“ proti „vůdci a učiteli světového revolučního proletariátu“ – jenž v roce 1956 již dlel tři roky na věčnosti. A tito hrdinní bojovníci za „obnovu komunistického charakteru KSČM“ budou mít svým způsobem pravdu, vždyť „obnovení leninských norem v činnosti komunistické strany a socialistického státu“, které se jako základní strategická politická linie prosadilo na dvacátém sjezdu KSSS, pouze zesílilo a umocnilo ono neustálé manévrování a beznadějně kolísání mezi celospolečenskou a lokální funkcí vlastnické subjektivity pracovníků řídicího aparátu coby třídy vlastnický velmi nesuverénních správců společenského bohatství, které v osmdesátých letech vyústilo do procesu jejího rozkladu, rozpadu a transformace; dvacátý sjezd KSSS totiž rozbil integrující mocenskopolitický svorník stalinského modelu socialismu, nedokázal jej však ničím nahradit, takže se zveličením lokálně omezené působnosti sociálně ekonomické aktivity třídy řídicího aparátu dále umocňovalo a systém výrobních vztahů prvního historického pokusu o socialismus se nikdy nedokázal stát organickou celistvostí.

Z nedokonale společenského sladování dílčích vlastnických rolí řídicího aparátu vyplývala i podstata politické nedemokratičnosti. Problémy této nedemokratičnosti nevyplývaly ze zvláštních období při konsolidaci protosocialistických systémů jednotlivých zemí, kdy zároveň působily silně i faktory vnějšího ohrožení, vnitřního třídního boje a vnitřního soupeření nezkonsolidované elity mezi sebou. V těchto

¹⁶ Žižek, S.: Nepochopitelný subjekt – chybějící střed politické ontologie; Nakladatelství L. Marek, Chomutov 2007, str. 207-208

zvláštních „stalinských“ dobách se pouze nastartovávala atmosféra a mechanismy klíčové úlohy centra, reprezentovaného případně jednou velkou osobností, které politickými hrozbami, čistkami a procesy měly držet složky aparátu v určitých rámcích. Pravou příčinou nedemokratičnosti v politice ale bylo (a to se vyjevilo v letech určitého uvolnění po kritice kultu Stalina), že si řídicí aparát nemohl demokratičnost ve vztahu k širokým vrstvám dovolit, že jeho ekonomicko-vlastnická suverenita byla natolik omezená, že ji musel neustále kombinovat a posilovat suverenitou politickou, která pochopitelně zase vyžadovala hierarchickou monolitnost a určité autokratické ideologické ospravedlnění. Propojení ekonomicko-vlastnických, politicko-mocenských a ideologických funkcí řídicího aparátu bylo výrazným znakem systému a způsobovalo stavy, kdy například ideologické otřesy se okamžitě promítaly v rozkladu ekonomicky jednotících mechanismů a ohrožovaly podstatné základy celého systému. Proto také mají svým způsobem pravdu stalinisté, když poukazují na to, že odsouzení stalinismu problémy systému do jisté míry zhoršilo. S rozkolísáním centrální špičky zesílily i odstředivé tendence nižších složek řídicího aparátu a celý politický a ekonomicko-vlastnický systém získával výrazné rysy živelnosti, kličkování a manévrování všech příslušníků řídicího aparátu proti všem. Stalinisté ovšem zapomínají, že systém jednotící úlohy jedné osobnosti byl neudržitelný za podmínek, kdy rostl počet a členitost řídicího aparátu, kdy sladování bylo daleko složitější a náročnější, protože systém začal bojovat o zvládnutí intenzifikačních procesů.¹⁷

„Protosocialismus“ na dané úrovni výrobních sil vsutku nemohl splnit to, co sliboval, totiž vlastnickou rovnost (samozřejmě vlastnickou, pokud jde o rozhodování o výrobních prostředcích a práci, nikoli spotřební rovnostářství). Při dělbě práce, kdy měly velké skupiny lidí nestejnou možnost vstupovat do vlastnického rozhodování: dělníci kupříkladu pouze malou a řídicí aparát velkou, neexistovala možnost, jak by dělnická třída i další skupiny mohly usměrňovat řídicí aparát a cítit se jako vlastníci ve svém systému, a tudíž neměly velkou motivaci k práci i zájem o společenský vývoj. Znovu si zopakujeme, že řídicí aparát nebyl vykořisťovatelskou a parazitní třídou, ale protože své vlastnické funkce vynakládal v různých podnicích a institucích velmi komplikovaně propojených, měly jeho složky řadu specifických zájmů, chyběly účinné ekonomické mechanismy, které by formovaly a pravdivě vyjevovaly společenskou užitečnost a efektivitu vynaložení živé

¹⁷ Viz Heller, J. – Neužil, F. a kol.: Kdopak by se Marxe bál?, v citovaném vydání například str. 199-276.

práce i hmotných zdrojů. Rozhodující byly přímé direktivy jako výsledek netržních forem dohadování se aparátu. Subjektivismus v rozhodování zde měl velký prostor. Při tomto dohadování aparátu mohla být zcela znehodnocena masa práce mrtvé i živé a dělník i celý podnikový kolektiv vlastně nevěděl, zda si svou prací pomůže nebo zda to není práce zbytečná a moc drahá. Aparát si nemohl dovolit demokracii, což lidi dále odrazovalo, i když měli celkem slušnou životní úroveň a sociální jistoty a ve spotřebě nebyly příliš velké diference.

Postupně se ukazovala neefektivnost a neperspektivnost systému, lidem vadila zbytečná omezení a v jejich vědomí se usazovala představa vyvolaná buržoasní ideologií: představa o společnosti, kde budou pracovat jako za socialismu, a přitom mít životní úroveň části zaměstnanců ve vyspělých kapitalistických zemích. Prohlubovaly se i rozdíly v životní úrovni a zmenšovaly se prostředky pro vyrovnávání sociálních rozdílů, zvyšování životní úrovně jako takové, což byly původně nejvýznamnější přednosti systému. Úzké profily ve výrobě a nedostatkovost luxusnějšího zboží a zejména služeb vytvářela základ pro výjimečné, ve spotřebě privilegované postavení některých skupin pracovníků ve službách a obchodě. Ti zhodnocovali své postavení na úkor společnosti jako celku a řadových zaměstnanců, zejména dělníků. Na tomto základě rostla i kriminalita, především však se prohluboval pocit odcizení od systému a jeho hodnot. Pseudomarxistická ideologie aparátu ztrácela vliv a byla nahrazována buržoasní ideologií. Nedemokratičnost a neschopnost aparátu řešit problémy odrazovala od systému stále širší okruh občanů, z nichž mnozí se začali přiklánět k ideji vlastního podnikání a soukromého vlastnictví.

Nespokojenost s nedostatky systému nabyla postupně podoby prohlubujícího se politického rozporu, což nakonec vedlo k tomu, že došlo k politické krizi téměř ve všech zemích, kde „protosocialismus“ existoval, a současně s tím i k jeho zhroucení a obnově kapitalismu. Výhody pro transformaci na buržoasii měl logicky zejména řídicí aparát a výše zmíněné, fakticky privilegované vrstvy pracovníků obchodu a služeb, případně kriminální mafie. V některých zemích si elita dokázala moc udržet a odbourání systému probíhá pomalu a postupně při zachování pozic minulých privilegovaných skupin, které se „čínskou cestou“ nenápadně transformují na buržoasii. To zřejmě čeká i země, kde protosocialismus ještě existuje a degeneruje, jako jsou Kuba či Severní Korea.

Revoluční potence VŘSR byly značné, ale omezené, což nijak nezpochybňuje její význam v dějinách lidstva. Současníci – účastníci revolučního procesu, kteří náležejí ke generacím, jež se aktivně podílely na výstavbě a rozvoji prvního prototypu socialismu, nenesou vinu na deformacích systému, ale naopak rozvíjely jeho humanistické a progresivní stránky – se mohou cítit dotčeni nejen vysloveně negativním hodnocením svého díla, ale i skutečně marxistickou a kritickou analýzou systému. Ve skutečnosti se nemají za co stydět, protože v rámci daných možností jednali objektivně ve směru společenského pokroku a boje proti kapitalismu, kdy i nedokonale společenská „protosocialistická“ soustava porazila extrémní variantu kapitalismu – fašismus, blokovala agresivitu a válkychtivost buržoasie v období studené války a nastolila zatím nejvyšší míru vlastnické rovnosti a sociální spravedlnosti. Na říjnovou revoluci můžeme tedy vzpomínat pocitem hrdosti. Ten by ale nebyl na místě, pokud bychom se nedokázali, třeba jen z osobní nostalgie, poučit z nedostatků systému a vidět správně jeho místo v dějinách.

V jedné ze statí, jejíž myšlenkový obsah se rozvíjí z nutnosti rozpracovávat program nové hospodářské politiky sovětské vlády, Lenin píše, že „nejlepší způsob, jak oslavit výročí velké revoluce, je soustředit pozornost na nevyřešené úkoly.“¹⁸ Především je nutné se zamyslet nad příčinami neúspěchu prvního historického pokusu o socialismus a v této souvislosti si zvláště připomenout fakt, že když se v období restaurace¹⁹ vrátili do Francie Bourboni, předrevoluční šlechta a církve, domnívali se feudální magnáti, že se jejich bývalí poddaní vrátí ke svým povinnostem a začnou bývalým pánům – vrchnosti, která je přece dána od boha! – opět platit peněžní dávky a robotovat na polích. Feudální výrobní vztahy se však již obnovit nepodařilo.²⁰ V Československu nebo Sovětském svazu si ale po rozpadu politického systému reálného socialismu nechali pracující bez odporu vzít všechny sociální vymoženosti a práva vybojovaná odborovým hnutím a kapitalistický systém se povedlo obnovit během několika let. Pouze v Jugoslávii hájili zpočátku srbští a chorvatští dělníci společně svoje podniky, v nichž pracovali, neboť se cítili být jejich

¹⁸ Lenin, V. I.: O významu zlata dnes a po úplném vítězství socialismu; Vybrané spisy sv. 5, v citovaném vydání str. 515.

¹⁹ Viz Marx, K. – Engels, F.: Manifest Komunistické strany, v citovaném vydání str. 451.

²⁰ Uvádím podle Charvát, J.: Světové dějiny (Učebnice pro I. a II. ročník středních všeobecně vzdělávacích škol a I. ročník středních odborných škol); SPN, Praha 1967, str. 331. Viz též stať „Restaurace Bourbonů“, kterou lze objevit na nezávislé internetové encyklopedii. V onom článku však musí čtenář lovit tuto klíčovou informaci mezi řádky.

spoluvlastníky, jak to proklamoval jugoslávský samosprávný model socialismu – jejíž oficiální „marxisticko-leninská“ ideologie, vládoucí v předlistopadovém Československu a v Sovětském svazu, nazývala modelem „maloburžoazním“ a „revizionistickým“. Vzdorovali tak privatizaci a rekapitalizaci, takže musel být jejich odpor zlomen vyvoláním krvavé občanské války, v jejímž průběhu se etnické čistky staly nástrojem nové prvotní akumulace kapitálu. Dokonce i v Polsku, kde v odborovém hnutí dominovala militantně protikomunistická Solidarita, si pracující zachovali více smyslu pro svá elementární sociální a odborová práva než ve „vlasti říjnové revoluce“.²¹

Konkrétně historická situace, v níž se v současnosti nalézají mezinárodní komunistické hnutí, připomíná anekdotu, která se v Sovětském svazu vyprávěla již v sedmdesátých letech. Sovětským vědcům se prý tehdy podařilo oživit Vladimíra Iljiče Lenina. Soudruh Lenin však velmi brzy po oživení utekl z mauzolea – poté, co jej soudruzi z politbyra seznámili s realitami „rozvinutého“ socialismu – a zmizel neznámo kam. Vážený soudruzi z politbyra proto rozhodli, že je nutné oživit ještě soudruha Dzeržinského. Ten nakonec našel Leninovou rukou napsaný lístek, na němž stálo: „Dorogoj Feliks Edmundovič, ujezžáju v Ženěvu. Nado načat' vsjo s načala“. (Drahý Felixi Edmundoviči, odjíždím do Ženevy. Musíme začít všechno znovu a od začátku).²²

Nejvyšším funkcionářům KSČM, kteří tak rádi hovoří o materialistické dialektické logice a o Leninovi či pateticky vykřikují, že marxismus je „katedrála ducha“, by neškodilo, kdyby si od Lenina přečetli alespoň práci „Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci“, kde by se například dočetli, že „kdo chce jít k socialismu jinou cestou, mimo demokratismus politický, nevyhnutelně dojde k nesmyslným a reakčním závěrům jak v ekonomickém, tak v politickém smyslu.“²³ A dále: „V takových zemích, jako

²¹ Někde jsem slyšel nebo četl, že v roce 1968 navštívil Gottwaldov pan Baťa a sdělil zaměstnancům své bývalé obuvnické továrny, že bude požadovat navrácení svého zákonného majetku, který mu „komunisté znárodněním ukradli“. Tehdy ho dělníci vyhnali z podniku. V prosinci roku 1989 pak dělníci ze stejné továrny vítali pana Baťu se slavobránou jako spasitele. Jugoslávský model socialismu sice utvářel silnější vlastnické pouto zaměstnanců ke svým továrnám a podnikům, celkově však měl stejné slabiny a nedostatky jako na státně byrokratickém zespolečenštění založený stalinský model socialismu, jenž byl všeobecnou zákonitou vývojovou formou reálně socialistického společenského vlastnictví ve všech zemích světové socialistické soustavy.

²² Sovětská věda byla v epoše nesmrtelného Leonida Iljiče Brežněva zajisté ve všech oblastech na prvním místě na světě. Říkalo se též, že i „sovětskij slon samyj progressivnyj v mire!“ (Sovětský slon je nejpokrokovějším slonem světa!). A bulharští soudruzi k tomu údajně dodávali, že „bolgarskij slon – lučšij drug sovětskogo slona!“ (Bulharský slon je nejlepším přítelem sovětského slona!).

²³ Lenin, V. I.: Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci; Vybrané spisy sv. 2; Svoboda, Praha 1973, str. 28.

je Rusko, netrpí dělnická třída ani tak kapitalismem jako nedostatečným rozvojem kapitalismu.“²⁴

Leninovy poučky nelze zajisté aplikovat mechanicky a ortodoxně dogmaticky. Největší překážkou dalšího rozvíjení i formální buržoazní demokracie jsou v současnosti, jak jsme již také naznačili, vlastnicko-podnikatelské struktury vládnoucí mafiánské lumpenburžoazní oligarchie, které ohrožují buržoazní parlamentní demokracii zprava. Opravdu revoluční politická strana se nemůže smířit se skutečností, že lidská a občanská práva končí pro zaměstnance před branami továren a závodů. Rozvoj ekonomické demokracie spočívá v růstu a posilování všech forem vlastnické spoluúčasti zaměstnanců, podílu pracujících na vlastnickém řízení a spolurozhodování, které by mělo začít právě ve firmách vlastněných oligarchy a mocensky se opírat o činnost revolučně demokratického sociálního státu, jenž bude vytvářet politické a právní předpoklady k tomu, aby v lůně třídně sociální strukturace mafiánského lumpenkapitalismu vznikaly zárodečné buňky třídy samosprávných vlastníků. Revolučně kritická sociálně politická aktivita sociálního (či sociálně demokratického) státu nového historického typu, všestranně podporujícího dělnické a odborové hnutí, vznik a posilování revolučních i reformních socialistických levicových politických stran a hnutí – všechno to představuje překonávání nedostatečné rozvinutosti kapitalismu! – bude praktickou realizací Leninovy myšlenky, že „nesmíme zapomínat, že v nynější době není a nemůže být jiného prostředku, jak přiblížit socialismus, než úplná politická svoboda, než demokratická republika, než revolučně demokratická diktatura proletariátu a rolnictva. Jakožto představitelé pokrokové a jediné revoluční třídy, revoluční bez výhrad, bez pochybností, bez ohlížení se zpět musíme co nejdříve, co nejměleji, co nejinicativněji vytyčovat před vším lidem úkoly demokratického převratu.“²⁵ Heslo, že je nutné „řídít stát jako firmu“, není hloupé či špatné. Pouze je nezbytné dodat, že se musí jednat o „firmu na vyvlastňování vyvlastňovatelů a kapitalistických vykořisťovatelů“

Ruští bolševici zvítězili v říjnu roku 1917 proto, že se opírali o nejvzdělanější a nejkvalifikovanější sociálně ekonomické vrstvy a skupiny klasického industriálního proletariátu, které byly zároveň základní společenskou výrobní silou ruské společnosti.

²⁴ Lenin, V. I.: Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci; Vybrané spisy sv. 2; Svoboda, Praha 1973, str. 47.

²⁵ Lenin, V. I.: Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci; Vybrané spisy sv. 2; Svoboda, Praha 1973, str. 105.

KSČ pod vedením Klementa Gottwalda zvítězila v únoru 1948, protože revoluční společenská úloha tradiční dělnické třídy stále trvala. Problémy a krize západoevropských komunistických stran začaly na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let z toho důvodu, že nedovedly politicky zakořenit v sociálně ekonomických vrstvách kognitárního neboli počítačově informačního a vědecko-inženýrského proletariátu. Problém KSČM spočívá v tom, že její třídně sociální základnou se po roce 1990 stala tříšť rozlišných částí, složek, skupin a vrstev „netransformovatelného zbytku“ třídy řídicího aparátu, zvláště pak aparátu stranického, politicko-ideologického nebo bezpečnostního, díky čemuž mohla třída reálně socialistického řídicího aparátu působit i v „postkomunistických“ českých zemích jako aktivní politická síla, přestože již byly zcela vytrhány sociálně ekonomické kořeny jejího třídně sociálního bytí. Tato třídně sociální základna se ovšem přirozeným způsobem, v důsledku působení biologických zákonitostí postupně zmenšovala, což by mohlo způsobit, že komunistická strana se v blízké historické perspektivě ocitne mimo parlament a na okraji politického spektra. Rozvoj samosprávného vlastnického sektoru – v němž by si všichni členové společnosti znovu osvojovali „profesi“, kterou v průběhu staletí a tisíciletí trvajících soukromovlastnických a vykořisťovatelských společensko-ekonomických formací „zapomněli“: totiž „profesi“ rozumného a zodpovědného spoluvlastníka a hospodáře světa, v němž lidé žijí – by mohl být pro Komunistickou stranu Čech a Moravy příležitostí k tomu, aby její politická strategie a taktika našly třídně sociální zakotvení v sociálně ekonomické struktuře kapitalistické občanské společnosti a ona mohla tak v jejím nitru aktivně jednat ve směru její revolučně demokratické přeměny – v opačném případě by se její voličská základna utvářela pouze z tak zvaných „protestních hlasů“, jejichž politické rozhodování je velice nestabilní a KSČM by je musela lovit nadbíháním radikálním názorům a náladám v masovém veřejném mínění, i kdyby se odvíjely kupříkladu v rámci rasistické či nacionálně šovinistické ideologie.

Proti této úvaze lze samozřejmě namítnout, že v důsledku letošních parlamentních voleb vzniklá roztříštěnost politických sil a politická izolovanost vítěze voleb, hnutí Ano, kdy „lidumilný miliardár“ musí vzít zavděk každým spojencem, jenž je s ním ochoten spolupracovat, dává KSČM takovou možnost politického manévrování ve sněmovně,

kterou v polistopadovém období české společnosti nikdy neměla.²⁶ Komunisté se, vzdor nepřilíš lichotivému volebnímu výsledku, stávají významnější mocenskou parlamentní figurou než TOP-09, lidovci, starostové a dokonce než ODS, celý tak zvaný „demokratický blok“ – jehož vůdcové jsou o to směšnější, čím více se chovají jako rozmazlené vzteklé děcko, které vříská tak dlouho, dokud nedostane hračku, jež se mu zalíbila – a po téměř třiceti letech se prakticky stali součástí i výkonné vládní moci na centrální úrovni, což u aktivních nositelů vládnoucích, paranoidně antikomunistické ideologie a propagandy, vyvolává stavy zuřivého šílenství, v jehož průběhu komentují tito vážení pánové (a ještě váženější dámy, abychom zachovávali „genderovou vyváženost“) celou situaci s pěnou u úst. Díky zvláštnostem této konkrétně historické a politické situace může stávající předseda KSČM (jenž potřebuje spojení „lidumilného miliardára“ stejně jako „lidumilný miliardár“ potřebuje podporu poslaneckého klubu KSČM při hlasování o důvěře menšinové vládě, třeba nepřímou, ve formě odchodu poslanců KSČM ze sálu, aby se snížilo volební kvorum) získat na dubnovém mimořádném sjezdu podporu značné části funkcionářů okresního a krajského článku organizační výstavby strany a udržet se v jejím čele. Je však otázkou, zda získání místopředsednického postu a dvou výborů ve sněmovně přibližuje revoluční socialistickou přeměnu české společnosti, zda jednání, směřující k dosažení pouze takovýchto cílů ve stylu ryzího účelového a naprosto bezduchého pragmatismu, odpovídá politické taktice marxistické revoluční strany.

²⁶ Je zajímavé, že tyto nové a překvapivé možnosti politické aktivity poslaneckého klubu KSČM ve sněmovně předpověděl docent Radim Valenčík v zářijové přednášce o roli oligarchů v politice, o čemž se může každý přesvědčit na fóru Klubu společenských věd.

O autorovi:

PhDr. Josef Heller, CSc.

**1947. Absolvoval FF UK obor historie-politická ekonomie. Po studiu lektor vědeckého komunismu na Městské politické škole v Praze. Od r. 1983 vědecko-pedagogický pracovník – zástupce vedoucího katedry ML Institutu vzdělávání vědeckých kádrů ČSAV. Od r. 1990 analytik KSČS a KSČM. Tajemník a člen Rady TAP, později člen Rady CSTS. Člen OV KSČM Praha 10. Spolupracuje a publikuje s PhDr. Františkem Neužilem.*

O autorovi:

PhDr. František Neužil

**1952. Studoval na Státní univerzitě v Kyjevě. Pracoval jako vědecký pracovník Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Dlouhodobě se věnuje práci v Klubu společenských věd. Je členem CSTS. Spolupracuje a publikuje s PhDr. Josefem Hellerem, CSc. zejména na alternativních studiích k hodnocení minulosti a projektu samosprávného socialismu.*

Jiří Malínský

Poznámky k obecnějším souvislostem Velké říjnové socialistické revoluce a jejímu vztahu k prvnímu odboji

(Příběh zapomenuté knihy)

Výchozí situace

V těchto dnech uplynulo sto let od vypuknutí Velké říjnové socialistické revoluce, třetí ruské revoluce, kterou vyvrcholily dramatické změny ruské společnosti započaté o šedesát let dříve zrušením nevolnictví carem Alexandrem II. Tichý, nekrvavý převrat, jehož nejvýraznějšími osobnostmi byli ruští radikální sociální demokraté z bolševického křídla SDDSR (b) Vladimír Iljič Uljanov-Lenin (1870–1924) a Lev Davidovič Bronštejn-Trockij (1879–1940)(komunistický koncept se teprve rodil a k jevově institucionalizovanému rozrůznění socialistického dělnického hnutí mělo dojít až v letech 1922/1923; r. 1924 se poprvé objevuje sektářská strategie *třída proti třídě*), vedl přes krvavé hrůzy občanské války (1918–1920/1922), masivní rolnická povstání, jejich násilná potlačování a později kolektivizaci a zločinecké politické procesy tzv. velkého teroru k *sjednocení země*, jíž akutně hrozilo rozdrobení do několika státních útvarů, a tím také k *postupné obnově jejího výchozího historického velmocenského statusu*.¹

¹ Názory na smysl a význam Velké říjnové socialistické revoluce se vyvíjely a měnily. Od věcného rázu proslulé knihy **Johna Reeda** *Deset dní, které otřásly světem*, Praha 1977 přes nekritický ráz oficiální

V těchto dramatických kulisách se odehrál osudový příběh prvního československého armádního sboru, který do dějin vešel jako *ruské legie*. Nejsilnější část této československé exilové armády – jeho početní stav postupně dosáhl až 60 000 osob – měla osudovou shodou náhod štěstí, že jeho genezi zblízka sledoval a bezprostředně ovlivňoval prezident Osvoboditel Tomáš Garrigue Masaryk. Bitva u Zborova, postupný rozklad struktur Prozatímní vlády a ztráta sociálně revoluční a sociálně demokratické kontroly nad sověty (radami, z ruského savět) dělnických, rolnických a vojenských zástupců ve prospěch nastupujících levých sociálních demokratů (bolševiků) kolem Lenina – tzv. menševikům se svými názory tehdy vedle jiných bolševických vůdců podle Trockého svědectví blížil i gruzínský revolucionář *Josif Džugašvili*, pozdější proslulý Stalin (1879–1953, z ruského stal' – ocel) – i hrozící návrat militantního, v dobové ruské veřejnosti zdiskreditovaného carismu, usilujícího o revanš (nejvýrazněji se tento trend projevil tzv. Kornilovovým pučem v září 1917), byly stupni pomyslného schodiště, v němž vznikala a dotvářela se patrně nejorganizovanější vojenská síla prvního období bolševického režimu – *dobrovolnická československá zahraniční armáda*.

Když do Ruska dorazil na jaře 1917 vůdce zahraniční akce TGM, mohl navázat na úsilí svých předchůdců i českoruských krajanů: na tradici vysoce ceněných, převážně zpravodajsky působících starodružiníků (nechyběl mezi nimi ani kontroverzně působící Zdeněk Fierlinger) i tradici úsilí o vybudování podstatně větší a lépe vyzbrojené české a slovenské vojenské jednotky svou velikostí srovnatelnou minimálně se západními legiemi. Nečekaný zborovský úspěch svým motivačním potenciálem boural dosavadní nejistotu a neskrývaný despekt oficiálního Ruska: už to nebyly shluky ani vzbouřených poddaných cizího západního carství, ani jedinci národa, o kterém měl ruský gigant jen velmi všeobecné povědomí. V obtížné situaci Prozatímní vlády demokratického socialisty sociálního revolucionáře Alexandra Fjodoroviče Kerenského (1881– 1970) patřili legionářští Češi a Slováci k málu skutečně spolehlivých a pozitivních bodů lidí druhé ruské revoluce.²

propagandy pozdějších let protosocialistického období až po stejně zplošťující, pouze přepólovaný pohled neoliberalismem poznamenané současnosti našich dní. Leninský socialismus je všeobecně ruštější, než se kdy připouštělo. To není ani hanlivá, ani pochvalná, nýbrž stroze věcná charakteristika.

² **Ruský revoluční cyklus** (ruská sociální revoluce) začíná rokem 1905 (první ruská revoluce), pokračuje revolucemi r. 1917 únorovou (březnovou, *druhá ruská revoluce*) a VŘSR (listopadovou, *třetí ruská revoluce*) a uzavírá se kronšadtskou vzpourou r. 1921 (*čtvrtá ruská revoluce*, byla reakcí na katastrofální hladomor), jež ústí do leninské tzv. (*proto*)socialistické akumulace NEP (nové hospodářské politiky).

Dobrovolnický ráz vznikající nejstarší Husitské divize podtrhovaly čerstvě zakládané sověty vojenských zástupců (v češtině a vnitřních právních normách českých a slovenských jednotek nazývaná zpravidla *zastupitelstvy* a jinými obdobnými označeními). Slovo *dobrovolný* nebylo propagandistickou nadsázkou zahraničního prvního odboje: do formujících se jednotek postupně vstoupil přibližně každý pátý zajatec české nebo slovenské národnosti (geneze ruských legií se vlastně uzavírala ještě během posledních hodin pobytu jejich závěrečných transportů ve Vladivostoku v průběhu roku 1920); zajetí vojsky Ústředních mocností znamenalo přitom pro tyto mladé muže – stejně jako pro jejich francouzské a italské *brášky* – okamžitou smrt.³

Okolnosti vzniku knihy

Ze zkušeností tzv. propagandisticky vděčně *sibiřské anabáze*, kterou je nutné chápat především jako *mimořádně složitý historický jev*, vyrůstala vlastní osobitá česká socialistická reflexe. A také výrazná *československá legionářská subkultura* zahrnující jak písemnictví, tak národní kinematografii, divadlo i výtvarná umění. A doslova za pochodu

Přímým pokračováním NEP je současný čínský experiment trvající bezmála čtyřicet let, jenž je modelovým příkladem tzv. *mixu* (smíšené ekonomiky), v zásadě blízké jak ransdorfstickému marxismu, tak alternativním sociálně demokratickým meziválečným vývojovým (evolucionistickým) koncepcím a poválečně *sociálně tržní ekonomice*. Kronštadská vzpoura současně – v ruském případě dočasně – *uzavírá* období ztřeštěných avanturistických experimentů namnoze až dětinského rázu. Srv. např. dramatické líčení ve vzpomínkách **Ilji Erenburga** *Lidé – roky – život*, Praha 1960–1965, či nekriticky nadšené líčení **Bohumíra Šmerala** zachycené v knize *Pravda o sovětovém Rusku* (Praha 1920). Z Ransdorfovy koncepce transformačních přechodů současně plyne závěr, že ruská revoluce (VŘSR, ruský revoluční cyklus) není *zralým* společenským pohybem, nýbrž naopak stojí na *počátku* rané fáze vývoje nové společensko-ekonomické formace (demokratického socialismu). **Ransdorf** poprvé tyto myšlenky podal ve svém vystoupení na Novotného lávce v Praze-Starém Městě na jaře 1989 a v knize *Nové čtení Marxe I* (Praha 1996 a 2012), jejíž původní název *Metodologické základy prognostiky* pochází z doby jeho působení v Prognostickém ústavě ČSAV v druhé polovině osmdesátých let minulého století.

³ Z pohledu rakouskopředlitavského práva byli legionáři *křivopřísežníky*, kteří zradili svého mocnáře-císaře a nebyli považováni vlastně ani Dohodou za institucionalizovanou válečnou stranu. Československo bylo zemí, v níž *armáda vznikla rychleji než státnost*. Tato situace se změnila až v průběhu posledních týdnů první světové války. Rychlé vojenské soudy – zachycuje je např. **Steklého** dvoudílné zfilmování Haškovy epopeje *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* – neváhaly: spíše během minut než hodin je posílaly na okamžitou smrt buď oběšením, nebo zastřelením jako vlastizrádce. S tímto vědomím tito idealističtí masarykovci (TGM v kontaktu s nimi používal důvěrné, poněkud paternalistní oslovení *hoši*) do této heroické armády vstupovali. Idealistický patetismus jejich deklarací nebyl papírový; podobně jako komunisté značná část umírala a přinášela oběti také později v druhém odboji. Jejich přímými potomky byli mladí květnoví a záříjoví mobilizace 1938, které muž 28. října patetik František Soukup (1871–1940) výstižně pojmenoval generací proletářských obránců republiky a *Masarykovými dětmi a Benešovými vojáky*. Bělohorské a husitské reminiscence byly přitom především *věcné*. Srv. František Soukup (dále Soukup) *Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismu a Československé sociálně demokratické strany dělnické*, Praha 1938, s. 1676.

se rodila i zprvu s dobovou publicistikou splývající *historiografie* zahraničního prvního odboje (zejména knihy memoárového rázu), v níž zvláště významné místo zaujímala sibiřská anabáze ruských legií. Jejím nesporným dobovým výrazným vrcholem se stala socialisticky (nikoliv komunisticky) založená kniha-dokument *CESTA REVOLUCE* spisovatele majora *Jaroslava Kratochvíla* (1885–1945; svůj dokumentární čin dovrší jedinečnou románovou freskou *PRAMENY*) popisující vznik ruských legií; stala se první a bohužel jedinou částí širší epopoje *ŘEKA*; Kratochvíl zahynul v terezínské Malé pevnosti v březnu 1945 jako jedna z posledních obětí nacistické perzekuce.

Nebyl sám: svými postřehy jeho rukopis doplňovali další významní levicoví intelektuálové První republiky: výrazná osobnost sociálně demokratické Dělnické akademie, třebíčský rodák kautskyánec *dr. Vincenc Charvát* (1889–1947); v letech 1917–1918 působil jako redaktor ústředního legionářského periodika *ČECHOSLOVAN* a člen ruské odbočky Československé národní rady. Po návratu do vlasti (1919) se stane sociálně demokratickým kautskyánským centristou, vůdčím představitelem Neodvislé radikální sociálně demokratické strany a po návratu do Československé sociálně demokratické strany dělnické (ČSSDSD) r. 1924 nejprve jejím staronovým poslancem Národního shromáždění, předsedou socialisticky orientovaného Svazu československých legionářů a posléze členem předsednictva Československé obce legionářské a předsedou představenstva tiskového a nakladatelského družstva československých legionářů *ČIN*. Mimoto byl i členem redakce *PRÁVA LIDU* (1925–1938) a překladatelem z ruské, ukrajinské a polské literatury. Vězeň koncentračního tábora Buchenwald zesnul na následky nacistického věznění a týrání podobně jako jeho syn Aleš (1921–1945), aktivní účastník druhého domácího odboje a jedna z posledních obětí terezínské Malé pevnosti.⁴ Užší autorský kruh doplnili další ruští legionáři *ing. Jaroslav Husák* a ředitel nakladatelství *ČIN ing. Bohumil Přikryl* (1893–1965). Autorem výtvarného návrhu obálky této nevšední knihy se stal klasik moderní české kultury malíř, básník, novinář a spisovatel *Josef Čapek* (1887–1945).⁵

⁴ Srv. **Josef Tomeš**, *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 – 2013*. Biografický slovník, Praha 2013, s. 83–84.

⁵ Tyto instituce a organizace měly vyhraněně levicový, převážně sociálně demokratický ráz a zpravidla vyjadřovaly buď blízké, nebo přímo osobní názory obou socialistických prezidentů TGM a EB. TGM a EB např. soukromě slavili výročí vzniku republiky 14. října 1918.

Obraz, který tato pozoruhodná kniha, motivovaná snahou většinových socialistických ruských legionářů po zachycení jejich reflexe *skutečné tváře* sibiřské anabáze, je v mnohém překvapující a zásadně bourající celou řadu prvorepublikových i pozdějších vžitých klišé. Je to bez nadsázky obraz usilující o zachování *skutečné* dobové rozmanitosti tehdejšího Ruska i tehdejšího československého mikrokosmu, jehož děje se odehrávaly převážně buď ve vagonech zhruba 45 ešelonů (transportů), v nichž byly ruské legie přepravovány, nebo na nádražních stanicích. Je to líčení (poměřováno samosprávnou dobovou legionářskou optikou) výrazně nedemokratické postupné *pravicové revize* masarykovského konceptu, usilujícího původně o co nejrychlejší odsun Čechoslováků z Ruska na západní francouzskou frontu, kde se tehdy pod kladivem poslední ofenzívy německé armády, jejíž vojska v létě 1918 pronikla opět do blízkého okolí Paříže, rozhodovalo o výsledku války a naplnění či nenaplnění nadějí československého protihabsburského odboje.⁶ A současně historie nezakryvaného dohodového úsilí o přeměnu tohoto revolučního vojska v rutinní východní součást francouzské Cizinecké legie de facto, jak se o ni snažili Milan Rastislav Štefánik (1880–1919) a po jeho kvapném odjezdu z Ruska francouzský generál Maurice Jannin (1862–1946). Je to obraz, který je doložen obsáhlou dokumentární přílohou a podrobným chronologickým přehledem, jenž vrcholí internací těchto nepohodlných pozitivních socialistických kverulantů ve věznicí stojící na proslulé vladvostocké výšině Gornostaj v zálivu Petra Velikého v nejvýchodnější části ruského Přímořského kraje (výšina se stane inspirací pro stejnojmennou legionářskou prózu dalšího legionáře-spisovatele Václava Kaplického).⁷

Sibiřská anabáze ruských legií

Jakkoliv se ruské legie neúčastnily samotné, *ještě* sociálně demokratické Velké říjnové socialistické revoluce, zasáhly o to důsažněji do dramatických dějů prvních týdnů, měsíců a let tohoto masivního společenského experimentu. Skutečnost, že jejich pravicová

⁶ Německá letní ofenzíva sice byla v dlouhodobé perspektivě bez výraznější naděje na úspěch – nesouměřitelnost ekonomických potenciálů obou válčících stran byla až příliš zřejmá – , ale mohla podstatně změnit výchozí pozice Dohody a Ústředních mocností při mírových jednáních. Rakousko-Uhersko i Německo se ke své zkáze doslova *prorvalo* řadou vlastních hrubých diplomatických chyb (např. Czerninovou aférou).

⁷ První vydání *Cesty revoluce* vyšlo r. 1922, druhé r. 1928. K ruce jsem měl druhé, rozšířené vydání knihy. Blíže viz **Jaroslav Kratochvíl**, *Cesta revoluce*, Praha 1928. Druhé vydání např. mohlo využít zveřejnění Masarykových a Benešových memoárových prvoodbojových knih.

menšina nechtěla opustit Rusko⁸ (ať už přes původně dohodnutý severozápadní Archangelsk, nebo později stále ještě přijatelný Vladivostok) přispěla vydatně k tzv. *čeljabinskému incidentu* (14. 5. 1918), který postupně během května a června 1918 obrátil zcela původní záměry TGM a EB na urychlenou přepravu legií na Západ a stal se základem *vynucené slávy* československého armádního sboru při postupném obsazování východoevropských a sibiřských železničních stanic, přecladišť a navazujících komunikací tehdy nově vybudované Sibiřské magistrály.⁹ Rozporuplnost této doby přibližuje následující pasáž Kratochvílova díla: „*Zde budiž zatím konstatováno, že byly-li na jedné straně činěny pokusy o rozdmýchání nejčernějšího šovinismu na záchranu smrtelně ohrožených sovětů (podléhajících eserům a menševikům – JM), že na druhé straně demokratická, slovanská armáda organizuje a volá do boje za ‘Slovanstvo a veliké Rusko’ proti ruskému revolučnímu národu nábožensky fanatické Tatary, Baškiry, šovinistické Poláky, Rumuny, imperialistické Japonce a pyšní se i ochotnou pomocí ‘bratří Číňanů’.* Gajda se později ve Vladivostoku naivně divil (a je velmi možné, že jeho naivnost byla upřímná) a žehral na to, že Japonci onen boj ‘za veliké slovanské Rusko’ nechápou stejně idealisticky a nezištně jako prostý řadový Čechoslovák...“¹⁰

Na pozadí bojů československých legií se slabou mocí sotva ustavených bolševických sovětů, plynoucí z faktu, že podpisem kontroverzně přijímaného brestlitevského míru

⁸ Podle dobových odhadů bylo přibližně 50 % legionářů sociálními demokraty, zhruba 20 % československými (národními) socialisty, 10 % se zkomunizovalo (tzv. českoslovenští rudoarmějci), necelých 20 % se hlásilo k občanským (pravicovým) demokratickým stranám a nepatrná část působila v jednotkách krajně konzervativní části bílého hnutí a naopak ultralevé části rudého ruského hnutí. Proto nejbližší měly ruské legie k demokratickým socialistickým ruským stranám a v zásadě *nebyly* v příkrém rozporu s bolševickým Leninovým režimem.

⁹ Nepopiratelný československý historický úspěch byl unikátní skutečností, že byl výsledkem snah dobrovolnického vojska, které svým vznikem i působením značně předběhlo obnovu české a vzkríšení slovenské státnosti. Nejen v Rusku probíhaly neotřelé sociální experimenty činící v našem případě z Masaryka a Beneše skutečné *průlomové revolucionáře* národa v srdci Evropy, kteří důsledně dbali na soulad svých snah s možnostmi doby (skutečností). Propojenost třetí ruské revoluce a socializující národní československé revoluce je zřejmá a na modelu československé anabáze plně prokázána. Není bez zajímavosti upozornit, že **Benešovo** nejznámější – a nejpřekládanější – dílo *Demokracie dnes a zítra* na první odboj přímo (podobně jako Třetí republika) navazuje a že tyto myšlenky dřímají i v historických základech levicové socialistické varianty Evropských společenství.

¹⁰ Ještě výmluvnější jsou v tomto ohledu tyto pasáže z úvodu **Kratochvílovy** knihy: „*Její myšlenka vznikla u autora již za dlouhých nucených zahálek druhého roku sibiřské anabase. Živil ji už v Sibiři snahy našich opuštěných spojenců z řad socialistů revolucionářů, kteří takto doufali proniknouti před československou veřejností; podporovaly ji zvědavé žádosti z československé i ruské strany v Americe. Ale především rozhodovalo to, že po přiznání skutečné sibiřské historie volalo samo svědomí československé revoluční armády v nesčetných projevech i resolucích.*“ Citováno podle **Jiří Malínský, Dějiny ČSSD v datech. Příspěvek k dějinám českého demokratického socialismu. (Populární příručka historické paměti)** (v elektronickém editování), s. 600.

mezi bolševickou Moskvou a císařským Berlínem se dovršil rozpad carské – a později republikánské – armády, složené z vyčerpaných, smysl války (byl-li z jejich pohledu vůbec ještě jaký) nechápajících rolníků, dělníků a živnostníků. Na jedné straně se tu formovalo ideově různorodé a roztržité *bílé hnutí*, na straně druhé jen velmi váhavě vznikaly jednotky Rudé armády (Krásnaja armija) bránící postupně se komunizující Leninův režim. Ve vakuu, vyplněném zejména na Sibiři, která do té doby žila v hlubokém týlu, nejprve slabou mocí regionálních socialistických (sociálně demokratických a sociálně revolučních) vlád kolem poslanců Leninem rozehnaného prvního demokratického republikánského parlamentu – Ústavodárného shromáždění,¹¹ později polokriminálními bandami nejrůznějšího zabarvení a nakonec nástupem monarchistických a černostněnských sil (jejich nejvýraznějším představitelem byla Kolčakova sibiřsko-(dočasně)evropská diktatura¹² a vojenskými sbory dalších zajatců, byli českoslovenští ruští legionáři na dlouho (zhruba do přelomu let 1918–1919) *silou nejkonsolidovanější, nejlépe vojensky vycvičenou a nejvíce ideově stmelenu*.

To je také *nejvlastnější příčina* jejich prvotního, opravdu průlomového vojenského úspěchu: postupující z Čeljabinska po jedné železniční stanici za druhou oběma směry, dospěli na západě ke Kazani a Permu a do podstatné části přiuralského středního Povolží, na východě pak postupně ovládli celou východní část Sibiřské magistrály až po Vladivostok. Území, které byly s to kontrolovat, se táhlo v řídce osídlené krajině zhruba 20–30 km po obou stranách magistrály zhruba mezi Uralem a Pacifikem: rozlohou (podle údajů českého historika doc. Jana Galandauera bylo srovnatelné s dnešní Francií (prostíralo se na rozloze kolem 550 000 km²).¹³ Aby tu čeští a slovenští vojáci vůbec mohli žít, byli nuceni ve svých řadách aktivovat živnostníky, organizátory i podnikatele

¹¹ Na tento kontroverzní Leninův krok, který byl i krokem SDDSR (b), není – pokud vím – jednoznačný názor. Je-li ovšem posuzován prizmatem následného vývoje ruské společnosti po třetí revoluci (postlistopadové), jeví se naopak jako *prozíravý a předvídavý* podobně jako rovněž Leninem prosazený podpis pro Rusko zvláště ponižujícího brestlitevského míru.

¹² Pokud jsou Kratochvílovy informace přesné, pádu Kolčakovy diktatury asistovali spolu s našimi vojáky i ilegální eserské (sociálně revoluční) struktury, které tedy *také* spolupracovaly s bolševiky. Důvodem tohoto počínání bylo jejich pronásledování kolčakovskou reakcí. Srv. **Jaroslav Kratochvíl**, *c. d.*, s. 500 ad.

¹³ Je to vlastně historicky nejrozsáhlejší území, které v dějinách našeho státu kdy bylo spravováno českými rukama. Z důmyslu a efektivních schopností československých vojáků-dobrovolníků ovšem profitovaly nejen legie, ale i domácí ruské obyvatelstvo, zejména jeho střední vrstvy. Byly to ostrovy relativního blahobytu a bezpečí kontrastující s rozvratem a korupcí v dalších sibiřských a dálnévýchodních ruských regionech. Stovky Rusů a až tisíce ruských žen-manželek a partnerek se s Českoslováky uchýlovaly v závěrečné části anabáze do nového domova v nejuvýchodnějším západoevropském státě.

a také – jakkoliv nepravděpodobně to působí – *tělocvičné a kulturní činovníky*. Po dobu takřka dvou let tu fungovala *funkční servisní substruktura*, zabezpečující československému armádnímu sboru zbraně, náboje, ošacení, topivo a další nezbytné potřeby; pozoruhodné bylo i soustavné budování knihoven, zakládání hudebních těles a ochotnických divadel.¹⁴ V nížinách nejvýchodnější Evropy, v horách Uralu a jižní Sibíře, ale i na břehu Ochotského a Japonského moře příslušníci dvou západoslovanských národů budovaly *základy jedinečné legionářské subkultury*,¹⁵ jež se rozvíjely dále i po jejich návratu do vlasti.

V kritických chvílích bojů na západní frontě byly tyto zprávy z východu přinejmenším *hojivým placebem*.¹⁶ Úsilí mužů a žen Masarykovy zahraniční akce v pařížské Rue de Bonapart, na soluňské frontě i v prostředí čeho a slovákoamerických komunit i ve Francii a italských zajateckých táborech bylo povzbuzováno k dalšímu vystupňování svých podpůrných aktivit. Nezahálela ani domácí politika a vnitřní odboj. Ve Vídni i v Praze prací mužů práva, jakými byli Emil Hácha (1872–1945), Ferdinand Pantůček (1863–1925) či Ivan Dérer (1889–1973) vznikaly první zákonné předlohy budoucí První republiky.¹⁷ Náhlé zhroucení Ústředních mocností v druhé polovině října 1918 nezastihlo tehdejší české, ale i slovenské politiky nepřipraveny. Pojem *mužů 28. října* či ve stejné době probíhající ženevská jednání mezi domácím a zahraničním druhým odbojem, v nichž hrál ústřední úlohu Masarykův nejbližší spolupracovník a dědic Edvard Beneš, anebo Martinská deklarace nejsou prázdným pojmem. Jásot mas historického 28. října a záhy nato po celém Česku a Slovensku doléhá i do našich dnů. Emancipačně staletí strádající

¹⁴ Byly tu zúročeny typické rysy české národní společnosti té doby, zejména její sociodiverzně bohatý a pestrý spolkový život, z něhož dnes zbývají v archivních fondech početné pozvánky, plakáty a zprávy v dobovém regionálním tisku krátkého českého 19. století (1848–1918).

¹⁵ Namátkou jmenujme spisovatele, jakými byli **František Kubka**, **Rudolf Medek**, **Jaroslav Kratochvíl**, **Josef Kopta** nebo **Václav Kaplický** či spisovatele a dramatika generála **Františka Langera** nebo herce **Zdeňka Štěpánka**. Na své kritické zhodnocení dále česká rozsáhlá, z větší části v archivech ztajená memoárová literatura a dobová korespondence i nezanedbatelný tisk. To, co komunistický protosocialismus nazýval dokumentací současnosti, běžně konala prvorepubliková, namnoze bezplatně spravovaná muzea v cílevědomě shromažďovaných sbírkových *oddílech prvního odboje*, kde lze často nalézt i zajímavé výseky dobových ruských – i bolševických – periodik, které s sebou legionáři přinesli do vlasti.

¹⁶ Ve skutečnosti byla situace dlouhodobě (až 24 měsíců) nestřídaných ruských legií *nanejvýš kritická* a těhotná možnou vnitřní (sebe)zkázkou tohoto československého vojenského tělesa. Tato západními demokraciemi a pravcovou menšinou ruských legií vnucená, v zásadě *kolonialistická strategie* v mnohém předjímá mnichovství a mnichovskou katastrofu i postoje Západu v letech 1948 a 1968. Na druhou stranu je nutné uvést, že to poslední, co si při posuzování Západu může český a slovenský badatel a politik dovolit, je černobílý pohled (*prokletí černobílého pohledu*).

¹⁷ Srv. **Jan Galandauer**, *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*, Praha 1988 a **Miroslav Pekník** (ed.), *Dr. Ivan Dérer – politik, právník a publicista*, Bratislava 2010.

národ od řek Vltavy a Moravy se vykoupil svou pílí, rozvážnou odvahou i příznivým sběhem mezinárodních a globálních událostí té doby, u jejichž zrodu stály naštěstí jeho poučené nejlepší hlavy připravené je náležitě zúročit.

Zneužití ruských legií?

To nezůstávalo bez vlivu ani na ruské legie. Úsilí západních demokracií, které je jakoby náhodou zapomínaly vystřídat, se zaměřovalo na jejich vojenskou institucionalizaci, což v praxi znamenalo *zánik* československých samosprávných sovětů-zastupitelstev a jejich následnou přeměnu do tvaru jakési obdoby francouzské cizinecké legie. Síla této armády dobrovolnických hrdinů tím byla zasažena ve svém nejcitlivějším místě. Bílé hnutí, které mělo být alternativou dobyvatelů Zimního paláce, selhávalo stále zřejměji a vedle surovosti a bezohledností, které nejen snesly srovnání s obdobným počínáním rudogvardějců, ale v některých směrech, jak uvádí spisovatel Jaroslav Kratochvíl, je dokonce viditelně překonávalo, ztrácelo prestiž a přízeň ruské veřejnosti.¹⁸ V sázce bylo za této situace zachování i jednotné ruské státnosti, které do řad Rudé armády přivedlo zvláště nadšené a nadané muže: generála Alexeje Alexejeviče Brusilova (1853–1926), poručíka Michaila Nikolajeviče Tučačevského (1892–1937) či řadového vojáka, nositele proslulé georgijevské stužky Semjona Michajloviče Buďonného (1883–1973) a stovky dalších. A doposud jednoznačný vývoj na frontách krvavé občanské války se začal obracet: tažení bílých vojsk Děnikinových, Juděničových, Wrangelových i Kolčakových ztrácela na síle a přesvědčivosti a naopak sílí leninská a trockovská Rudá armáda nabírala na síle a vůli k vítězství.

Jakobínský osud, vnitřní teploměr bolševické diktatury, ukazoval stále příznivější teploty. Moc sovětů už nebyla historickou efemeritou. Rudý Kreml se krok za krokem prodíral do strašného, hladomory, nepředstavitelnou bídou a nezměrnými ztrátami a rozvratem podemílaného, ale přece jen mírového života vývojově obrozované ruské státnosti. Okolní, válkou nezasažený svět to nemohl nevnímat. Sovětové Rusko

¹⁸ Až fatální byla neschopnost bílých s mocí, pokud ji získali, vhodně zacházet. Obyvatelstvo, které bylo demoralizováno již první světovou válkou, nemohlo mít pocit jistoty. Rusko krvácelo a volalo po silné ruce, která je alespoň přiblíží úrovni, které dosahovalo r. 1913.

všestranného rozvratu totiž bylo – nezávisle na své vůli – současně pro jeho mnohé dějinné současníky za jeho hranicemi i *zemí naděje a světlého mírového zítřka*.

Mezi ty, kdo záhy odhalili tuto pozoruhodnou bolševickou potencialitu, patřil i přední světový znalec slovanské velmoci prof. Tomáš Garrigue Masaryk.¹⁹ A lhostejnou nebyla ani *socialistická majorita ruských legií* (podle dobových odhadů byl každý druhý legionář sociálním demokratem, nezanedbatelné byly i počty národních socialistů; mimoto přibližně každý desátý cítil komunisticky) a osudy jejich ruských socialistických soudruhů a soudružek. Více a hůř než bolševici je hubilo křečovitě kříšené pravověrné anachronní monarchistické hnutí a jeho politické okolí. Vojáci, toužící následovat své šťastnější francouzské a italské druhy na cestě do vlasti, za těchto okolností postupně ztráceli na své bojeschopnosti; eticky založené touhy, ideály a statečnost se krok za krokem měnily v nenáviděný dril, před nímž – pokud mohli – kdysi uprchli z rakousko-uherských armád.

Štefánikovo a Janninovo úsilí o „pravicový“ zvrát však bylo bez naděje na úspěch. A když se ukázalo, že skutečné příkazy Masarykovy i Benešovy byly buď blokovány, nebo případně vůbec tajeny,²⁰ bylo jen otázkou času, kdy se čeští a slovenští rolníci a dělníci budou vracet domů. V čase, který měl svůj logistický rozměr. V čase, který český a slovenský idealismus (jeden lodní transport tvořilo v závislosti na technických možnostech přepravujících lodí zhruba 1 000 – 2 000 vojáků) pohybující se ve stopách svého demokratického vůdce, musel absolvovat při své pouti kolem světa přes

¹⁹ **Masaryk**, který z Ruska cestoval přes Tokio a Pacifik do Washingtonu, odkud 1. dubna 1918 kabelel Spojencům: „Spojenci měli by uznat bolševickou vládu de facto (o uznání de iure netřeba diskutovat)..., budou-li Spojenci s bolševiky v dobrém poměru, budou moci mít na ně vliv... Znam slabé stránky bolševiků, avšak znám také slabé stránky ostatních stran – nejsou lepší ani schopnější. Hnutí monarchistické je slabé. Spojenci ho nesmějí podporovat. Kadeti a sociální revolucionáři se organizují proti bolševikům; nečekám od těchto stran nějaký větší úspěch... Bolševici udrží moc déle, nežli jejich odpůrcové předpokládají, oni umrou jako všechny ostatní strany na politický diletantismus – je kletbou carismu, že nenaučil lid pracovat, administrovat... všechny malé národy na východě (Finové, Poláci, Estonci, Lotyšši, Litevci, Čechové se Slováci, Rumuni atd.) potřebují silného Ruska, sice budou vydáni na milost a nemilost Němců a Rakušanů. Spojenci mají Rusko podporovat za každou cenu a všemi prostředky. Podrobí-li si Němci Východ, podrobí si potom Západ... Japonci, doufám, nebudou proti Rusku; to by hovělo Němcům a Rakušanům, naopak by Japonci měli bojovat se Spojenci – trhlina mezi Německem a Japonskem by se rozšířila. Na Sibiři není větší anarchie než v Rusku...“ (Jiří Malínský, c. d., s. 460 – 461. Obdobně se na stránkách PRÁVA LIDU vyjadřoval o několik měsíců později – v červnu – s až obdivuhodnou jasnozřivostí pozdější významný člen meziválečného ústředního odborného zázemí ČSSDS **Evžen Štern**: „Avšak zaslepená Dohoda čím dále, tím hlouběji upadá do svých protibolševických bludů, stále zřejměji podporuje protirevoluci a chystá se na intervenci proti bolševikům. Z toho vzniká velká nedůvěra bolševiků k Dohodě a jejím spojencům. Obětí této nedůvěry stávají se Čechoslováci a osudný konflikt z toho vzniklý vyvíjí se v zjevný boj a válku mezi bolševiky a Čechoslováky spojenými s Dohodou.“ Srv. Jiří Malínský, c. d., s. 460–461 a 466.

²⁰ Srv. k tomu dokumenty č. 15 a 16. Viz **Jaroslav Kratochvíl**, *Cesta revoluce*, Praha 1928², ss. 572, 573 a 574.

Vladivostok, Tokio, kalifornské přístavy a posléze buď Francii, či Itálii na své klopotné pouti do vytoužené, Smetanovou *VLTAVOU* zurčící vlasti v srdci Evropy.

Dobové socialistické legionářské současnické rozpaky a nejistota

V Kratochvílově líčení se neztrácí ani tato sibiřská každodennost. Úsilí týlových (logistických) složek ruských legií nebylo ani zdaleka omezeno na českou a slovenskou mikroentitu, ale dotýkalo se i ruského obyvatelstva a těžce otřeseným ruským středním vrstvám skýtalo přechodný pocit bezpečí a jistoty. Legie ovšem nebyly jednolitým tělesem: o jejich okrajové levé části (československých rudoarmějcích a členech poválečného Svazu komunistických legionářů) už byla řeč. Obdobně se i na jejich pravém okraji vyprofilovala nečetná část bojující naopak v rámci konzervativnějších složek bílého hnutí. Vznikal tak *velký prostor pro vzájemné kulturní a civilizační průniky*, v němž zejména Češi byli spíše učitelé než žáky. A několikaletá válka odkrývala i lidská srdce a těla: příležitostné lásky, zpravidla se měnící místo od místa, často krystalizovaly do trvalých životních vztahů pokračujících do rodinného stádia po návratu do Československa. Zmíněná třetí ruská revoluce nesla v národu stále oddanému slovanské myšlence své zralé plody a legionářská subkultura vyzařovala nejrůznějšími způsoby toto nevšední poselství i v meziválečné Masarykově a Benešově první Československé republice. Sladké plody hodžovského českého Egypta zrály i v prostředí ruského exilu (např. v díle světově proslulé klasické ruské básnířky a spisovatelky Mariny Ivanovny Cvětajevy či v ruských překladech Vrchlického básní symbolisty Konstantina Dmitrijeviče Balmonta). Integrace ruského – ale např. i ukrajinského – meziválečného exilu (zřejmě zhruba 20 – 25 000 osob) do tehdejší československé společnosti patří k nejzdařilejším příkladům nezištné pomoci střeoevropského slovanského národa strádajícím a na životě ohroženým příslušníkům jiného – v tomto případě bratrského – etnika.

Zmíněná tragédie roztržitěného bílého hnutí, které svou politickou nezralostí znehodnocovalo i to málo vojenských úspěchů, kterých v tvrdých bojích s Leninovou Radou lidových komisařů čas od času dosáhlo, vrcholila na přelomu let 1919 a 1920. Na bolševickou stranu nakonec přešel i někdejší Kolčakův vysoký velitel a poněkud samozvaný generál **Radola Gajda** (vlastním jménem Rudolf Geidl). A když se začalo

zlepšovat i nesnadné telegrafické a dálnopisné spojení, ukázalo se záhy, jaká je skutečná vůle Prahy nezávisle na snech a představách prvního československého premiéra **Karla Kramáře** (1860–1937) či některých dohodových činitelů. Socialističtí legionářští vyvrženci včerejška se – mj. jako většinou reprezentanti legionářské vojenské samosprávy-sovětu – stali *vůdčími reprezentanty* československého armádního sboru dobového československého dneška. Předání admirála Kolčaka a jím spravované části ruského státního pokladu rudogvardějcům umožnilo hladké nalodování ešelonů-pluků na převážně americké lodě, které zajistil prozíravý ministr zahraničních věcí Edvard Beneš.²¹ Staroměstské náměstí, známé z vítání zahraničních vojsk druhého odboje, plnilo tutéž funkci i během prvních měsíců existence První republiky.

Příběh zapomenuté knihy se tady uzavírá. Spolu s jejími autory a pomocníky se vracíme do zlatého města nad českou národní řekou Vltavou, symbolem 1100-leté české státnosti, abychom se pomyslně 18. února 1920 setkali v prostorách historického pražského hotelu U zlaté husy na Václavském náměstí s delegáty druhého sjezdu československých legií a vedoucími představiteli obou tehdejších stran československého národního socialismu (mj. s Františkem Soukupem, Rudolfem Bechyně, Františkem Hummelhansem, Ferdinandem Jiráskem za sociální demokraty a Jaroslavem Stříbrným, Bohuslavem Vrbenským a Františkou Fráňou Zemínovou reprezentujícími národně socialistickou stranu). Jménem legionářských delegátů promlouvá poněkud atypicky, ale o to vroucněji a přesvědčivěji zapomenutý agrárnický delegát Adolf Kučera: *„Za krev, která dnes teče na nepřehledném, bratrovražedném bojišti v Rusku, nesou Čechoslováci největší odpovědnost, z té krve má se odpovídati československá armáda na Sibiři, jež se s hrůzou odvrací od díla svých rukou, aby neviděla úžasnou tragédii velikého, milovaného, bratrského národa... Chtěli jsme zjistiti, do které doby jsme sloužili sobě, pravdě,*

²¹ V poslední fázi existence Kolčakova režimu spolupracovali s Rudou armádou i sociální revolucionáři. Masarykova doporučení o možné nutné spolupráci, založená na jeho hlubokých znalostech největší slovanské země, se prokazovala jako realistická. Na obdobných zásadách byly založeny i postoje evropských (tehdy to znamenalo i světových či globálních) socialistických stran. Vývojové respektování ruských specifíků – zejména zaostalosti této stále převážně feudální země – doplňovalo jejich přesvědčení o nepřenositelnosti této zkušenosti do západoevropských – tedy i československých poměrů. I tady daly dějiny demokratickým socialistům za pravdu. Srv. **Jiří Malínský**, *Dějiny ČSSD v datech. Příspěvek k dějinám českého demokratického socialismu. Populární příručka historické paměti* (připravováno k edici), kapitola *Boj o demokratickou republiku. Komunistický rozlom (1919–1924)*, s. 510–615 a Jaroslav Kratochvíl, c. d., s. 501–538. K obdobnému závěru dospěl ve svém stručném zamyšlení i **Miloslav Ransdorf**. Viz p. 34.

spravedlnosti, a kdy vlastně stali jsme se zrádci sebe samých, a kdo je hlavním vinníkem tohoto neštěstí...“²²

Nadčasové poselství

Už po expedici prvního vydání Kratochvílovy knihy se v Praze sešli znovu ruští socialističtí legionáři, vesměs delegáti 1. a 2. sjezdu ruských legií, na Konferenci pracovníků zahraniční revoluce 23. června 1923, na níž schválili mimořádně zajímavý dějinný dokument *PROHLÁŠENÍ SOCIALISTICKÝCH LEGIONÁŘŮ*. Znovu se v něm vyznali z toho, že Rusko bylo pro ně zprvu po jejich zajetí zdrojem deziluzí a jejich zlomením se stala až ruská revoluce, která byla naplněním také československých ideálů. V této souvislosti uvodili: *„Radostný poměr československé revoluce v Rusku, k revoluci ruského národa jest zkalen boji československých legií na Rusi s armádou a vládou RSFSR“* a pokračovali dále: *„Nemáme, proč bychom pochybovali o tom, že odpovědní činitelé ČSNR v Paříži nepřáli si ani konfliktu, jenž znamenal první vážné ohrožení ruské revoluce, ani pozdější intervence. V tomto směru zejména činnost a instrukce jejího předsedy profesora Masaryka byly jasné.“²³* Kriticky se – v intencích Kratochvílovy knihy – dotkly postojů občanských legionářů: *„usilování československých vojenských a určitých politických kruhů, odpovídající obdobnému usilování vojenských a politických kruhů ve vnitru Dohody“²⁴*, které vedlo k nastolení Kolčakovy diktatury a následným početným vraždám ruských demokratických socialistů, k nimž tato moc sáhla v okamžiku, kdy se k tomu cítila dostatečně silnou. Svůj vlastní boj s vojsky bolševického režimu označili za *historické nedorozumění*. Ztotožnili se současně s revolučními východisky tehdejšího demokratického socialismu a v již zmiňovaném mimořádně zajímavém závěru *PROHLÁŠENÍ* se vyznali se ze svého láskyplného vztahu k českému národu: *„Mezi*

²² Jaroslav Kratochvíl, c. d., s. 531 a 533.

²³ Jaroslav Kratochvíl, c. d., s. 597 a 599.

²⁴ V této věci se jednoznačně vyjádřil ministr zahraničí Edvard Beneš, který mj. vždy zdůrazňoval, že sibiřská anabáze československého armádního sboru na Rusi nebyla projevem válečného konfliktu mezi Moskvou a Prahou, že Praha (ve válečném vyjádření Československá národní rada a osobně TGM) nikdy s Leninovým režimem neválčila. Např. v telegramu na Sibiř Masarykův dědic se k této věci 1. prosince 1919 vyjádřil až příkře vůči pravicovému vedení legií a jeho kolčakovským experimentům až příkře: *„Váš telegram z října. Československá vláda myslí, že by se považovalo každé nové zangažování vojska, jakož i dobrovolců za hazardní avanturu, která by neposloužila ani nám, ani našim ruským přátelům. Považuji projekt Pavlů za neuskutečnitelný, který by mohl jen ještě desorientovati a rozhořčiti naše veřejné mínění. Jest míti armádu co nejdříve doma a bez nových obětí.“* Srv. Jiří Malínský, c. d., s. 548.

národností a mezinárodností (internacionalismem – JM) není protiv (protikladů – JM), ale shoda a doplnění. Národ je organizací jednotlivců, člověčenstvo organizací národů. Socialismus, humanitismus znamená rovnost a spravedlnost v národě i mezi národy, lidstvu“. A uzavřeli: „Československou zahraniční revoluci tvořil lid, usilující o zničení jakékoliv nadvlády a útisku, československá zahraniční revoluce čerpala svoji průbojnou sílu ze vznešených ideálů husitství. Nestavěti hráze reakci, nebojovati proti ní, nepokračovati v ideálech socialismu a humanitismu je totéž jako pracovati proti vlastnímu národu, hubiti vlastní stát, býti neúčinným lidstvu.“²⁵ Tato nadčasová slova jsou dnes současnější než většina toho, co bylo k 100. výročí třetí ruské revoluce napsáno nejen v našem tisku.

Z těchto ideových východisek vycházelo i navázání diplomatických styků mezi Prahou a Moskvou r. 1934. 18. července přijal prezident Osvoboditel v nástupní audienci prvního ruského sovětového vyslance, spisovatele a překladatele Sergeje Sergejeviče Alexandrovského (1889–1945). Ruský diplomat-překladatel-spisovatel při této audienci mluvil česky. Uvedl: *„Boj československého národa za osvobození, ve kterém jste vy, pane prezidente, hrál tak významnou úlohu, byl vždy doprovázen zájmem a sympatií národů mého státu!“* Masaryk odpověděl: *„Navázání přátelských styků bylo také prvním cílem samostatné republiky Československé už od r. 1918 a boj o mír a účinnou mezinárodní spolupráci bude nyní jistě hlavním společným cílem obou našich států. To nás bude v budoucnosti sblížovati stále více a více! Vše to je dáno prostě tradicí a vzájemnými sympatiemi národů s obou stran, sympatiemi, jež u Vás – jak správně říkáte, pane vyslanče – doprovázely už náš boj o samostatnost!“²⁶*

I po stu letech se zdá, že se tu rodily novodobé, sentimentu prosté nadčasové, hluboce eticky založené vztahy dvou blízkých evropských slovanských národů; vztahy, které samy o sobě jsou naší (českou a slovenskou) novou svébytnou dějinnou kvalitou a v mnohém implikují etický étos nejen druhého demokratického odboje, ale i Pražského jara. I to je poselstvím zapomenuté – a v mnohém a mnohým nepohodlné – knihy levicových ruských

²⁵ Nadčasovost výroků těchto našich pozoruhodných předků vyniká i v současnosti a je *jasným metodologicko-strategickým kompasem* při posuzování soudobých a vlastně i budoucích aktuálních otázek a problémů evropské integrace. **Jaroslav Kratochvíl**, c. d., viz p. 23.

²⁶ **František Soukup**, c. d., s. 1518.

legionářů, hrdinů a současně obětí prvního a velmi často i druhého odboje, nesporně nadčasových podivuhodných hrdinů knihy *CESTA REVOLUCE*.²⁷

Vyhranění komunismu v socialistickém proudu (exkurs)

Století, které od ustavení komunistického socialistického směru zanedlouho uplyne, navršilo mezi socialistickým (sociálně demokratickým) a komunistickým proudem řadu bariér a silných vzájemných výhrad, přecházejících často do – rovněž vzájemných – zatracování a proklínání. Dodatečná propagandistická rezonance tyto rozdíly povýšila do roviny udánlivě nepřekonatelných příkopů a bariér, do vzájemného reklamování místy scholastizující a ostrakizující jedině a kontinuitní ideové, strategické i taktické správnosti. Bylo jen příznačné, že základem těchto deklarativních tvrzení a teorem byly více *emoce té které dějinné chvíle* a snaha strhnout nerozhodnutou nebo k druhému proudu se hlásící sympatizantskou veřejnost než skutečně filozoficky a metodologicky založené ideové rozdíly.²⁸ Českým specifikem byla nadto jednak existence demokratického národního socialismu, jednak národnostně německé sociální demokracie, která byla zprvu součástí předlitavské austroněmecké sociální demokracie, a pak – po 28. říjnu 1918 – samostatnou politickou stranou založenou na podzim 1920 Josefem Seligerem (1870–1920).²⁹

²⁷ O tom, že názory socialistických legionářů byly v souladu s vedením ČSSDS, svědčí mj. manifestace v zahradách Lidového domu (dnes v těchto místech stojí komplex obchodního centra Millenium), která se 3. března 1920 vyslovila pro okamžité navázání diplomatických styků s Leninovým režimem. Hlavními řečníky byli František Soukup a Emanuel Škatula. Na konci třicátých let k tomu Soukup dodal: „*Sovětský svaz je dnes jistě kladnou silou nejenom Společnosti národů, nýbrž i naší Československé republiky! A všechna jeho dnešní síla je jistě a zůstane naší pevnou oporou v našem společném boji za svobodu a mír! Do vši další budoucnosti i pro konečné vítězství světového socialismu, jež může být a bude zabezpečeno jedině na půdě větové demokracie!*“ Viz **František Soukup**, c. d., s. 1517 a 1519.

²⁸ Viz **Jiří Malínský**, Rozkol české levice československého období v dobové sociálně demokratické reflexi. Fakta a souvislosti, in: Rozkol na levice. Sborník příspěvků ze semináře Klubu společenských věd a Masarykovy demokratické akademie konaného v Brně při příležitosti 90. výročí rozkolu českého, slovenského a německého dělnického hnutí v první Československé republice, Brno–Praha 2013, s. 17–46. V citované studii jsem dospěl k závěru, že ideové rozdíly mezi socialistickým a komunistickým proudem jsou v zásadě izomerické (tj. v zásadě shodné výchozí ideové základy jsou průběhem doby a proměnami společenské poptávky vykládány a strukturovány až protikladně). Za pyrotechnickým dýmem ohnivých proklamací a duchových kanonád volebních kampaní se však skrývá až překvapivě blízké prvotní ideové nazírání, hledání a tápání. I Miloslav Ransdorf dospěl k obdobnému závěru v stručném zamyšlení (viz p. 34).

²⁹ Touto mimořádně zajímavou součástí geneze československého komunistického hnutí se obírala monografie severočeského badatele **Josefa Požárského** Založení komunistické strany v severních Čechách. Liberecká levice v období vytváření revoluční strany, Liberec 1971.

Jak do těchto proměn vlastně zasáhla Velká říjnová socialistická revoluce? Předně je nutné zdůraznit, že komunistické či komunizující nálady provázejí socialistické dělnické hnutí v užším slova smyslu od jeho počátků. Mnohé napoví Engelsovo pozdní vysvětlení názvu jednoho ze základních dokumentů společného hnutí *MANIFEST KOMUNISTICKÉ STRANY*.³⁰ Druhé k tomu dodá rekonstrukce kontextů a dějinných situací, za nichž se v hnutí se projevovaly komunizující (anarchokomunizující) přesahy. A třetí další dějinné okamžiky, za nichž se naopak projevovaly snahy integrující.

Křesťanský, ale i osvěcenský půdorys demokratického socialismu i komunismu se projevoval i v slovní zásobě hnutí. První projevy komunizujících tendencí byly starými sociálními demokraty označovány jako *romantický socialismus* (projevoval se např. četnými biblismy v projevech socialistických vůdců té doby). Zkoumáme-li toto označení blíže, vidíme, že nastupuje zpravidla v okamžicích ransdorfovských „*rozpohybovaných zbezprostřednělých protikladů*“. Jejich stopy nalezneme už jak v prvních historických krocích hnutí buržoazně revolučního roku 1848 (bitva o francouzské národní dílny), tak během krvavého potlačení pařížské Komuny³¹ a stojí i u institucionalizace historické komunizující tendence socialistického proudu během ruského revolučního cyklu

³⁰ Srv. **Friedrich Engels**, předmluva k anglickému vydání Manifestu komunistické strany z r. 1888: „Když byl napsán, nemohli jsme jej ovšem nazvat socialistickým manifestem. Roku 1847 byli socialisty nazýváni jednak přívrženci různých utopických systémů: owenovci v Anglii, fourierovci ve Francii, z nichž se dnes staly pouhé sekty, které pomalu odumírají; jednak nejrozmanitější sociální šarlatáni, kteří slibovali, že všelijakým záplatováním odstraní všechny společenské zlořády, aniž nějak ohrozí kapitál a zisky; v obou případech to byli lidé stojící mimo dělnické hnutí a hledající podporu spíše u ‘vzdělaných’ tříd. Kdykoli se některá část dělnické třídy přesvědčila o nedostatečnosti pouhých politických převratů a prohlásila, že je nutná úplná přeměna společnosti, tato část se tehdy nazývala komunistická. Byl to ještě jakýsi surový, nepropracovaný, čistě instinktivní komunismus; přesto postihoval stěžejní cíl a měl v dělnické třídě tolik vlivu, že zplodil utopický komunismus, Cabetův ve Francii a Weitlingův v Německu. Tak byl roku 1847 socialismus hnutím buržoazním, kdežto komunismus hnutím dělnické třídy. Socialismus byl, alespoň na kontinentě, ‘slušné hnutí’; komunismus právě naopak. A protože jsme od samého počátku zastávali názor, že osvobození dělnické třídy musí být jen dílem dělnické třídy samé, nemohli jsme být na pochybách, který z těchto dvou názvů musíme zvolit. A nejen to, od té doby jsme jej nikdy ani zdaleka nezavrhlí.“ Citováno podle **Jiří Malínský**, c. d., s. 226.

³¹ **Karl Kautsky** ve své posmrtně vydané knize *Ergänzungen und Erläuterungen* (vydána 1960) doslova uvedl: „Vzhledem k podlosti a násilnosti protivníků jsem si nemohl naše vítězství představit jinak než krvavou revolucí... Soudruzi smýšleli všichni stejným způsobem. Nové podmínky pro dělnické hnutí, které se od roku 1866 a 1870 vytvořily pro kontinentální Evropu mimo Rusko, nemohly ještě zanechat znatelný vliv na proletariát a jeho předbojovnický. Všichni jsme ještě byli zajati v představách let 1793, 1848 a 1871 (Komuny – JM); citováno podle **Jiří Malínský**, c. d., s. 210.“ Je-li mezi předky a současníky levice nejen české nějaký rozdíl, je dán právě touto skutečností, tj. současnou absencí bezprostředního porušování práva a stále přetrvávajícími, byť ztatelně oslabenými redistribučními mechanismy klasického evropského sociálního státu třetí čtvrtiny minulého století. Ruský revoluční cyklus ovšem tuto vývojovou variantu nezažívá – jako většina někdejší protosocialistické Evropy – dodnes. Naopak – jakoby se vracely – krůček po krůčku – postdemokratizující postupy meziválečného období a obou světových válek. Citlivě stopuje a komparačně na atypickém pramenném materiálu srovnává tyto procesy český sociolog a historik **Jan Keller** ve své novější knize *Odsouzení k modernitě. Co hledá sociologie a našla beletrie*, Praha 2015.

(1905 – 1921) i bouřlivých událostí evropského startovacího meziválečného pětiletí (1918–1923), které zasáhly především území střední a východní Evropy, ale projevil se náznaky silných sociálních otřesů také v západní Evropě. Nazývá-li se první světová válka poměrně nesmyslně *velkou*, zbývá otázka, jak charakterizovat neskonale pustošivější a vražednější druhou světovou válku s jejími sadistickými krutostmi nejen německými, ale i japonskými (plynové komory, používání lidských těl jako surovin, zruďné lékařské „experimenty“) a více i méně revolučními dozvuky (1944/1945–1948/1951) a následnými globálními změnami (dekolonializace planety), jejichž důsledky jsou živou součástí naší globalizační současnosti a směřují i do budoucnosti, tzn. hluboko do 21. století.

Přehlédneme-li tyto události a poměříme-li je historickou vertikálou (časovou osou), vidíme jasně příčiny vzniku, expanze i historického zániku stalinistického komunismu, i možné regenerující zárodky vývojově prosazovaného marxovského a leninského,³² ale i – v případě našeho národa – masarykovského a benešovského odkazu.³³ Pomíjet přitom nemůžeme dalšího velkého muže marxovského dědictví Karla Johanna Kautského (1854–1938)³⁴ a potřebu důkladného zmapování jak této historické, tak i současné

³² Skutečným východiskem a dějinným ziskem revolucí nejsou revoluce politické, ale *sociálně revoluční cykly* namnoze vývojového rázu, které postupnými změnami národohospodářství a posléze i společenského uspořádání (sociální struktury) vedou k *trvalým*, standardními prostředky řízení společnosti *prakticky nezměnitelným posunům*. Asi nejprůkaznější výchozí situací-experimentem-modelem sui generis jsou v tomto ohledu *proměny feudální sociálně ekonomické formace v kapitalistickou*, které proběhly (a např. ve významné části arabského světa stále ještě probíhají) mezi zhruba 14. (první projevy hegemonie obchodního kapitálu a manufaktury ve Florencii) stoletím a první světovou válkou (a to převážně v rámci evropského civilizačního okruhu). V ruském případě je to leninský *NEP (Nová hospodářská politika)* krok za krokem směřující k socialistické sociálně tržní ekonomice, na níž je založen např. skandinávský sociálně demokratický model, vzbuzený k životu Velkou hospodářskou krizí (1929/31 – 1933/40). Dirigistický komunistický protosocialismus se z tohoto hlediska jeví jako historické mezistádium. Čínský takřka čtyřicetiletý vývoj je – tak či onak – *navázáním* na tuto dějinnou zkušenost lidí práce.

³³ Podstatou nikdy zcela neuskutečněných benešovských forem je *prosazení sociálně tržní ekonomiky v jejím československém rámci* z keynesiánských základů. Intenzivní diskuse – odbornou literaturou, pokud vím, prakticky nedotčená – probíhala zhruba od přelomu dvacátých a třicátých let minulého století, zrcadlí se v programovém dokumentu demokratického odboje *Za svobodu!*, ale i v **Benešově** knize *Demokracie dnes a zítra*. Zprostředkovaně – jak naznačují beletrizující vzpomínkové knihy Valtra Komárka se začala uplatňovat – skosena opět v samém počátku svého působení – v *roce Pražského jara* a v náznacích – již značně zeslabených působením deformací a razur v historické paměti – v reformních polistopadových *gradualistických projektech* české národní vlády ČSFR. Srv. **Martin Polášek**, *Revizionisté, progresivisté a tradicionalisté. Programové debaty v Československé sociální demokracii 1924 –1938*, Praha–Brno 2013 a **Valtr (Walter) Komárek**, *Kronika zoufalství a naděje. Sága z hlubin 20. století*, Praha 2005.

³⁴ **Josef Tomeš**, c. d., s. 100–101. **Karl Johann Kautsky** je hlavním představitelem středoevropské a vlastně i evropské socialistické programatiky na přelomu 19. a 20. století. Pražský rodák nikdy nezapomněl na své české kořeny a vždy se k nim velice přátelsky hlásil. V soukupovské dikci je tento dědic Augusta Bebela *starý Pražák* a na konci života československý státní občan oprávněně nazírán jako *učitel českého socialistického dělnického hnutí*; patří k autorům proslulého hainfeldského programu, který je spojen s raketovým vzestupem hnutí v posledních předválečných letech minulého století a v třicátých

a budoucí matérie. V českém a slovenském případě jsou to jednoznačně pozoruhodný odkaz meziválečných levicových avantgard a zkušenosti demokratického socialismu, které vrcholí Laušmanovým znárodněním z 24. 10. 1945 (jeho protagonisty byli čeští keynesiánští ekonomové Karel Maiwald /1902–1980/³⁵ a Theodor Pistorius /1894–1969/³⁶) i velkorysý meziválečný urbanistický projekt Rudé Vídně (Rotes Wien).³⁷ Pominout nelze ani velkolepou řadu generace československých ekonomů Pražského jara,³⁸ jejichž podstatnou část posléze soustředil před 25 lety zaniklý Prognostický ústav ČSAV³⁹ a odkaz reformního křídla komunistického hnutí, jehož

letech s bojem proti fašismu. Odkaz tohoto bytostného demokrata – kautskyánský marxismus – považoval český marxistický myslitel **Miloslav Ransdorf** za prvek spojující (pojící) socialistický (sociálně demokratický) a komunistický proud. Srv. **Miloslav Ransdorf**, *Komunisté a sociální demokraté v dějinné retrospektivě*, in: *Rozkol na levici. Sborník příspěvků ze semináře Klubu společenských věd a Masarykovy demokratické akademie konaného v Brně při příležitosti 90. výročí rozkolu českého, slovenského a německého dělnického hnutí v první Československé republice*, Brno–Praha 2013, s. 6–8.

³⁵ **Josef Tomeš**, c. d., s. 127–128. **Karel Maiwald**, mj. stipendista Rockefellerovy nadace, zasvětil svůj život statistické vědě. Sestavil první index průmyslové výroby v Československé republice. Významný představitel sociálně demokratického odborného zázemí třicátých let, člen slavné odbojové organizace Petiční výbor „Věrní zůstaneme!“ působil během Třetí republiky jako předseda Státního úřadu plánovacího a současně jako externí profesor Vysoké školy politické a sociální. Člen Ustředního výkonného výboru ČSSD (a později exilové ČSSD) byl i *hlavním národohospodářským expertem* strany Lidového domu.

³⁶ **Josef Tomeš**, c. d., s. 159. **Theodor Pistorius**, národohospodářský redaktor *PRÁVA LIDU* a profilující keynesiánská osobnost meziválečného odborného zázemí ČSSDS (Československé sociálně demokratické strany dělnické), mj. i osobní tajemník **Rudolfa Bechyněho**, působil v letech 1939–1941 jako přednosta odboru Nejvyššího cenového úřadu, během Třetí republiky byl přednostou odboru ministerstva průmyslu. Poučen americkou zkušeností, v duchu laboretismu doporučoval plánovité řízení národního hospodářství na základě nových forem organizace práce.

³⁷ Základní informace k této zajímavé problematice lze nalézt na internetu <http://dasrotewien-waschsalon.at/ueber-uns/>.

³⁸ Ekonomický ústav ČSAV vedený akademikem **prof. Otou Šikem** byl v šedesátých letech minulého století líhní mimořádné invence a celé řady osobností této vědy. Jeho reformní úsilí bylo zarámováno zhroutením třetího pětiletého plánu r. 1963, který v protagonistech Novotného vedení KSČ vyvolal bezmoc a nejistotu a srpnovou agresí Varšavské smlouvy v r. 1968. Tzv. *nová soustava řízení* vedla k rozsáhlým reformám, jež až nečekaně pozvedly výkon československé ekonomiky během druhé poloviny šedesátých let (r. 1968 byl navzdory okupaci Československa vojsky sovětové Varšavské smlouvy docílen vůbec nejvyšší meziroční přírůstek národního důchodu – více než 7 %). Osobně jsem měl možnost poznat např. **Miloše Picka**, **Čestmíra Kožušníka**, **Otakara Turka**, **Miroslava Hiršla** a řadu dalších.

³⁹ *Prognostický ústav ČSAV* byl založen působením Štrougalovy skupiny v pozdně normalizačním Husákově vedení KSČ zprvu jako Kabinet prognóz na jaře 1984. Jeho prvním a v zásadě jediným ředitelem byl prof. Ing. **Valtr Komárek**, DrSc. (1930–2013). Mimo již zmíněné ekonomy (viz p. 36) se tu soustředily další průrazné postavy a osobnosti: **Miloslav Ransdorf** (1953–2016), **Jindřich Srovnal**, **Vladislav Mráz**, **Vladimír Dlouhý**, **Václav Klaus**, **Jan Mládek**, **Josef Schorcht**, nedávno zemřelý **Tomáš Ježek** ad. Od 1. 1. 1986 se změnil z Kabinetu v plnohodnotný akademický ústav, jehož výstupy, mj. *Souhrnná prognóza vývoje ČSSR do r. 2010*, budily v československém veřejném mínění akademickém i laickém mimořádný rozruch a byly využívány i akademickou veřejností gorbačovského sovětového Ruska (zprostředkovaně navazovaly na studii *Civilizace na rozcestí* (Praha 1966–1969). O zániku ústavu rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ naposledy 14. 11. 1989, nakonec k němu došlo – spolu s řadou dalších postižených ústavů někdejšího III. oddělení ČSAV – prostřednictvím Klausovy první vlády k 1. 1. 1993. Dějiny (či podrobnější analýza dosahu působení) Prognostického ústavu ČSAV doposud nebyly, pokud je mi známo, zpracovány.

zosobnitelem je stále nedoceňovaný a dnes již zpola zapomenutý Bohumír Šmeral.⁴⁰ Řadou schopných ekonomů disponovala i kdysi benešovská třetirepubliková Československá strana socialistická (českoslovenští socialisté, národní socialisté, národní sociálové). Důkladný výzkum by nepochybně tento poněkud strohý výčet doplnil o řadu dalších ideových, hospodářských, slohotvorných i každodennostních a svátečních momentů; prvků, které do jinak strnulého mechanismu fungování socialistického cognitariátního hnutí vnášejí život a ruch, pohyb a změnu, všednodennost i směřování do budoucnosti zatím jen tušených sociálně ekonomických formací.

Odkaz Velké říjnové socialistické revoluce, toto působením stalinismu nedotažené vyvrcholení ruského revolučního cyklu (sociální revoluce), má v české i slovenské společnosti více rezonancí, než jsme si ochotni vůbec připustit. Jsou mnohostranné: i kladné (o jejich alespoň částečné postižení jsem se pokusil v této letmé glose), i záporné (nejde a pro českou levici by bylo sebevražedné zapomenout a zapomínat na události velkého teroru, justičních zločinů a systémových katastrof socialistického dělnického hnutí zejména první poloviny padesátých let minulého století i jejich ozvěnových normalizačních reminiscencí počátku sedmdesátých let, které vedly nejprve k ideovému planění a posléze k dějinnému „*sebevynulování*“ komunistického pozdně stalinistického protosocialismu na konci osmdesátých let).

Ransdorfistický pohled je v tomto ohledu pohledem a výrazem jak deziluze, tak dějinné naděje. Naděje, kterou do skutečnosti může přenést vzkříšení étosu těch, kdo v neskutečně horší době perzekuce osmdesátých let předminulého století věděli, že „*i kdybychom padli všichni, vstanou noví bojovníci, rudý prapor zavlaže*“.⁴¹

⁴⁰ Osobnost někdejšího předsedy ČSSDS a zakladatele KSČ je neprávem zapomínána. *Šmeralismus*, výchozí vývojová historická buňka a dřeň ideového odkazu tohoto mimořádného českého politika rakouskouherského a československého období, který se obíral hledáním a nacházením cest a obsahu československé cesty k protosocialistické sociálně tržní společnosti, má řadu svých genetických souvislostí blízkých jak s benešovskou *demokracií socializující*, tak s *kautskyánstvím*. Není náhodné, že počátky a vrcholení revolučních snah zakladatele KSČ spadají do první poloviny dvacátých let (1920–1923/1924), tj. do *leninského období* rozvoje sovětového Ruska a vadnou pod prvním nápoem raně stalinistického mrazu z Kremlu (tj. nástupu *prvních tzv. bolševizátorů* soustředěných v Bolenově a Jílkově vedení KSČ a vynuceném Šmeralově odchodu do moskevského ústředí Komunistické internacionály r. 1926. Šmeralovou osobností se obírá stále cenná biografická monografie **Jana Galandauera**, jejíž druhý díl by však po značném zpřístupnění ruských archivů v první polovině devadesátých let potřeboval masivní badatelské zaktuálnění. Srv. **Jan Galandauer**, *Bohumír Šmeral 1880–1914*, Praha 1981 a *Bohumír Šmeral 1914–1941*, Praha 1986.

⁴¹ Autorem těchto slov slavné *Věžeňské* (tato hymnická klasická socialistická píseň je známa i pod řadou alternativních názvů; nejsem muzikolog) je delegát zakládajícího břevnovského (svatomarkétského) sjezdu

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

*1951. Historik, emeritní archivář Lidového domu. Dlouhodobě se věnuje dějinám českého demokratického socialismu v národním, středoevropském a globálním kontextu. Iniciátor a editor publikace Josefa Tomeše *Průkopníci a pokračovatelé* (2004, 2005, 2013).

zlatník (podle jiných pramenů stříbrník), průkopník socialistického dělnického hnutí **Norbert Zoula** (1854–1886). Srv. **Josef Tomeš**, c. d., s. 219–220.

Jan Zeman

100 let od VŘSR – jednota nutného a nahodilého

Na často vznášenou otázku, zda 7. listopadu 1917 opravdu šlo v Rusku o Velkou říjnovou socialistickou revoluci (VŘSR), je jednoznačná odpověď: šlo.

Dekrety o míru, o půdě, o kontrole pracujících nad výrobními podniky, o osmihodinové pracovní době, deklarace práv národů, o zrovnoprávnění mužů a žen včetně uzákonění rozvodu a potratu na žádost (o zajištění těchto dekretů v řadě případů dodnes marně bojují pracující vyspělých kapitalistických států) a mnohé další říkají, že šlo o revoluci Velkou, byť se prvních deset let nazývala jen Říjnovým převratem. Říjnová revoluce to samozřejmě byla podle tehdejšího ruského kalendáře, který byl též jedním z prvních dekretů zrušen a nahrazen evropským kalendářem. Skutečnost, že během následujících 15 let přestal v sovětském Rusku, resp. ve Svazu sovětských socialistických republik (SSSR), fungovat základní ekonomický zákon kapitalismu – zákon maximalizace zisku – a další systémový ekonomický zákon kapitalismu – zákon přirozené akumulace kapitálu (na jednom pólu společnosti se hromadí bohatství, na druhém bída, relativně a nejednou i absolutně), a naopak začaly působit ekonomické zákony komunistické společenské formace, její základní ekonomický zákon – zákon společenského přivlastňování, systémový ekonomický zákon plánovitého rozvoje a systémový zákon jejího nižšího stadia – socialismu – zákon rozdělování podle práce – mluví jednoznačně

o socialistickém charakteru Říjnové revoluce, byť budování základů socialismu připomínalo biblicky křížovou cestu. Vážným problémem VŘSR bylo trvalé přezírání objektivnosti působení zákona hodnoty za socialismu.

Válečný komunismus versus NEP

Jednak chybná interpretace myšlenek Karla Marxe, že komunistická společenská formace bude celá netržní (platí až pro její nejvyšší stupeň, vlastní komunismus), jednak rozpoutaná občanská a intervenční válka způsobily, že v sovětském Rusku byla v roce 1918 přijata politika válečného komunismu. Měla-li se mladá sovětská revoluce ubránit domácí i zahraniční kontrarevoluci, nebylo vyhnutí. Zatímco samotná VŘSR až do začátku německého útoku v únoru 1918 způsobila asi 1000 mrtvých, což v požáru světové imperialistické války bylo velmi málo, následná občanská a intervenční válka za sebou zanechala 6-7 miliónu mrtvých. Další miliony lidí zemřely v následném hladomoru. Občanská a intervenční válka vyloučila demokratičtější rozvoj sovětského Ruska a následně SSSR.

Politika válečného komunismu byla rozporná: na jedné straně umožnila soustředit rozhodující ekonomické zdroje na rozdrčení domácí i zahraniční kontrarevoluce, na druhé straně ještě více narušila beztak válkami rozvrácené ruské hospodářství. Fronty války přešly přes 90 % obydlého území Ruska, leckde i vícekrát. Nepřekvapuje, že po porážce hlavních sil kontrarevoluce, již v roce 1920 Vladimír Ilič Lenin vypracovává a prosazuje tzv. NEP – novou ekonomickou politiku – ve velkém využívající regulované zbožně peněžní a tržní vztahy. Klasicky rolník část své úrody odevzdává jako daň státu a přebytek volně prodává na trhu. Klíčové sektory ekonomiky zůstávají zestátněné, v méně významných sektorech ekonomiky je připuštěno státem regulované kapitalistické podnikání. Podporuje se demokratické družstevnictví i drobné živnostenské podnikání. K tomu jsou ale potřeba peníze, jediný efektivně fungující prostředník spolupráce mezi různými sektory sovětské ekonomiky. Představy o komunismu jako netržní ekonomice se odsouvají do vzdálené budoucnosti.

Politika NEP se projevuje blahodárně, ekonomické tempo růstu dosahuje z velmi nízké poválečné úrovně růstu 20 % za rok a v roce 1927 je na mírně zmenšeném území Sovětského Svazu dosaženo předválečné ekonomické úrovně carského Ruska roku 1913.

Hrubé chyby ruských revolucionářů

I s odstupem 100 let lze konstatovat, že Vladimír Iljič Lenin by geniální stratég i taktik všech tří ruských revolucí – 1905-07, rozvíjení únorové revoluce 1917 a VŘSR. Socializující Říjnovou revoluci úspěšně provedl extrémně složitými prvními roky. Bohužel podlomené zdraví mu od konce roku 1922 neumožnilo vznikající SSSR vést. Naplnily se jeho obavy o další osud VŘSR. Génii nebyli jeho nejbližší spolupracovníci – Lev Davidovič Trockij, Grigorij Jevsejevič Zinovjev, Lev Borisovič Kameněv, Nikolaj Ivanovič Bucharin a Josef Vissarionovič Stalin.

L. D. Trockij byl velmi rozporný revolucionář – avanturista. Při jednání o míru s Německem a Rakousko-Uherskem v Brestu Litevském nejenže odmítl podepsat mír za velmi těžkých podmínek (nové státní hranice měly být vytyčeny na linii fronty, tudíž Rusko mělo přijít o rozsáhlá západní území), ale ještě vykecal nebojeschopnost rodící se Rudé armády. Ústřední mocnosti následně vypověděli příměří a zahájili novou ofenzívu na Petrohrad. Mír byl pak sjednán za mnohem nepříznivějších podmínek – sovětské Rusko muselo odstoupit zbytek Pobaltí, zbytek Běloruska a zbytek Ukrajiny. Cesta ke 2. Denikinovu tažení vojsk bílých a Dohody s vrcholem v říjnu 1919 a k 3. Wrangelovu tažení bílých a Dohody s vrcholem v říjnu 1920 se tak otevřela, o útoku nepřátelského Polska na sovětské Rusko na jaře a v létě 1920 nemluvě. Rozkaz Trockého odzbrojit Československé legie přispěl k jejich povstání v květnu 1919 po tzv. čeljabinském incidentu, k ovládnutí rozsáhlých oblastí Sibiře při Transsibiřské magistrále Československými legiemi, jež otevřelo cestu k tzv. 1. Kolčakovu tažení bílých a Dohody s vrcholem v březnu 1919. Mnoho na tom nemění ani skutečnost, že čs. legionáři se nakonec už nebyli s to dívat na brutální teror Kolčakových vojsk, odmítli ho chránit a Kolčak se nakonec v obklíčení v Omsku zastřelil.

L. D. Trockij se ale jako vrchní velitel Rudé armády osvědčil. Měl významnou zásluhu na porážce domácí i zahraniční kontrarevoluce, na uhájení VŘSR.

Zásadní problém nastal po vítězství v občanské i intervenční válce. Válčit je něco jiného než budovat mírový život. Že to nikdo z vedení Všesvazové komunistické strany bolševiků (VKS(b)), resp. Komunistické strany Sovětského Svazu (KSSS) neuměl, nepřekvapovalo. Problém byl, že mnozí se tomu nepokoušeli naučit ani tou poměrně

problematickou cestou pokusů a omylů. L. D. Trockij se orientoval na vývoz revoluce, což byla a je myšlenka šílená. Činil tak i na podzim 1920, kdy bylo jasné, že nebude ani Polská sovětská republika. L. D. Trockij se orientoval nejen na zboření starého prohnilého společenského řádu, ale více méně odmítal jakýkoliv společenský řád, což bylo pro mladou revoluci velmi nebezpečné, byť se dodnes část tzv. nové západní levice k jeho myšlenkám hlásí. S tím ale musel nutně prohrát, i kdyby nenarazil na tak houževnatého protivníka, jako byl J. V. Stalin. S touto politikou se zákonitě dostal do izolace a později byl odstraněn z vedení KSSS.

G. J. Zinovjev a L. B. Kameněv byli revolucionáři – slaboši. Zveřejnění nesouhlasu s připravovaným Říjnovým převratem v Petrohradu byla zrada. Smrtelně tím ohrozili revoluci na samém počátku. Agónie Prozatímní vlády byla ale už tak velká, že to na průběh povstání v Petrohradě nemělo větší vliv. Zřejmě proto si to tenkrát „neodskákali.“ Po vítězství VŘSR v občanské a intervenční válce při zjištění, že ruský příklad nevyvolal revoluci ve vyspělých kapitalistických státech, žádali kapitulaci vítězné VŘSR. Prý nelze budovat socialismus v jedné osamocené a málo rozvinuté zemi. S takovými představami pochopitelně naráželi už u V. I. Lenina. Těžko překvapí, že později museli být J. V. Stalinem a spol. odstaveni od moci. To samozřejmě neomlouvá jejich ještě pozdější popravu v roce 1936 po tzv. 1. moskevském procesu.

N. I. Bucharin patřil k tvrdému jádru revolucionářů i k tvrdým potlačovatelům kontrarevoluce. Do sporu s J. V. Stalinem se dostal koncem 20. let s požadavkem po úspěšné NEP přednostně rozvíjet spotřební průmysl a zemědělství a pozvednout tak velmi nízkou životní úroveň sovětského lidu, zatímco J. V. Stalin s odkazem na pokračující nepřátelství vyspělého kapitalismu prosazoval přednostní budování těžkého průmyslu, kolektivizace zemědělství a rychlé zvyšování obranyschopnosti SSSR: „*Zaostáváme za vyspělými státy o 100 let. Bud' to za deset let doženeme, nebo nás zničí!*“ byla Stalinova teze. Oba cíle byly plně legitimní. Zvítězil názor Stalinův. Přepadení SSSR nacistickým Německem 22. června 1941 dalo J. V. Stalinovi za pravdu. To samozřejmě neomlouvá popravu N. I. Bucharina po 3. moskevském procesu v roce 1938 ani jiný stalinský teror včetně praxe gulagů.

V boji o nástupnictví po V. I. Leninovi se postupně prosadil nesmírně houževnatý a surový J. V. Stalin. Zosobňoval potřebu budování základů socialismu v jedné izolované zemi podle myšlenek V. I. Lenina i zásadní modernizace SSSR. Zásadní problém byl, že tak

činil metodami hodnými cara Ivana IV. Hrozného. Otázkou je, do jaké míry to bylo možné dělat jinak, slušněji. Jisté je, že zdaleka ne všechny represe a teror byly nutné a omluvitelné mimořádností doby. Zatímco odpor poražené třídy buržoazie a statkářů postupně slábnul, stalinský teror v 30. letech sílil a obrátil se i proti mnohým poctivým komunistům včetně mnoha delegátů sjezdu KSSS v roce 1934. Po otevření někdejších sovětských archivů lze počet obětí stalinského teroru odhadnout na 2-3 milióny mrtvých, z toho větší část byli kriminálníci. Byly postupně potlačeny sověty jako orgán demokracie pracujících a do značné míry byla postátněna vznikající zemědělská družstva – kolchozy.

J. V. Stalin v první řadě vytvořil ze silně zaostalého carského Ruska se silnými přežitky feudalismu socialistický vyspělý, průmyslově zemědělský stát, ekonomicky druhý nejsilnější na světě, který dokázal rozdrtit hlavní část pozemních a leteckých nacistických armád za druhé světové války a mnoho zejména slovanských národů Evropy zachránit před vyhlazením nacisty. Také životní úroveň sovětských občanů se od 30. let významně zvyšovala.

Jen naivkové a útlocitní mohou vinit J. V. Stalina, že po otevřeném rozpoutání 2. světové války přepadením Polska nacistickým Německem upevnil obranu SSSR záborem Západní Ukrajiny, Západního Běloruska, pobaltských států, Moldavska a severního okolí Leningradu.

Politika urychlené industrializace si vynutila vznik centralisticko příkazovací soustavy řízení při značném přehlížení zákona hodnoty. Jistě k tomu přispěla i sterilní marxistická teoretická fronta, která beznadějně zaostávala za potřebami praxe socialistické výstavby, až se dostala do jejího vleku či spíš přestala své avantgardní funkce plnit zcela. Jejím největším problémem bylo odmítání objektivního působení zákona hodnoty v budované a rozvíjené socialistické ekonomice. J. V. Stalin správně říkal, že bez peněz nelze zajistit efektivní styk různých sektorů sovětské ekonomiky a nezbožní teorie omezoval jen na oblast výrobních prostředků.

Druhá světová válka (1941-45) si vynutila tuhé centrální řízení sovětského hospodářství, které se příliš nelišilo od řízení za válečného komunismu. Centralisticko příkazovací soustava řízení se velice osvědčila i při následné poválečné obnově. SSSR mohl zrušit přidělový systém hospodaření již v roce 1948, zatímco Československo až v roce 1953 a ve Velké Británii zůstával ještě v roce 1954. Rozhodující úloha SSSR při

porážce fašismu za cenu 25-28 miliónů mrtvých občanů SSSR (8-9 miliónů mrtvých na frontách, zbytek bylo civilní obyvatelstvo povražděné nacisty a jejich spojenci na okupovaných územích, případně zabitě v bojích a při bombardování) umožnila vznik světové socialistické soustavy v Evropě a v Asii, ke které se později připojila revoluční Kuba (1959) a některé arabské státy. Řada dalších rozvojových států se socialismem koketovala. Vznik světové socialistické soustavy významně přispěl k rozpadu koloniální soustavy a ke svobodnějšímu rozvoji koloniálními mocnostmi krutě vykořisťovaných i jinak utlačovaných národů.

Rozporuplný Chruščov

5. 3. 1953 zesnulý J. V. Stalin zanechal svým nástupcům úctyhodné, byť značně rozporuplné dědictví, s kterým si ne vždy dokázali poradit. Jeho nástupce Nikita Sergejevič Chruščov správně zrušil gulagy a soudní trojky, vyhlásil velkou rozporuplnou amnestii (Lavrentij Berija ji prosadil jako všeobecnou, přestože mezi vězni převažovali kriminálníci), propustil statisíce zajatých německých vojáků, léta využívaných na nápravu německým Wehrmachtem způsobených válečných škod, citelně decentralizoval řízení na podnikové i územní úrovni, snažil se výrazněji povznést zemědělství a spotřební průmysl a tím i životní úroveň širokých vrstev obyvatel, několikrát výrazně snížil početní stav Rudé armády (rostl význam jaderných zbraní) ad. Zřejmě až za Chruščova se stala osmihodinová pracovní doba reálnou, přestala být systematicky narušována potřebou mimořádných výkonů k řešení mimořádných situací budování a obrany socialismu.

K rozporuplným zásluhám N. S. Chruščova patří odhalení kultu osobnosti J. V. Stalina včetně zločinů, kterých se dopustil. Bylo jistě potřebné. Problém je, že kritika J. V. Stalina nebyla dostatečně objektivní. N. S. Chruščov neodhalil zdaleka všechny stalinské zločiny, vše zlé shazoval na J. V. Stalina bez solidní analýzy objektivní podmíněnosti jeho politiky v mimořádně rozporuplných letech 1923-53 (chyběl i odstup a nadhled), popíral nesporné velké pozitivní zásluhy J. V. Stalina o rozvoj SSSR, občas za zápory vydával i zjevné Stalinovy klady včetně zásluh o vítězství Rudé armády proti nacistickému Německu.

Přejít od glorifikace k zavržení je jistě snadné. Mnoho ale neřeší, zato mnohé zkomplikuje. Zásadním problémem bylo, že N. S. Chruščov nenašel dostatečně pozitivní

východisko ze stalinských deformací. Kritika kultu osobností byla polovičatá. Těžko mohla být jiná, když N. S. Chruščov byl žákem J. V. Stalina, jeho jménem léta organizoval represe i teror a svými hrubými chybami významně přispěl spolu s velmi suchými roky 1931 a 1933 k hladomoru na své rodné Ukrajině. Zásadním problémem bylo zachování cenzury, puťovek, centralisticko příkazovací soustavy řízení ad., byť se o zásadní ekonomickou a společenskou reformu pokoušel. Časem se ale ukázalo, že sovětské státní vedení není s to reformovat centralisticko příkazovací soustavu řízení směrem k úplnému chozrasčotu v souladu se zákonem hodnoty. Úplný chozrasčot nebyl nikdy v praxi zaveden. Citelně to brzdilo rozvoj SSSR a dalších socialistických států uplatňujících sovětský model řízení.

K vážným chybám N. S. Chruščova patří svévolné odtržení Krymu od Ruska a jeho násilné darování Ukrajině 26. dubna 1954, rozporuplné snahy o obdělávání celin v sovětské střední Asii, mánie zvaná kukuřice na Ukrajině a v Rusku či bavlna ve střední Asii (od 60. let citelně přispívalo k vysychání Aralského moře a bezprecedentní ekologické katastrofě regionu), podíl na roztržce s Čínou (zda šlo roztržce zabránit, netroufám si soudit), jeho časté až divoké pokusy v oblasti soustavy řízení včetně pokusů o územní chozrasčot, řada podivných veřejných prohlášení aj. Příznačná byla i blesková poprava jeho rivala L. P. Beriji 25. června 1953, stupidní bylo přejmenování místa rozhodujícího vítězství Rudé armády nad německými fašisty Stalingradu na Volgograd, idiotský byl slib z roku 1961, že „*Do 10 let budou sovětští lidé žít v komunismu!*“ či nechvalný výrok: „*My vás pohrbíme!*“ (myšleno Západ). Výrok, že „*pro řešení národnostní otázky by bylo nejlepší, kdyby se všichni naučili ruštinu jako rodný jazyk*“, s Leninovou deklarací práv národů opravdu nesouvisel. Hrubé podceňování objektivní analýzy kladů a záporů budování socialismu v SSSR ve spojení s kritikou Stalinova kultu osobnosti bylo vodou na mlýn antikomunismu vyspělých kapitalistických států a později i tzv. nové západní levice. SSSR začal mít problém s vlastní historií. Mladé generace komunistů včetně vysokých funkcionářů ji přestávali dostatečně znát, zvláště pokud jde o její historicky podmíněné souvislosti.

N. S. Chruščov si nebyl s to poradit s řídicí vrstvou, s prorůstáním stranického do státního řízení SSSR. Nutností oddělit stranické a státní řízení a zásadně omezit stranické poručníkování se zabýval již J. V. Stalin v 2. polovině 30. let, leč blížící se 2. světová válka a následná poválečná obnova mu neumožnila problém řešit. Hrubou chybou

N. S. Chruščova bylo, že tuto potřebu zavrhnul. Za J. V. Stalina měla řídicí vrstva obrovskou moc, ale ručila za její výkon svou hlavou, což příjemné nebylo. To se změnilo s nástupem N. S. Chruščova. Ve vztahu k řídicí vrstvě lze zaznamenat paradox: zatímco J. V. Stalin stranickou a státní byrokracií v letech Velké vlastenecké války zcela podřídil svému řízení, reformy N. S. Chruščova citelně posílily její moc. Při narůstající složitosti řízené reality tomu ale nemohlo být jinak. K plnému ovládnutí společnosti stranickou a státní byrokracií ale došlo až za vedení KSSS L. I. Brežněvem v letech 1964-82 a spoluzaložilo mnohá negativa, včetně tendencí ke stagnaci. Moderní doba přinesla i tu neblahou skutečnost, že ředitel sovětského podniku byl za L. I. Brežněva mnohem více spoután různými předpisy a směrnici státními i stranickými než za J. V. Stalina, což pochopitelně zvyšovalo byrokracií a brzdilo rozvoj. Vcelku lze ale období N. S. Chruščova hodnotit jako výrazný, byť rozporuplný posun k normalitě.

L. I. Brežněv

V roce 1964 si Chruščov neustálými experimenty a šikanou těch pod sebou vykoledoval odvolání z funkcí šéfa KSSS i sovětské vlády. Spory mezi hlavními kritiky Chruščova vedly ke zvolení šéfem KSSS spíše průměrného Leonida Iljiče Brežněva. Zpočátku pod vedením premiéra A. Kosygina pokračovaly ekonomické i společenské reformy, ale nedosáhly kritických prahů například úplného chozrasčotu a větší demokratizace SSSR. Problém byl též, že L. I. Brežněv příliš peněz dával na pozemní armádu a brzdil tak rozvoj SSSR. Od roku 1976 byl prakticky paralyzovaný nemocemi, ale zůstal šéfem KSSS. Stranická a státní byrokracie plně ovládla situaci a citelně přispívala ke stagnaci.

Silně kontroverzní byl vstup pěti spřátelených armád států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968 bez pozvání čs. vlády, byť L. I. Brežněv nepatřil k jeho hlavním prosazovatelům. Tragické pro SSSR bylo poskytnutí přímé vojenské pomoci levicové vládě v Afganistanu v roce 1979 na její opakované přání. SSSR tak zabředl do nekonečné vyčerpávající války a citelně se oslabil. Problémem byl i neodpovědný přístup některých socializujících států, zejména dvojí hra maoistické Číny, včetně podpory tzv. Rudých Khmérů v Kambodži a jejich genocidního řádění a enormní zadlužování

Maďarska, Polska, Rumunska a mimo sovětský blok stojící Jugoslávie v 70. letech, které v těchto zemích v 80. letech prakticky zablokovalo větší rozvoj.

Pád socialismu v Evropě

Po smrti L. I. Brežněva v roce 1982 byl šéfem KSSS zvolen Jurij Vladimirovič Andropov. Pokoušel se o energické reformy shora podle zásad osvíceného absolutismu, leč již v únoru 1984 předčasně zemřel. Po roční vládě neschopného Konstatina Ustinoviče Černěnka byl v roce 1985 zvolen šéfem KSSS Michail Sergejevič Gorbačov. K jeho kladům patří jen zrušení puťovek a ukončení vojenského angažmá SSSR v Afganistanu. M. S. Gorbačov se ukázal jako politik neschopný vést a rozvíjet za vyspělými kapitalistickými státy zaostávající SSSR, ve srovnání s 20. lety jen mírné. Vzhlédl se na Západě, který pořádně neznal. Rozpoutal divoké čistky, a tím do značné míry paralyzoval KSSS, SSSR i Sovětskou armádu. Na rozdíl od stalinských čistek se sovětský stát v jejich důsledku prudce rozkládal. V roce 1985 vyhlásil politiku urychlení rozvoje (nenaplnila se), v roce 1987 politiku zásadní ekonomické reformy (v čem spočívala, dodnes se neví), v roce 1988 se rozhodl nacpat své dosavadní evropské spojence Západu, což se uskutečnilo v roce 1989, v Bulharsku (a Albánii) v roce 1991. V březnu 1990 prosadil neoliberální ekonomickou reformu, ničící sovětskou ekonomiku i společnost. Na podzim 1991 byl svržen dohodou prezidentů Ruska, Ukrajiny a Běloruska o rozpuštění Sovětského Svazu, přestože se v nedávném referendu výrazná většina občanů vyslovila pro zachování SSSR a odtrhnout se chtěly jen Pobaltské republiky. Navíc tak tyto prezidenti učinili bez jakékoliv záruky práv menšin všeho druhu, což usnadnilo četné následné tragédie. SSSR tak byl zničen primárně neschopností a zradou svého vedení, resp. zevnitř, byť i za spoluúčasti západních tajných služeb. V jednotlivých evropských socialistických státech socialismus hladce padl, moc získala domácí manažerská inteligence, která poté vesměs ničila své země podle receptů západu, tzv. washingtonského konsensu. Tzv. reálný socialismus v nich zlikvidovala. V nejsilnějším státu SSSR – Rusku – socialismus definitivně pohřbily neoliberální reformy B. S. Jelcina od 1. 1. 1992. Završilo je rozstřílení vzpouzejícího se ruského parlamentu v říjnu 1993 Jelcinovými tanky, s plným porozuměním Západu, a následné zrušení sovětů v Rusku. Z marasmu pádu se někdejší evropské socialistické státy vesměs dodnes nevzpamatovaly. Reálně se staly polokoloniemi Západu. Méně negativní dopady byly

v Polsku, ve Slovinsku, v Bělorusku a v Kazachstánu, kde to s neoliberálními reformami a privatizační mánií nepřeháněli. Ostatní bývalé evropské socialistické státy se staly zjevnými polokoloniemi Západu.

Poučení z VŘSR

Na otázku, zda VŘSR a následný socialistický vývoj stály za to, je jednoznačná odpověď: stály za to.

VŘSR dokázala, že socialismus může zvítězit a po poměrně dlouhou dobu 74 let se rozvíjet, a to i v jedné, zpočátku izolované a jen středně rozvinuté zemi – v sovětském Rusku, resp. SSSR. Poprvé v historii lidstva bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem, poprvé byly dány pracujícím základní sociální jistoty, byť za cenu silně omezených politických svobod.

Dekret o míru vyhlásil válku válce a vedl k zásadnímu omezení válčení ve světě, byť druhou světovou válku se světovému kapitalismu podařilo pěstováním fašismu a zejména německého nacismu ještě rozpoutat. Rozhodující úloha SSSR při porážce německého nacismu vedla ke vzniku světové socialistické soustavy v Evropě a v Asii, ke které se v roce 1959 přidala revoluční Kuba a později některé arabské státy. Řada zejména afrických zemí po určité období se socializací koketovala.

Na přelomu 60. a 70. let se SSSR podařilo vytvořit přibližnou vojensko strategickou rovnováhu „světový kapitalismus – světový socialismus.“ Politika vzájemného zastrášení hrozbou vzájemného zničení ve světové jaderné válce udržovala a dodnes udržuje světový mír. Není s to ale zabránit lokálním válkám. I když SSSR, socializující maoistická Čína v letech 1969-75 a zejména KLR v letech 1950-53 nemají z hlediska mírové politiky zcela čistý štít, jde o vzorově mírové státy ve srovnání s kapitalistickými velmocemi, vedoucí a podněcující mimo své území jednu válku za druhou.

VŘSR dekretem o půdě dokázala nejen likvidovat zbytky předkapitalistických společenských formací, zejména v asijských regionech Ruska, ale také dát půdu těm, kdo na ni hospodaří, a později kolektivizací zemědělství zásadně pozvednout. I když zemědělská politika SSSR nebyla příliš úspěšná, případ Československa, Maďarska

a dalších socialistických států ukazuje, že lze efektivně rozvíjet socialistické zemědělství a zajistit jím kvalitní výživu obyvatelstva z domácích zdrojů.

Nacionalizace výrobních prostředků, v první řadě průmyslu, umožnila vytvořit během přechodného období 15-20 let společenské a zejména ekonomické základy socialismu, jež umožňovaly jeho další rozvoj již převážně na socialistickém základě. SSSR dokázal ve velmi krátké době vybudovat četná moderní, v SSSR dosud chybějící odvětví a stát se ekonomicky druhou nejsilnější zemí světa. Podobně dokázal zásadně pozvednout školství, zdravotnictví, dopravu, bydlení, kulturu, sport ad.

SSSR dokázal jako první na světě uzákonit osmihodinovou pracovní dobu a dát značné pravomoci odborům na pracovištích. Stejně jako zavedením všeobecného sociálního a zdravotního zabezpečení pracujících nutil vyspělé kapitalistické státy jej zde následovat. Významně přispěl k růstu životní úrovně neprivilegovaných občanů zejména v západní Evropě a k vytvoření tamního tzv. sociálního (nikoliv socialistického!) státu.

SSSR dokázal v rekordní době několika let odstranit katastrofální, asi 90 % ní negramotnost a poté zásadně zvyšovat vzdělanost lidu, v meziválečném období v praxi realizovat bezplatné školství a zdravotnictví, zásadně zlepšit podmínky bydlení a veřejné dopravy většině občanů, významně postoupit ve zpřístupňování kultury a masového sportu širokým vrstvám obyvatel. SSSR dokázal zásadně omezit národnostní útisk, byť se Leninova deklarace práv národů neuplatňovala vždy důsledně v praxi. SSSR dokázal prosazovat ateistickou výchovu nejen ve školství. SSSR dokázal postupně sblížovat sociálně ekonomickou úroveň života jednotlivých vrstev obyvatel a jednotlivých regionů, byť citelné rozdíly zejména mezi životem na venkově a ve městech zůstávaly a část venkova se nedočkala asfaltových silnic.

Velkých úspěchů dosáhla sovětská věda a technika, včetně vyslání první družice na oběžnou dráhu kolem Země a prvního kosmonauta do vesmíru.

Naopak SSSR nezvládl

SSSR předně nedokázal vybudovat socialismu vlastní materiálně technickou základnu – automatizovanou výrobu. Sotva to překvapí. Šlo o ranou (nikoliv předčasnou) socialistickou revoluci, v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu mnohem více

odpovídající české husitské revoluci 1419-34, nizozemské revoluci koncem 16. a začátkem 17. století a anglické revoluci v první polovině 17. století než Velké francouzské buržoazní revoluci 1789-94. Kapitalismus si sobě vlastní materiálně technickou základnu – strojovou velkovýrobu - začal budovat až ve 40. letech 19. století.

SSSR nezvládl přechod od nerozvinutého socialismu k socialismu rozvinutému s plným využíváním zbožně peněžních a silně regulovaných tržních vztahů.

Pro přechodné období od kapitalismu ke komunismu Karel Marx předpověděl nutnost diktatury proletariátu. V. I. Lenin rozlišil i nižší fázi komunistické společenské formace – socialismus – od vlastního komunismu. Samozřejmě, několik obecných tezí klasiků v praxi socialistické výstavby zdaleka nestačilo. Obrovská zaostalost někdejšího carského Ruska způsobila, že po přechodném období v SSSR nastoupila další, Marxem nepředvídaná etapa, nerozvinutý socialismus. Jeho úkolem bylo vybudovat to, co měl vytvořit někdejší kapitalismus, ale nevytvořil. Příznačný byl pro něj neúplný chozrasčot, přehlížení objektivnosti působení a nízké využívání zákona hodnoty a pokračování diktatury proletariátu, ač na místě bylo od 50. let v SSSR usilovat o úplný chozrasčot a všelidový stát, kde více méně vládnou pracující.

Původní silné pravomoci dělnických, rolnických a vojenských sovětů byly postupně omezeny sílící centralizací za J. V. Stalina. Vedoucí úloha KSSS nejen že nebyla zrušena, ale byla i zahrnuta do ústavy z roku 1936. Na místě bylo obnovit pravomoci sovětů (v Československu rad pracujících) v podnicích. To se ale nestalo. Ve vedení KSSS a státu sílila úřednická vrstva. Časem degenerovala na jakousi komunistickou šlechtu, stále víc odtrženou od reality, prakticky neodvolatelnou lidem zezdola a často preferující své dílčí zájmy. S tím souvisela absence tzv. politických svobod. Byly omezené nebo byly jen formální (volby jednotné kandidátky). SSSR se nedokázal obejít bez silné cenzury, která nejednou přispívala ke konzervaci negativních jevů, a bez politických vězňů, přičemž ne vždy byli trestáni jen nepřátelé socialismu. V podmínkách vedoucí úlohy KSSS byl i problematický právní stát.

Specifikem SSSR byly i tzv. puťovky, resp. cestování mezi jednotlivými regiony SSSR se dělo jen na povolení, což zrušil až M. S. Gorbačov v 80. letech.

SSSR nedokázal dostatečně účinně řešit vyhrocující se ekologické problémy. Kromě klasických problémů průmyslové společnosti a někde i sílící silniční dopravy připustil

ekologickou katastrofu regionu Aralského moře a havárii v Černobylské jaderné elektrárně. Nedošlo ani ke snaze o prosazování trvale udržitelného rozvoje. Tato dnes klíčová potřeba ale byla nastolená až v roce 1987 na sklonku evropského socialismu prací pod vedením bývalé norské premiérky paní Brundtlandové.

V SSSR došlo k citelnému deformování některých společenských věd, zejména marxismu a sociologie. Sovětský tzv. vědecký komunismus na rozdíl od československého nebyl s to vysvětlovat vedoucí úlohu dělnické třídy skutečností, že ona to musí vše svýma rukama „odřít“ a má tudíž objektivně největší zájem na překonání staré dělby práce, byť při špatné hmotné stimulaci dělníci občas sabotovali nové technologie, neboť jim brali *„příplatky za práci ve špatném pracovním prostředí.“*

SSSR nebyl s to efektivně řešit, jak dál po uspokojení základních hmotných potřeb a vybudování základních sociálních jistot všem občanům, resp. jejich prosté zdokonalování nestačilo. Podobně si sovětští občané, přinejmenším ve své většině, nevěděli příliš rady s novou situací, kdy skončil boj o přežití, v zásadě stačilo jen poctivě pracovat, moc nekrást a být loajální a existenční starosti nebyly, na rozdíl od světa kapitalismu. SSSR následně nedokázal dostatečně čelit tlaku na konzumní způsob života a hybridní válce, vedené z vyspělých kapitalistických států. Samozřejmě, komerční reklama, přesvědčující občana, že potřebuje všechno možné i nemožné, je sama o sobě velmi silná zbraň, nejen proti socialismu.

Skutečnost, že socialistické životní jistoty ukončily dosavadní boj lidí o pouhé přežití, typický pro třídně rozdělené antagonistické společnosti, byla obrovská vymoženost, která zároveň otevřela otázku, jak naplnit mnohem svobodnější možnosti rozvíjet se. Skutečností zůstává, že mnoho občanů propadalo maloměššáctví, rostoucí volný čas doslova zabíjelo či dokonce provozovalo sebedestruktivní aktivity (kouření tabáku, konzumace alkoholu atd.).

Konečně SSSR nedokázal vytvářet si energické vůdce, kteří by dál úspěšně rozvíjeli odkaz VŘSR, resp. socialistickou výstavbu. Odstrašujícím případem je M. S. Gorbačov a N. S. Jelcin, ale nešlo zdaleka jen o ně.

Závěr

To je velmi stručně a jistě značně zjednodušeně historie budování socialismu v první zemi socialismu v SSSR. Socialistická výstavba v dalších socialistických státech byla podstatně kratší. Měla svá specifika, ale ve státech sovětského bloku (NDR, ČSSR, Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko) se příliš nelišila, jistě i proto, že šlo o státy závislé na SSSR a uplatňovaly s určitými odchylkami sovětský model budování socialismu. Československo a NDR měly nejrozvinutější systém základních sociálních jistot a tím i největší problémy s připuštěním nezaměstnanosti v rámci možných tržních reforem.

Jugoslávský samosprávný model neprokázal vyšší efektivnost, naopak způsobil neřešitelnou sociálně ekonomickou krizi a v Chorvatsku a v Bosně po jeho pádu za přispění tradičního domácího nacionalismu a západního vměšování i občanské války.

Albánský socialismus zničily enormní výdaje na zbrojení, politika ateistického státu v muslimské zemi a politika dobrovolného izolacionismu, uplatňovaná od 50. let až do roku 1985. Nakonec se rozkmotřila i s Čínou.

Zatímco všechny evropské socialistické státy v letech 1989-91 hladce a v zásadě i nekrvavě padly, socialismus se dál rozvíjí v Číně, ve Vietnamu, v Laosu, v KLDR a na Kubě. Tamní modely se od sovětského modelu socialismu citelně liší. Socialismus v arabských státech byl zničen převážně imperialistickou agresí, klasicky v Libyi v roce 2011.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

*1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.

Václav Exner

Levice a nejen technologické změny

Pavel Sirůček se v článku Výzvy levice ve světle tzv. revoluce 4.0 v Alternativách, časopisu Centra strategických a teoretických studií, č. 1/2017, str. 92–132 dívá na problematiku nových technologických změn a jejich důsledků a souvislostí podle vlastní charakteristiky očima „konzervativní levice“. Hned v úvodním odstavci uvádí obory, kterých se tzv. revoluce 4.0 má dotknout, a celý proces má za hysterický, když místo „úžasného pokroku“ hrozí „úplné vyprázdnění“.

Můj postoj jako konzervativní určitě označit nechci, například právě proto, že jsem přesvědčen, že společnost je komplexní, vzájemně provázaný systém, kde je nemožné, aby výrazná změna v jedné oblasti zůstala bez odezvy v oblastech jiných. Přitom je do značné míry v rukou lidí samotných, jestli bude celkové vyznění znamenat lepší život a podmínky pro něj, anebo naopak. Procesy je možné ovlivňovat: využívat synergie mezi obory a oblastmi, záporným dopadům, jak jen se to podaří, předcházet.

Vývoj nezastavíš. Můžeš se k němu stavět odtažitě, s rezervou, čistě záporně, anebo aktivně s využitím jeho přínosů a potlačením jeho problémů. Částečně z propagačních důvodů, částečně proto, aby se vědělo, o čem je řeč, případně na základě vědeckého odlišení etap nebo dějů dostávají různé etapy různé názvy, na kterých obvykle nepanuje naprostá shoda a které jsou samozřejmě také předmětem do různé míry oprávněné kritiky. Taková pojmenování mají svou praktičnost. Různá pojmenování technologických a souvisejících změn i pojmenování „typů“ společnosti přehledně uváděná P. Sirůčkem jsou možná, mají (kromě plkání) i skutečnosti poměrně dobře odpovídající obsah. Kdo se chce rozvíjet a držet krok, nebo dokonce být vpředu (avantgarda?), tomu nezbyvá než tento obsah zvládat, rozvíjet a uskutečňovat pro rozvoj společnosti – to platí i pro

společnost socialistického zaměření. To se týká i tzv. 4. průmyslové revoluce (též Průmyslu 4.0) a všech souvisejících pojmenování. Ano, přináší jak „úžasný pokrok“, tak „hysterii“, včetně varování před „fatální celospolečenskou revolucí“, ač se přiznám, že si pod tím neumím moc představit, ale musí to být hrůza. Jako ve všech jiných podobných případech je jistě na místě kritický rozbor situace a zároveň využití možností. Levice jakéhokoli označení (pracovně lze tento termín bez velké diskuze přijmout) by měla usilovat o rozumný, ale určitě ne pomalý rozvoj společnosti od jejího celosvětového pojetí po jednotlivce. To také znamená být v tomto směru avantgardou, umět pro tento cíl využít víc než ostatní ideologicko-politické směry. Proč přitom nepostupovat opatrně, třeba konzervativně kriticky, neskočit na lep zvěstovatelům různých pozlátěk, ale zároveň být v čele inovací, včetně těch opravdu průkopnických. Není důvod omezovat se přitom na průmysl, dokonce ani na ekonomiku. Naopak: průlomové poznatky a zkušenosti jsou ve všech oblastech lidské činnosti a vše je i silně provázáno. Domýšlí-li se dopady technologických změn a je-li vůle a síla, které bych právě od levice očekával, pak včasná reakce, a to jak pro přínosné využití technologických změn, tak předcházení jejich záporným dopadům, je přístup, při kterém se žádoucí výsledky skoro s jistotou dostaví.

Pavel Sirůček se odvolává na seminář 24. dubna 2017. Jako jeden z na něm vystupujících budu ze svého vystoupení na něm vycházet i já.

Je možné, aby přišla nová generace v oblasti průmyslu, aniž by došlo k zásadním změnám v celé společnosti? Je možné, aby ostatní části národních hospodářství, případně celosvětového globalizovaného hospodářství, byly dotčeny jen dopadem změn v průmyslu, který v současné době ve velké části zemí, ne-li všech, představuje jen menší část celkového hospodářského výkonu? Jinak: dozrávají ve společnosti zásadní změny jen v průmyslu a ostatní složky společnosti od ostatních složek hospodářství po souhrnnou nadstavbu nemusejí být předmětem vážnějšího zájmu? Na všechny tyto otázky je nejen pravděpodobná, ale zřejmá odpověď ne. Přitom nemálo takových změn nedozrává, je spíš přezrálá, a jejich neřešení společnost zatěžuje.

Pavel Sirůček je názoru, že (blíže neurčená) „levice opět fatálně zaspala, a i tady se nachází v těžké defenzívě“, že si „nechala vnutit téma tzv. čtvrté průmyslové revoluce... i přesně nastavená pravidla hry“. I když s uvedenou všeobecnou charakteristikou nevidím důvod souhlasit – „fatálně“ je zřejmě oblíbená charakteristika věcí autorem – jsme ve shodě, zleva máme se zásadními tématy přicházet a chopit se příležitosti, kterou

rozpoznání tendencí vývoje, byť v úzkém prostoru průmyslu, poskytuje. A to i k překonání jasně přežitého kapitalistického uspořádání. Zatímco to se má s uvedenou „revolucí“ „vylepšovat“, levice by měla chtít věci změnit ve prospěch opravdu lepšího světa pro lidi.

Přebírat pojetí, ve kterém je 4. průmyslová revoluce „politický a marketingový projekt“, ale opravdu jako levice nemusíme. Pro marketingový i politický projekt lze dnes využít kde co, ale hlavní je vyvinout iniciativu jako žádoucí reakci na rozvoj společnosti – jejich možností. Bez ohledu na pojmenování. I u nás, v České republice jde o důležité téma – právě kvůli změně panujícího a Sirůčkem dobře popsaného „neokoloniálního modelu“.

To, že například Úřad vlády ČR předpokládá v období 2015-30 izolovaným vlivem digitalizace zánik cca 700 tisíc pracovních míst a vznik pouhých cca 300 tisíc (a celosvětově se uvádějí i děsivější čísla), nemůže být ponecháno jako konečný dopad a přijatý závěr bez dalších opatření. Tak na robotizaci lze celospolečensky „vydělat“, ale právě jen podstatnými změnami (i v rámci kapitalismu) zaměřenými nejen na výrobu s vysokou přidanou hodnotou, na produktivitu i rutinních prací atd., ale hlavně změnami od školství, spíše výchovy, vzdělávání a získávání dovedností, v energetické politice a mnoha dalšími změnami v hospodářské, zvláště zaměstnanecké, sociální i kulturní politice. Jak jinak reagovat na skutečnost, že stereotypní rutinní práce bude ve velkém rozsahu nahrazena stroji, že se člověk pravděpodobně rád vzdá předávání věcí z místa na místo a dalších jednoduchých činností po celou pracovní dobu a že ale nemůže zůstat viset ve vzduchu – bez přínosu pro společnost a možnost na základě vlastní činnosti nejen živit sebe i svou rodinu by se stal vyloučeným člověkem se všemi zápornými důsledky. Že takové změny jsou a budou třeba, víme už teď, a teď je tedy čas je připravit a začít uskutečňovat. Kapitalista z vlastní iniciativy „nemusí“, veřejná správa a zaměstnavatelé z pohledu levice ano.

Participaci, nejen zaměstnaneckou, a hospodářskou demokracii jistě automaticky neposílí technologické změny, zvláště ne samy. Ovšem varianty řízení vyžadují nejen změnu, ale i výraznou diverzifikaci. Posílení role zaměstnanců v celém výrobním procesu od plánování a investic po kontrolu a rozdělování, družstevnictví, sdílení zdrojů i výsledků díky působení veřejné správy od místní až po nadnárodní by místo slov mělo opravdu

začít, a tady jsou třeba konkrétní návrhy, získání pro ně dostatečné podpory lidí a jejich prosazování.

I s novými technologiemi budou souběžně dál pokračovat nevyhnutelná globalizace i dílčí deglobalizace, integrace i desintegrace. Také přerozdělování kompetencí podle úrovní řízení. Není ale moc nadějí na výrazné znovuoobnovení (výhradní) role národních států, na delší období nepomohou ploty ani místní zákony. Renacionalizace (denacionalizace) rovněž není dlouhodobě perspektivní, zespolečenštění – to je jiná řeč, ale jeho formy nebudou jen tradiční a budou se vyvíjet. U nadnárodních firem jde spíš o jiné vlastnické vztahy, způsob řízení, odpovědnosti a kontroly, a to, i když se velmi zracionalizuje doprava i místní rozdělení výroby i spotřeby. U „zařazování zpátečky zesvětovění“ bude třeba rozlišovat dle předmětů činnosti, oborů a dalších vlivů. Prostor pro vlastní politiku na státní i nižších úrovních by ovšem měl zůstat otevřený pro všechno, co subsidiarita vyřeší lépe než jakékoli centrum.

Tudíž ani levice před novými procesy oči zavírat nemůže. Tady je souhlas – nezavírat oči před vývojem, před pokrokem a riziky, nepřehánět, nevydávat fantazii za skutečnost. Velké i malé vize podléhající diskuzi před rozhodným uskutečňováním jsou součástí potřebných aktivit. Pokud by levice neuměla víc než zveřejňovat zápory kapitalismu, bylo by to opravdu málo. Naštěstí nabídku, byť ne vždy úplně konkrétně formulovanou, už nejméně 160 let má a s časem ji podle konkrétní situace zpřesňuje.

Že jsme světoobčany i Evropany, spíš než euroobčany, s tím nic nenaděláme. Vydělovat se mimo Evropu nebo dokonce mimo svět je nejen marné, ale i neužitečné. Chceme spojit všechny lidi (proletáře) světa, a to i když víme, že kosmopolitní pestrost, různorodost, jinakost a nenormálnost není automaticky žádoucí, ani obohacující, protože automatické v těchto oblastech není nic. Také víme, že pestrost, různorodost, jinakost a sdílená kontrola nad svým prostředím na všech úrovních jsou z řady pohledů žádoucí a obohacující.

I když je většina textů o 4. průmyslové revoluci nebo Průmyslu 4.0 zaměřena hodně „průmyslově“, technicky nebo přehnaně popularizačně a propagandisticky a důraz bývá kladen právě na technickou stránku věci, levice nemá – nemůže všechny další aspekty opomíjet. Jde o vzájemně provázaný rozvoj všech oblastí, kde nové poznatky i v oblasti techniky a technologií hrají významnou roli. Revoluce by nebyla revolucí, kdyby nešlo

o zásadní změnu. O změnu, transformaci nezúženou jen na dílčí oblast (další transformaci kapitalismu?) právě jde. O zvyšujícím se tempu dílčích změn není pochyb. Nejde ani o to, zda nastupující změna má v dějinách obdobu, ale o to, že nastupuje a reagovat je třeba. V tomto směru jde dobře mluvit o nové nastupující vlně příležitostí. Jak budou využity, záleží i na jednání levice.

Obavy, abychom na stroje nepřenesli příliš lidskosti, abychom nezapomněli pro stroje na lidi, aby nevznikla nenávist k novým technologickým změnám a místům, kde vznikají nebo se uplatňují, i k pokroku vůbec a frustrace z nich až po „ničení lidí“, jsou oprávněné. Ale stojí za to, položit si taky otázky: Co máme zakazovat? A zákaz (na které úrovni a s jakými sankcemi) nás uchrání před možným uskutečněním potenciálních hrozeb? Aníž bychom podrobně rozebírali, co je práce, je jisté, že roboti všechnu práci nepřevzou. A kreativita, city, empatie? I tady jsou pro lidi „naučitelné“ věci. Pokud jde o kreativitu, je už dnes možné pomocí strojů snadněji získat varianty určitých řešení, je možný i podíl strojů (počítačů) na „posouzení jejich účinnosti vůči zadaným kritériím“ apod. Hodnotovému systému a empatii se také učíme, a to pomocí vzorů i učebnic. Samozřejmě jsou i jiné postupy, které zatím neumíme (ani nechceme?) algoritmizovat. Určitě dbáme na to, aby žádný stroj, naneštěstí s výjimkou zbraní, při své činnosti, ať už ovládané člověkem, nebo pracující automaticky, neškodil lidem – to v míře, jak to dovedeme předvídat a aspoň velmi snížit pravděpodobnost možných neštěstí. Učíme-li stroje hrát hry s nenulovým výsledkem (tedy s výhrou a prohrou), učíme je i blufovat, jak to při hře děláme sami. Takovou „hrou“ mohou být bohužel například i reklamy, jejichž obsah se liší od pravdy poměrně běžně. Je tedy více méně jisté, že využití umělé inteligence (artificial intelligence, AI) v tomto oboru nebude morálnější, než když tam působí lidé. Že všechno moderní není ani automaticky, ani jinak vždy dobré, snad víme z dosavadních zkušeností, i bez AI a jejího využití ve strojích, včetně nebezpečí katastrof, kterých ovšem už sami lidé vědomě i nevědomě způsobili a stále způsobují dost, aniž bychom je dosud uměli účinně úplně vyloučit. S rozvojem technologií a souvisejících věcí ovšem roste i nebezpečí, že budou i katastrofy horší a případně častější. Pokud ovšem před takovým nebezpečím budeme „bojovat“ proti pokroku místo jeho rozumného řízení a usměrňování, bude pravděpodobné zaostávání místo využití situace pro zlepšení života lidí, jejich jistot. I roboti za nás pracují a budou pracovat díky vložení živé a mrtvé práce, tedy ne bezplatně, a už vůbec není důvod platit „jim“. Strašit je možné velmi různě – už vidím, jak si roboti schovávají od lidí získané, vydělané peníze pod štrůzok (slamník). Že lidé nebudou muset

přímo dělat práci, kterou dosud dělali, neznamená automaticky, že žádná práce pro ně nebude, že nebude způsob, jak sebe a svou rodinu živit – zvýší se ale produktivita, což znamená možnost snížení času věnovaného (pro obživu a udržení života) nutné práci a rozšíření „volného času“, což dávám do uvozovek, protože to nemusí být čas trávený společensky nepřínosně a využívaný jen pro vlastní blaho. AI nebude všechno dělat, kontrolovat a řídit. Tak to naštěstí v souladu s dosud poznanými přírodními a společenskými zákony nejde naprogramovat. Všechno ovšem nedokážou řídit ani lidé, teď, ani v budoucnosti. Jak víme z dosavadních dějin, díky zvýšené produktivitě bylo možné zvyšovat (průměrnou) životní úroveň, kde ovšem nemyslíme jen na hmotnou stránku věci. Pokud na situaci společnost nereaguje vhodnými opatřeními, vhodnou organizací, dochází k nežádoucím důsledkům – aspoň pro část společnosti, obvykle tu „chudší“, která má malý vliv právě na uspořádání společnosti. To může vyústit až v katastrofy, úkolem je tomu průběžně (od začátku) předcházet, nejlépe tak, aby se nikdo nemusel cítit poškozený, naopak příznivě zapojený do procesu, do života společnosti.

Technologický rozvoj a jeho zrychlování probíhá opravdu dlouho a kontinuálně i dílčími skoky. Ale to neznamená, že bychom neměli na situaci reagovat jak kontinuálně, tak inovativně, nově, když rozpoznáme, že taková reakce je žádoucí a výhodná, že reagují i jiní (bez ohledu na naše aktivity). Nemusíme mít, a taky určitě nemáme, stejné důvody pro takový přístup jako představitelé kapitalistického systému. Máme své důvody, které jsou v souladu s našimi představami o společnosti a jejím vývoji, o jejich potřebách. „Smrtící“ by mohlo být zůstat pasivní, nechat se (zase) předběhnout a převálcovat. V té souvislosti nevím, jaká technologická bublina spojená s „novou ekonomikou“ splaskla koncem 20. století, ale pokud se „prostoupení (tehdejších nových technologických změn – pozn. V. E.) celou společností úplně nedokončilo, pak jde spíš o úkol, který je stále před námi a který nemůže být nikdy ukončen, právě proto, že se technologie stále, byť s nestejnou intenzitou, vyvíjí.

Přitom snad žádný zástupce levice nebude zastávat stanovisko, že nemáme dělat pokrok i v myšlení. Nevadí, pokud to někdo označí jako Filozofie 4.0 – zvláště kdyby šlo o překonání kapitalismu.

Myslím, že našim dosavadním vládám oprávněně vyčítáme, že nemají podnětnou představu nejen o rozvoji průmyslu, ale ani ve většině dalších odvětví a oborů. Rozsah privatizace, který byl jako ukazatel v první polovině 90. let ničím takovým rozhodně

nebyl. Ani současné investiční pobídky vždy nevyjadřují zájem na potřebné struktuře průmyslu odpovídající naší tradici ani potřebě. Preference a podpora odvětví je nedostatečná, a pokud je, nahodilá. Malé a střední podnikání není usměrňováno vládní politikou a rozvíjí se spíše na základě zájmu, nadšení a někdy nutnosti podnikajících. Dílčí úspěchy jsou rozvíjeny jen nesystematicky a většinou mimo politiku příslušných ministerstev. Náš, český projekt Průmysl 4.0 a na něj navazující Iniciativa 4.0 nemají dost konkrétní vyjádření, aby se staly uskutečňovatelným a kontrolovatelným programem. A tak pocítujeme problém nedostatečné reakce na novinky, na vývoj. Pro zvládnutí a využití nových trendů, nejen v průmyslu, lze dělat mnohem víc. Požadujeme to a předkládáme návrhy. Vzorů z jiných zemí uvádí dost i P. Sirůček. Dosavadní vládní materiály a přístupy (Strategie digitálního vzdělávání, Digitální Česko v. 2.0, Průmysl 4.0, Iniciativa, resp. Aliance Společnost 4.0 a Strategický dokument Česká republika 2030) se zatím nestaly významnou součástí veřejného povědomí, na jejich vzniku, ani dosavadním uplatňování se výrazně nepodílí ani Parlament ČR, a v dostatečné míře ani sociální partneři. Není tak zajištěna ani dlouhodobá platnost při změnách vlády. Navíc nejde jen o to, aby naše země (včetně politické sféry) byla díky příslušným dokumentům „připravena“, ale o to, aby také prakticky takovou přípravu proměňovala v činy.

Danění robotů, o kterém se začalo mluvit, je totéž, jako bychom chtěli danit jiné výrobní prostředky, jiné stroje. Mělo by stačit zdanění majetku, přidané hodnoty a příjmu. V tom se asi velká část levice shodne. Taková daň by měla brzdit zavádění robotů? Aby si je mohli zase dovolit jen nejbohatší (firmy), a tím získat výhodu v produktivitě práce? Jaké nové technologie ještě zdanit? Nebo všechny? I v domácnostech? Typicky oligarchické podle Billa Gatese. Pokrok bychom tak měli brzdit?

Pojmenování změn spojených s vývojem není podstatné. Asi se nevyhneme a nechceme vyhýbat ani růstu a uplatnění znalostí v hospodářství a všech ostatních oblastech, ani podstatně většímu uplatnění výpočetní a komunikační techniky včetně jejich užitečného síťového propojení mezi sebou a skoro s čímkoli. Podstatné je, jestli společnost na jednotlivých úrovních dokáže držet krok s dobou, jestli „nestojí opodál“. To má dopady do životní úrovně, způsobu života a mnoha dalších věcí. A samozřejmě není jedno, jakým způsobem, v čí prospěch a na čí úkor se takový krok drží. I předchozí „průmyslové revoluce“ měnily víc než jen průmysl a přinášely komplexnost změn. Jde o přirozený požadavek i pro současnost a budoucnost. Vizí podobnou jako Průmysl 4.0 by

pro levici měla být vize změny společenského uspořádání k překonání kapitalismu s jeho nevýhodami zločiny, chcete-li socialismus (třeba x.0 nebo x.y).

Pokud jde o globalizaci, je možné její začátek (v současném pojetí) konkrétně datovat. Globalizaci ale mám spíš za zákonitý proces rozvoje lidstva od samého jeho počátku. Představuje stále rostoucí propojení (obchod, doprava, informace, smluvní i nesmluvní svazky), ovlivňování, zvyšující se rozdíly mezi (přesouvající se aktuální) špičkou rozvoje a ostatními částmi společnosti, zeměpisně světa. Tento proces urychlující se s rozvojem technologií a jiných charakteristik života společnosti postupně dosáhl úrovně opravňující k samostatnému označení epochy, ale neměli bychom ztratit ze zřetele tu dlouholetou souvislost.

O „kulturu většího sdílení a kooperace“ (spolupráce) a zvláště o „ekonomické a sociální změny“ je ovšem rozumné aktivně usilovat. Jakýmsi samospádem v současných kapitalistických společnostech se velmi rozdílně dotýkají různých částí společnosti (tříd a skupin). Tak se stává „požehnaný věk empatie“ zároveň zhoršením často pro výraznou většinu lidí. Rostoucí absolutní i relativní rozdíly v blahobytu v současnosti mají, pokud nedojde k výrazným společenským změnám i v oblastech mimo technologie a průmysl, našlápnuto právě na takový nežádoucí vývoj. Kapitalismus je výraznou překážkou žádoucího vývoje. Obávám se, že označování technologických, případně technologicko-ekonomických změn „civilizačními revolucemi“, je nepřípustným zjednodušením vztahu těchto změn a společenského uspořádání jako celku.

Pokud má (podle P. Sirůčkem citovaného L. A. Nedofiowa) být nový 6. Kondratěvův cyklus zaměřen na „zdraví v celostním smyslu“, „psychosociální zdraví“, jde zatím možná o vysněný výsledek/cíl budoucího vývoje – někteří snad cítí, že bezprostředně nadchází jeho doba. Celosvětový stav v této oblasti tomuto optimistickému cíli ale zatím příliš nenasvědčuje. Pro období lidského stáří se i těžko hledá, co by tím vlastně mělo být. I když jsou i v oblasti lékařství a biotechnologií velké pokroky a existuje mnoho variant představ i praktikování „zdravého života“, není velká naděje, že by na vzdáleném konci cyklu bylo dosaženo všeobecného zdraví v celostním smyslu. Ale třeba máme málo představivosti, nebo ještě hůř málo vědomostí.

Nové technologické změny budou mít s velkou pravděpodobností (a už to v řadě věcí vidíme) opravdu „fantastické“ dopady. Na tom nic nemění to, že zájem výrobců nebo

jiných účastníků v konkrétních případech je morálně sporný přístup („kurvítka“). Je ovšem také zákonité, že zároveň vzniknou nové problémy, nová nebezpečí, včetně globálních. A pokud se nebude zvládat snižování jejich škodlivosti, mohou být jejich dopady také „fantastické“ – to by byly dopady „zhoubného technooptimismu“, ať má jakékoli pořadové číslo (4,0).

Výkon povolání sám o sobě nestačil k integraci do společnosti asi nikdy, a bude to tedy tak i dál. Rozvoj společnosti, tak jako i v minulosti, je zároveň soutěží. Bude jen dobře, pokud se najde lepší rovnováha mezi touto soutěží a pohodou založenou na jistotách vyplývajících ze sounáležitosti se společností – od rodiny po lidskou společnost jako celek. O nerozporný proces ale nemůže jít.

I když víme, že „nic netrvá věčně“ a že by tedy byl vhodnější termín „dlouhodobá“ než „trvalá“ udržitelnost, a když „Faktor 4“ o čtyřnásobném zvýšení produktivity se současným dvojnásobným zvýšením blahobytu (a občas dokonce víc), se v mnoha věcech uplatnil nebo k tomu má namířeno, tak souběžně vznikají (v rámci soudobého kapitalismu, ale i v zemích, kde bylo nebo je jiné uspořádání společnosti) velmi neradostné problémy, které pro příliš mnoho lidí život výrazně komplikují, až znemožňují. V tomto směru je ostražitost až skepse P. Sirůčka na místě. Nepočítat s dialektikou, rozporností věcí i dějů se nevyplácí. Také tento aspekt ukazuje, že společnost má víc charakteristik než jen technologicko-ekonomický pohled, který je tak klíčový pro kapitalismus, který v tomto smyslu nedokáže společnost jako celek pojmout.

Není důvod, aby dlouhodobě udržitelná společnost byla založena na ne-růstu. O ne-růst by asi nikdy jít nemělo – tady ovšem nemáme na mysli růst výlučně materiálních statků, které není třeba v žádném směru nadbytečně hromadit (a na mnoha místech lidem ovšem stále chybějí), ale o růst uspokojování stále rostoucích a rozvíjejících se potřeb lidí na jejich cestě k humánní, tedy opravdu lidské společnosti. To, že i mnozí „učenci“ mají sklon k předpovědím vzniku ideální společnosti různého typu, nic nemění na skutečnosti, že není dosažitelná. Zároveň lze jistě velmi podstatně zlepšit, zkulturnět, zhumanizovat společnost současnou i společnosti budoucí. Řada v tomto směru vytyčovaných cílů je ale pojata dobře, stojí za to o ně usilovat, dosahovat jich (lepší vztah techno- a biosféry, emancipace informačních struktur, růst solidarity, spolupráce, nové priority, zkracování pracovní doby, jiné pojetí spotřeby...). Jak už bylo uvedeno, nově získaný „volný čas“ ovšem nemusí být časem výlučně pro osobní využití, neutrální z pohledu společnosti.

Žádný „věk empatie“ v dohledné době nenastane. Ale není dobrá ani nadbytečná skepse: Některé typy „touhy po moci“ dokážou už současné právní a morální systémy s různou účinností omezit. Pokud jde o vlastnictví, touhu po jeho nekonečném ovládní dokážou mírnit např. daňové zákony a jiné nástroje právního i neprávního druhu. Moc je již dnes různě sdílená, ovšem (v kapitalismu v souladu s jeho zásadami) velmi nerovnoměrně. Člověk je společenský, sociální tvor, což ale neznamená, že pro něj je společnost vždy na prvním místě, často naopak. Internetové sociální sítě nelze idealizovat. Často slouží víc k manipulaci nebo předvádění se než ke kooperaci.

Nové technologie přinášejí možnost, aby víc lidí pracovalo víc tvůrčím způsobem – ale vůbec to nemusí ani většinově znamenat, že by šlo o zralejší a odpovědnější chování. Sebevědomí není důvod radit k spíš vhodným vlastnostem, skromnost založená na uznání významu sebe i jiných je žádoucnější, vhodnější. Sebevědomost nemusí být spojena s odpovědností jakéhokoli druhu. Podnikavost ve smyslu organizování nových nápaditých příležitostí s přínosem pro společnost, které není v rozporu s morálkou, je žádoucí v každé společnosti, bez ní by příležitosti zůstávaly bez využití a nové pracovní příležitosti by nevznikaly. Posuny ve struktuře zaměstnání se dějí neustále. Souhlasím s názorem M. Ransdorfa, že optimální struktura hospodářství je tvořena jednotkami (firmami) všech velikostí, protože různá velikost může využívat různé přednosti. Není nebezpečí, že by dobře řízená společnost neuměla „zaměstnat“ své členy – rozvoj potřeb lidí je bez konce, i když na přežití při stále se zvyšující produktivitě se bude podíl nutné práce i dál snižovat. Je samozřejmé, že „pracovní doba“ by se měla co nejrovnoměrněji rozdělovat mezi členy společnosti a že nebude pořád stejně dlouhá. Zdá se, že už dnes není energie, aspoň pro rozvinutější společnosti, klíčovým problémem, stejně jako možnost zajištění takřka všech základních životních potřeb. Velkým problémem ovšem je rozdělování výsledků lidské činnosti i darů přírody.

S novými technologickými změnami se bezprostředně nezmění lidé. Trochu ano, postupně, snad, a zákonitě ne vždy dobře. Tvořivý přístup není spojen jen s výzkumnou, inovační prací, je v různé míře spojen prakticky s každou činností. Myslí, a to i tvořivě, i lidé spojení s fyzickou nebo rutinní prací. Pokud jde o veřejnou dobrovolnou činnost, nemusí mít zvláštní výsadu tvořivosti. Prakticky všichni využíváme technologické výtoby, ale i přírodu, prostředí a vztahy, aniž bychom jim ve vědeckém slova smyslu rozuměli. To bude trvat dál. Lidstvo ve spolupráci s přírodou také „řídí“ svůj počet,

bohužel dosud často prostřednictvím válek a jiných nehumánních metod, „hororových scénářů“. Omezování takových přístupů se v kapitalismu moc nedaří. Ale ani tato skutečnost neznamena, že je nutná jen skepse, pokud jde o další vývoj.

Také my přemýšlíme, podobně jako Karel Marx nebo Radovan Richta, o socialistické společnosti, v současnosti o společnosti, která se socialistickou cestu vydá, a o použitých postupech. Pod tím vidíme i postupné řešení řady problémů, o kterých je správné diskutovat i v souvislosti s novými technologickými změnami, včetně těch, které mají být při přechodu od kapitalismu k socialismu překonány. Co bude v delší perspektivě s placenou prací, co bude s penězi, jaké budou zdroje pro život, jaké způsoby trávení pracovního i nepracovního času atd. je vhodné přenechat k řešení v době, kdy budou daleko aktuálnější než dnes, kdy podobné úvahy mohou být hlavně spekulací nebo málo podloženými vizemi, kterým však bránit by bylo pošetilé.

Základní nepodmíněný příjem se ani mně nejeví jako vhodné řešení současných problémů. Daleko větší přednost bych dal rozšiřování bezplatných nebo levných veřejných služeb, poskytování prospolečensky zaměřených výhod, jako např. podpora rodin s dětmi (snad s určitými podmínkami, jako nezanedbávání jejich výchovy), větší komfort pro důchodce včetně zlepšení vztahu průměrného důchodu k průměrné mzdě, srovnávání nespravedlivých rozdílů (např. v platech žen a mužů) apod.

To, že prostředí a výchova zázračně nepředělají každého, neznamena, že jejich možnosti jsou nulové, ani že bychom jejich (omezené) možnosti neměli využívat. Je zároveň jisté, že v dohledné době budou nutné prostředky k omezování nepříznivých jevů v lidském chování a jednání, a to jak prostřednictvím prevence, tak represe. Nebezpečí, že všeobecné zavedení nových možností a přínosů bude také zneužíváno, by se mělo co možná nejvíc předcházet opatřeními k minimalizaci takových možností. Avšak teze o („nezbytném“) zbrutálnění je z dlouhodobějšího hlediska nejen nejistá, ale, doufejme, nesprávná. Na každou potřebu jistě nebude stroj k dispozici. A měřit všechno penězi nejde už dnes, tím méně v budoucnosti.

Souhlasím, že mnoho zjednodušujících, fantazírujících představ jsou představy nesmyslné, nejméně krajně nepravděpodobné. Samospráva má určitě obrovské rezervy, pro mnoho situací i přednosti, ale určitě není vše řešící, samospasitelná. V naší společnosti je samospráva ale spíš nedostatek, navíc není ani v oblasti veřejné správy dobře nastaven

vztah mezi „státní“ správou a samosprávou. V ekonomické oblasti je žádoucí posílení samosprávných prvků, ať už posilováním družstevního principu nebo posilováním účasti zaměstnanců na vlastnictví, řízení, kontrole i výsledcích činnosti hospodářských jednotek. Jde ovšem také o prvek, který má právě pro socialismus velký význam.

Nevím, kdo by na levici mohl prosazovat pojetí „postmoderní společnosti... v podobě zdegenerovaných digitálních dementů, přehlčených informacemi, možnostmi i zážitky, kteří se nakonec unuděně „ubaví až k smrti“, společnost se „zbytečnými lidmi“. A kapitalistické, pravicové pojetí není naším pojetím.

To, že v současnosti není nějaký proces dobře zvládnán, nastaven, že dokonce dochází ke zhoršení úrovně, není důvodem pro pochyby o technologických změnách. Nejde v žádném případě o **nezbytný** doprovodný proces technologických změn. Celoživotní vzdělávání, se zvláštním důrazem na období aktivního pracovního života už dávno bylo součástí každé odbornější činnosti. Nové a urychlující se technologické a jiné změny jeho význam jen podtrhují.

Série tvrzení o „modernisty“ prosazovaných představách, že „se už nemusíme nic pracně a nezábavně učit, neboť si vše můžeme rychle vyhledat“, o „vybavování dětí a studentů pouze tím (znalostmi, dovednostmi, kompetencemi), co budou tzv. „potřebovat“, přesněji tím, čím mohou uspět v globální konkurenci na trzích práce“, nemusí být nutným důsledkem nových technologických změn a s představami levice o budoucí společnosti nemá, doufám, nic společného – jde spíše o dosti všeobecnou chybu současného kapitalismu. Nové technologie mohou, a měly by být, rovnocenně spojeny s pravým opakem uvedených přístupů. V některých zemích (severské země, Čína, Japonsko...) také do značné míry jsou, aspoň pokud jde o špičku vzdělávacích institucí.

Jako vždy: Neúčelné nadužívání digitálních technologií s nebezpečím digitální demence (snad jednotlivců) až po elektronické koncentrační tábory a „kyberfeudalismus“, „nadměrné využívání internetu a digitálních médií, počítačů, smartphonů, herních konzolí i televize, které v dlouhodobém horizontu vede až k poškození těla a hlavně myslí, kdy dochází k zaostávání nebo nevyváženému vývoji funkcí mozku“, „vznik závislosti na digitálních médiích“, nedostatečný styk s lidmi, a tím porušení sociálních vazeb, atd. jsou možná nebezpečí, ale nikoli nutný důsledek technologických změn, to může společnost ovlivnit. Účelné používání naopak společnosti

přispívá. Poněkud jednostranné, zaujaté hodnocení P. Sirůčka – prostě nejsme bezbranní, vážná rizika ovšem jsou.

Naše volby už jsou „degradovány“ na vhození obálky. Volební systémy do všech voleb u nás pokládám (poté, co jsem se jako pozorovatel zúčastnil voleb asi 15 zemích) za vcelku demokratické – poskytují voličům možnost volby podle jejich uvážení – horší to je s tím, co se děje před volbami a po volbách, jak nerovné jsou možnosti jednotlivých volebních stran. Elektronické hlasování a volby např. v Poslanecké sněmovně, a nejen tam, neobyčejně šetří čas a umožňují účelnou jednoduchou dokumentaci. Spravedlivé rozhořčení na pokrok může někdy vést k neoprávněným subjektivním závěrům, ke škodě věci. Volit, abych mohl kliknout, je stejně špatně jako volit, abych se mohl zúčastnit jakékoli jiné techniky volby. Důvod být proti elektronickým volbám, jsou-li dobře připraveny, tedy nevidím.

Úkolem lidstva při jeho rozvoji, a levice zvláště, je využívat inovací všeho druhu tak, aby přinášely co možná nejvíc kladných výsledků a aby byly co možná nejvíc potlačeny záporné jevy, které je mohou, ale nemusí, když se jim dokáže čelit, doprovázet.

Nové technologie přinášejí (mohou přinášet) větší příležitosti především společnosti jako celku. Jaká by asi měla jiná strategie, než osvojení nových technologií a minimalizace rizik, včetně bezpečnostních?

Všechno, co činíme, zanechává stopy, nejen co činíme s využitím informačních a komunikačních technologií. Nikdy nešlo působit beze stop. Novinkou je relativně snadné „zpracování“ a využívání takových stop a nákladná obrana. Na kontrolní a obranné mechanismy nelze zapomínat ve všech případech, kdy hrozí nebezpečí kvůli nežádoucímu odhalení obsahu dat a stopy, kterou nechávají. Stejný význam ovšem má i zkreslování dat, manipulace dat oproti skutečnosti atd. Nezbyvá než se ochraně věnovat. Včetně omezování dat, optimalizace jejich rozsahu. Podobně jako se nevyhneme novým technologiím v dopravě, i když se s jejím rostoucím rozsahem a rychlostí zvyšují i rizika, je to i s informačními a komunikačními technologiemi (ICT) – držet krok, případně být v čele ochrany a obrany před zneužitím a jinými riziky, jiné efektivní možnosti nejsou známy.

Smysl pokroku, vlastně spíš inovací, nových technologií není a nebyl vždy a pro každého jen „usnadnění života a práce“. Lidské chování, ať už jednotlivců, skupin nebo

společnosti jako celku je složitější a pro levici to jistě není žádná novinka. Mnohé uvedené věci nejsou nic nového – nový je rozsah, možnosti. Není ale důvod, proč z levicových pozic podporovat věci, které život komplikují. Věci ovšem mají svou dialektiku: Že nová věc musí být zvládnuta, jinak „komplikuje život“, je také banální tvrzení, které si osobně potvrzujeme při seznamování se skoro každým novým zakoupeným výrobkem nebo nově zaváděným procesem. S každou inovací je třeba „zavést“ a připravit také okolí, prostředí, včetně přípravy lidí. A často je to nákladné a časově náročné. I tady se za chyby platí. Ale bez zvládnutí tohoto postupu našimi předky i současníky bychom ještě neměli žádnou technologii. „Rozpoznávání nevhodných (nepravdivých?) textů“ může mít velmi rozumné využití v mnoha oborech. Kritéria má opravdu v rukou zase (velmi neideální) člověk. Obecně je pro společnost užitečné znát spotřebitelský profil, také sociologové dokážou z dat „vyčíst“ (také s pomocí ICT) mnoho užitečných informací pro veřejnou správu i jiná využití (samozřejmě včetně společensky nebo individuálně škodlivých). Mnoho kontrol není (jen) doménou lidí také už dávno – např. požární hlásiče, kontrola výšky hladin, kontrola přítomnosti osob atd. Kontrolu nad společností nedělají nástroje AI – zatím ji jen technicky usnadňují. Kritéria zadávají lidé, cíle stanovují lidé.

Za nedostatek volného času, přepracování, nestíhání nemohou nové technologie, ale sami lidé, ať už individuálně nebo díky tlaku prostředí, nadřazených, zvyklostí nebo nenasycenosti a špatně zvoleným prioritám. Nejde jistě o ideál levice, naopak. A vzhledem k dosažené produktivitě práce k tomu ani (skoro vždy) není rozumný důvod.

Opravdu – je systémovou nezbytností zvládnout další prudký rozvoj technologií a všech souvislostí cestou aktivního „usměrnění, řízení a plánování“. Všechno, co zatím dělají roboti, člověk zvládne. S lopatou zvládne i to, co udělá bagr nebo razící kombajn v dole či v tunelu atd. Umí i lépe překládat mezi jazyky. Ale roboti to případně udělají bez lidské dřiny, často přesněji a většinou rychleji, ekonomicky výhodněji (poměr výnosy, náklady), někdy jen připraví práci k tomu, aby ji člověk dokončil, nebo udělají práci, jak ji člověk naplánoval (naprogramoval). Jde o rozumný přístup. Ochrana člověka před zápornými důsledky nových technologií, a to i digitálních, je nutná a přirozená. Jak jinak?

V další části svého příspěvku se P. Sirůček zabývá také obecnějšími návrhy na levicový přístup. Jím navržených 10 bodů je dobře pokryto i současným volebním programem KSČM. Soustřed'uji se však na problematiku spojenou s technologickými změnami.

Koncept 4. průmyslové revoluce (Průmysl 4.0) opravdu není levicovým projektem – už proto, že se zabývá jen průmyslem, v podstatě bez souvislostí. Jak se bude dál vyvíjet kapitalismus, co bude po něm, hodnocení různých forem „postkapitalismu“ málo závisí na technologických změnách, ač jejich význam pro společnost opravdu není malý. Rychlý nástup technologických změn je ale skutečností.

Jak moc přispěje zrychlený technologický rozvoj k překonání kapitalismu, závisí mimo jiné i na jejich zvládnutí v politice levice. Že technologické změny tak velkého rozsahu změni obsah práce, složení profesí, způsoby výroby a s tím spojené hodnoty je rovněž jisté, jako se to dělo i při předchozích souborech výrazných technologických změn. Jakými to bude doprovázeno nebo s jakými to bude spojeno společenskými změnami, je závislé právě na politických rozhodnutích – ty mohou přispět kapitalismu k jeho moci, ale měli bychom (levice) udělat vše, aby to bylo naopak, aby tyto změny byly využity k růstu blahobytu, zlepšení životních podmínek, snížení nerovnosti ve světě atd. bez zvýšení nebezpečí válek a jiných katastrof i dalších typů ohrožení bezpečí jednotlivců. „Ostrůvky“ postkapitalismu, nebo, chcete-li, jevy s kapitalismem málo slučitelné, kapitalismu často navzdory existují, a není to nic nového, a to nejen v zemích, které se vydaly na socialistickou cestu.

Dlouhodobě bezkrizové systémy neexistují – krizím se dá s různou účinností předcházet, případně je tlumit a překonávat – rájem na zemi nebude ani jakýkoli typ postkapitalismu. Co bude i díky technologickým změnám, to je možnost růstu (různě měřené) produktivity, schopnost (potenciál) uspokojování nových a rostoucích potřeb lidí, nasycení některých z nich. Zdůrazňuji možnost.

Omezení sdílené ekonomiky pouze na „užívání“ bez odpovědnosti je dalším jednostranným zjednodušením. Jasně, že nejde o spásu, jasně, že potřebuje přiměřenou společenskou regulaci a kontrolu, protože má také meze, za kterými by šlo o protispoločenské zneužití. Myslím, že se zatím nerýsuje nebezpečí, že pojetí vlastnictví by sdílenou ekonomikou bylo ohroženo v základech.

Je jisté, že vyvíjet se bude i finanční a bankovní sektor. Slovem revoluce lze i plýtvat a někteří to i dělají. O promyšlené strategii „velkých a mocných hráčů“ nemusíme pochybovat. Jsou mocní, ale nejsou to jediní hráči. Peníze a transakce s nimi se vyvíjejí jako všechno. To se týká i vztahu k hotovosti. Po už více než 20 letech využívání platebních

karet je těžké vykládat jejich uživatelům na všech stranách o jejich „zlenivělé pohodlnosti, degeneraci a demenci (nejen pouze digitální)“. Neužitečné je i nadávání do progresivistů. Patent na pravdu, která by opravňovala jen hotovostní platby, nemá ani P. Sirůček.

Jako člověk, který pracoval s výpočetní technikou, spoluvytvářel a zaváděl tzv. automatizované systémy řízení v neprůmyslové oblasti (optimalizační výpočty – operační výzkum, skladování, řízení průběhu staveb, zpracování statických výkazů, zahraniční obchod, politická a veřejná činnost), jsem spoluprožíval změnu náplně a rozsahu práce mnoha lidí ve více oborech. Ne vždy, zvláště zpočátku šlo o vítanou změnu, docházelo občas ke kontroverzním situacím nebo (vždy dočasněmu) odmítání. Nesetkal jsem se – při způsobu provádění, kterého jsem byl účastníkem – s názory o „totálním podřízení, koncentráku, technologickému otroctví, pocitech absolutní kontroly“. Při argumentaci je tady v textu použit silný kalibr.

P. Sirůček nakonec nenavrhuje kladný přístup k situaci rychlých a rozsáhlých (přelomových) technologických změn a s nimi spojených souvislostí. Bránit se – ano, všem nebezpečím, všem odlidšťujícím doprovázejícím jevům, nezvladatelným nárokům. Ale bránit se rozvoji, zvyšování produktivity, novým možnostem, novým potřebám a jejich uspokojování ve prospěch zvýšení blahobytu a zlepšení životních podmínek nemůže být politikou levice.

O autorovi:

RNDr. Václav Exner, CSc.

*1942. Původně fyzik. 1992 - 2010 poslanec, 1993 - 2006 místopředseda ÚV KSČM. Odborné články z oblasti fyziky. Publicistika v souvislosti s politickými funkcemi. Odborný zájem: socialismus v 21. století, vývoj v Číně a v Latinské Americe, mezinárodní komunistické a dělnické hnutí. Lektor pro mezinárodní politiku. Místopředseda CSTS. Zájem o inovativní levicovou - komunistickou politiku. Nyní externí učitel fyziky na gymnáziu.

Pavel Sirůček¹

Ohlédnutí za Klubem ekonomů

Historie Klubu ekonomů se datovala od roku 1990, stabilní „tvrdé“ jádro Klubu bylo dlouhá léta (1990-2008) představováno 844. ZO KSČM v Praze 1, čítající přes třicet členů. Vesměs bývalých i aktivních profesionálních teoretických a praktických ekonomů. Diskuzních setkání se pravidelně zúčastňovalo několik desítek, často i více než sto, členů a sympatizantů Klubu, mezi nimiž pravidelně figurovala významná a známá jména socialistické společenskovední a hospodářskopolitické fronty. Klub ekonomů soustavně rozvíjel spolupráci s odborníky dalších, a to nejenom společenskovedních, disciplín. Ostatně kmenovými přispěvateli klubového *Zpravodaje* a tradičními účastníky diskuzí bývalo vždy i mnoho neekonomů. K vystupujícím náleželi čelní funkcionáři a poslanci KSČM, ekonomičtí experti a osobnosti strany či politických stran a hnutí jiných² a odborníci z neekonomických oblastí (politologové, sociologové, historici, filozofové, ale i technici či biologové), resp. praktičtější orientovaní experti na projektové či krizové řízení, systémovou nebo počítačovou analýzu, dopravu atd.

Těžiště aktivit Klubu ekonomů se postupně ustálilo hlavně v organizování diskuzních setkání a nepřetržitém vydávání měsíčníku *Zpravodaj Klubu ekonomů*. Klub pořádal v pravidelných měsíčních intervalech (mimo prázdnin) veřejné kritické diskuze, probíhající tradičně ve velké zasedací místnosti v 1. p. „na baráku“ (tj. budově ÚV KSČM

¹ Autor působil ve Výboru Klubu šestnáct let, z toho čtrnáct coby ideologický místopředseda pro programovou náplň, jako moderátor diskuzí etc, Z čerstvého absolventa politekonomie, který byl do Klubu uveden svými učiteli a vzory (ke kterým náleželi V. Novák, Z. Hába, M. Křížek nebo V. Průcha), se stal pamětníkem...

² Členové a sympatizanti Klubu ekonomů též vystupovali namátkou např. na půdě sociálně-demokratického think tanku Masarykova demokratická akademie, spolupracovali se SOKem – sdružením pro levicovou teorii aj.

v pražské ulici Politických vězňů 9). V diskuzních podvečerech vystupovali – jako hlavní referující, resp. s dalšími koreferáty a doplněními – přední odborníci na dané téma. Poté následovaly dotazy a řízená, často i bouřlivější a obvykle dlouhá, diskuze. Sympatickou tradicí bývala neodmyslitelná následná posezení některých účastníků, kde rozpravy vesele pokračovaly, občas až do noci.

Všem zájemcům, a to i mimo okruh vlastního Klubu, bylo zdarma distribuováno šestnáct kompletních ročníků měsíčníku *Zpravodaj Klubu ekonomů*.³ Tento předem přinášel několikastránkové texty či alespoň teze úvodních vystoupení, texty koreferátů i další materiály a informace související se životem Klubu ekonomů, resp. KSČM.⁴ Dlouhá léta byl *Zpravodaj* pravidelně rozeslán poštou, a to i na více jak tři stovky adres po celé ČR. Jeho význam přitom nespočíval zdaleka jenom v rovině osvětové a popularizační.⁵ Nezřídka klubový *Zpravodaj* nastoloval i uceleněji formuloval otázky ohledně závažných teoretických a praktických politickoekonomických či hospodářskopolitických témat a pokoušel se o nástin cest jejich zodpovězení. V některých sférách byly příspěvky *Zpravodaje* v tuzemském prostředí dokonce pionýrskými počiny a Klub ekonomů tímto otevíral nová témata a inspiroval diskuze přesahující rámec Klubu i strany. Připomenout jde např. problematiku spojenou s proměnami, adaptacemi, a především krizemi globálního kapitalismu, s dialekticky rozpornými procesy globalizace obecně, s inovačním mechanismem hospodářských cyklů a dlouhých K-vln, s perspektivami a problémy socialismu v 21. století, s hodnocením vývoje před rokem 1989 (ke kterému Klub ekonomů zaujímal obvykle méně kritická stanoviska ve srovnání např. se současnými výstupy CSTS) či s oblastmi projektového a krizového řízení. Výstupy Klubu také správně predikovaly splasknutí bubliny tzv. nové ekonomiky konce 90. let a v řadě aspektů již předjímalý nástup bubliny současné, spojené s údajně epochální změnou díky tzv. čtvrté průmyslové revoluci. Vedle vyřčených slov chvály a uznání se však nebojme ani sebekriticky přiznat, že některé výstupy a pokusy Klubu ekonomů se občas pohybovaly i v rovině cimrmanovského prozkoumávání slepých uliček. Nicméně i toto snad může

³ Zapsán do evidence tisku, kde mu bylo přiděleno ev.č. MK ČR 11219. Zodpovědný redaktor: S. Kráčmar.

⁴ Od září 2005 byl – zejména coby občasná příloha klubového *Zpravodaje* – distribuován *Informační list Klubu ekonomů*. Přinášel dlouhodobý plán diskuzí, programy jiných klubů a s předstihem avizoval zajímavé akce či aktuální výročí. Tímto přispíval ke zlepšení informovanosti i komunikace a předcházel termínovým kolizím.

⁵ Lidé z okruhu Klubu ekonomů se podíleli např. i na autorství řady hesel do slovníčku pojmů, který v období 2000-01 pravidelně vycházel in *Společnost, ekonomika, politika (příloha Haló novin)* nebo na publikaci Kolektiv autorů (Látal, I. (ed.)): *Malý slovníček společenskovedních pojmů*. Praha: Futura 2004. ISBN 80-85523-99-X.

přítom být, svým způsobem, někdy trochu přínosné. Dodát je nutné, že Klub ekonomů se však nikdy neubíral cestou lidové tvořivosti, resp. „*lidové neumětelské ekonomie*“ i to, že drtivá většina vystupujících měla vždy své příspěvky podloženy hlubokými znalostmi i adekvátním vzděláním a k problematice přistupovala profesionálně fundovaně i s nezbytným nadhledem.

V souvislosti s pracným vydáváním i trpělivou distribucí klubového *Zpravodaje* a životem Klubu ekonomů vůbec je nutné připomenout, a opětovně vyzdvihnout, především neúnavného a nesmírně obětavého „*dobrého ducha Klubu*“ **Ing. S. Kráčmara, CSc.**, bez kterého si Klub ekonomů nebylo možné představit.⁶ Mnohá čísla *Zpravodaje Klubu ekonomů* jsou dodnes dohledatelná v Národní knihovně,⁷ za což patří poděkování legendárnímu hospodářskému historiku **prof. Ing. V. Průchovi, CSc.**, který s Klubem pravidelně spolupracoval. Nejenom v kontextu editování klubového *Zpravodaje*, a jeho archivování, je možné připomenout samozřejmě také dlouholetého hospodáře i předsedu Klubu ekonomů **Ing. K. Procházku**.

Některé příspěvky publikované či tezovitě nastíněné ve *Zpravodaji* a diskuzní vystoupení byly přetiskovány *Haló novinami*.⁸ Především od druhé poloviny roku 1997 se, obvykle ve zkrácené podobě, klíčové výstupy Klubu na stránkách *Haló novin* objevovaly pravidelně.⁹ S materiály Klubu ekonomů se zájemci mohli setkávat taktéž v *Naší pravdě* (dříve ještě nikoli pondělní příloze *Haló novin*, nýbrž samostatném periodiku), v bývalém *Dialogu S-J, Z-V* M. Ransdorfa, později v původních *Alternativách* a v dalších tiskovinách (*Pražský Demokrat, NEnoviny* J. Smíška, *Poznámky k otázkám míru*

⁶ A konec konců, bez mravenčí práce s. S. Kráčmara Klub ekonomů dlouho nepřežil.

⁷ Nástřely čísel *Zpravodaje* 2002-07 byly dostupné přes <http://www.geocities.ws/ekonomove/zpravodaj.htm>. V říjnu 2017 jsou tyto stránky, dříve spravované K. Procházkou, stále ještě funkční a dohledatelné.

⁸ Puntičkářsky dodejme, že na stránkách stranického tisku Klub také informoval o svých aktivitách. A to v letech 1998 (Klub ekonomů pomáhá při hledání východisek z mnohorozměrné krize české společnosti – Klub ekonomů se představuje. *Společnost, ekonomika, politika (příloha Haló novin)*, 13. 7. 1998, s. IV (8)), 1999 (Informace o programu činnosti Klubu ekonomů. *Společnost, ekonomika, politika (příloha Haló novin)*, 13. 9. 1999, s. III (7)), 2003 (Plán aktivit Klubu ekonomů na rok 2003. *Haló noviny*, 3. 1. 2003, s. 10), 2004 (Co připravuje Klub ekonomů v roce 2004. *Haló noviny*, 19. 1. 2004, s. 12) a v roce 2006 (Klub ekonomů – historie, přítomnost a budoucnost. *Společnost, ekonomika, politika (příloha Haló novin)*, 16. 1. 2006, s. III (9)).

⁹ Opravdu pouze namátkou zmiňme miniseriál *Mýty globalizace I. – V.* (*Naše Pravda*, 2007, č. 6, s. 3. Příloha *Haló novin*, 6. 8. 2007, *Naše Pravda*, 2007, č. 9, s. 3. Příloha *Haló novin*, 3. 9. 2007, *Naše Pravda*, 2007, č. 14, s. 3. Příloha *Haló novin*, 15. 10. 2007, *Naše Pravda*, 2007 č. 18, s. 3. Příloha *Haló novin*, 12. 11. 2007 a *Naše Pravda*, 2007, č. 24, s. 3. Příloha *Haló novin*, 31. 12. 2007). Pro pořádek přidejme ISSN *Haló novin*: 1210-1494.

a *spravedlnosti* I. Herolda¹⁰ či *Britské listy*). Členové a sympatizanti Klubu reprezentovali též kmenové autory stále živého časopisu *Marathon* R. Valenčíka. Teoretického internetového dvouměsíčníku, který dnes už čítá úctyhodných bezmála sto padesát čísel a v roce 2018 otevírá dvaadvacátý ročník.¹¹ V neposlední řadě nejrůznější výstupy Klubu ekonomů samozřejmě sloužily potřebám odborného zázemí strany, odborných skupin¹² a poradních sborů KSČM a taktéž pro práci TAP ÚV KSČM. Tedy Teoreticko-analytického pracoviště, ze kterého vzniká i dnešní CSTS.

Aktivity Klubu ekonomů si vždy podržely především teoretický charakter a nekladly si nikdy za cíl suplovat, resp. duplovat práci jiných subjektů (např. odborné skupiny pro hospodářskou politiku, kde současně i někteří členové Klubu působili). Což však rozhodně neznamená, že by se Klub uzavíral ve „*slonovinové věži*“ ryze akademických a scholastických témat, bez ohledu na realitu. Aktuálním, nejenom hospodářskopolitickým, problémům se věnoval pravidelně a pokoušel se v neposlední řadě o formulaci stanovisek a doporučení. Klub se přitom nevyhýbal ani kontroverznějším tématům (která někdy bývala vnímána i jako nikoli zcela konzistentní s oficiálními interpretacemi marxismu-leninismu, kdy jako příklad lze uvést teorii inovačních dlouhých K-vln), a vždy zůstával otevřen všem, byť i značně svébytným, levicovým názorům.

Klub ekonomů byl samozřejmě otevřen i nestraníkům a členům jiných stran či hnutí (kteří se na jeho aktivitách pravidelně podíleli), leč přitom nikdy ustrašeně nezakrýval neoddelitelnou sounáležitost s KSČM, na kterou vždy zůstával patřičně hrdý. Nicméně ke straně a jejím některým představitelům bývaly výstupy a doporučení Klubu nezřídka i kritičtější. Klub ekonomů opakovaně varoval před nemístným pragmatismem a ideologickou prázdnotou, před přehnaným taktizováním i přílišnou tzv. státotvorností, před svody a stereotypy parlamentního rutinérství, před podléháním alibistickému objektivismu.¹³ Klub ekonomů vždy neochvějně trval na skutečně levicové orientaci

¹⁰ Značný ohlas, přesahující rámec Klubu ekonomů, zaznamenal např. sešitek *Poznámky 72* (č. 5/2002) s přehlednými a užitečnými statistikami *Česká ekonomika po druhé světové válce*, sestavenými I. Heroldem.

¹¹ ISSN 1211-8591, dostupný na <http://www.valencik.cz>, včetně prokliku na archiv <http://marathon.webnode.cz>.

¹² Nelze nepřipomenout nezřídka hlasité, leč i vysoce inspirativní, dlouhá léta probíhající živé výměny názorů při pravidelných středečních seancích odborné skupiny pro politickou analýzu (v žargonu „*dialýzu*“) J. Hellera.

¹³ Kam vede absence radikálnosti a ztráta „*tahu na branku*“ ukazuje volební debakl v říjnu 2017 (který nebyl ostatně první). Lidé už KSČM řadí k establishmentu a protestní hlasy přenechávají jiným, na čemž nic nemění, že mnozí si na anti-establishment pouze hrají. Jak dlouho straně vydrží „*hardcore*“ jádro? Jedna

strany – strany pro pracující většinu, strany pro normální lidi normální práce. Se skutečně levicovými a opravdově humanistickými ideály, nikoli se vzýváním pseudoliberálních pahodnot a podléháním pokrokářským fantasmagoriím. Klub neustále spojoval klíč k řešení zásadních problémů s ekonomickou sférou a vždy podporoval skutečnou levicovost, s důrazem na boj za sociální práva a spravedlnost pro normální lidi práce. Nikoli falešnou levicovost ve smyslu marnotratného mrhání silami i prostředky a záměrného odvádění pozornosti od palčivých problémů tím, že se uměle konstruují zástupné pseudoproblémy a předstírají jejich řešení, jak to už dlouho tragikomicky předvádí nová tzv. levice. Nikoli falešnou levicovost typu umělých konstruktů tzv. evropanství či multikulturního světa bez hranic. Pro členy Klubu nikdy na aktuálnosti, naléhavosti ani na opravdovosti neztratilo úsilí ohledně obrany národních zájmů a kulturní identity,¹⁴ resp. kategorie jako národ a vlast, které rozhodně nejsou překonanými. Ba právě naopak, domovem členů Klubu ekonomů totiž nikdy nebyl, a ani není, sluníčkářsky naivní „*brave new world*“ všeobjímajícího člověčenství v duchu liberální kosmopolitiky a kavárensky popleteného pseudohumanismu. Za které někteří zcela mylně zaměňují proletářský internacionalismus.

Členové Klubu se nikdy nezříkali své odpovědnosti a povinnosti přispívat k vědecké analýze stávajících rozporů, aktuálních nedostatků, problémů, ale i pozitiv. Odpovědnosti, zejména vůči mladším generacím, za postupné vytváření podmínek a předpokladů systémových změn směrem k uskutečnění vize sociálně spravedlivější budoucnosti. K nejsložitějším úkolům proto náležela formulace teoretických poznatků a výstupů Klubu do podoby srozumitelné a osvojitelné pro všechny lidi práce, tedy nejen pro profesionální ekonomické odborníky. Nicméně i tady rezervy v činnosti Klubu existovaly a též nikoli úplně vždy byl tvůrčí potenciál členů, spolupracovníků a sympatizantů zcela odpovídajícím způsobem využíván. Klub ekonomů přitom úzce koordinoval činnost, resp. spolupracoval s odbornými skupinami, poradním sborem či přímo s TAP ÚV KSČM, resp. Radou TAP ÚV KSČM, a to při tvorbě podkladových materiálů pro činnost strany či výstupů prognostického (možná i vizionářského) charakteru. Klub postupně navazoval

z příčin krachu tkví v tom, že si strana trestuhodně nechává brát velká témata (včetně ochrany národních zájmů a národa samotného) anebo raději tato ani neotevívá. Z ustrašenosti, jenom aby nebyla nikým nařčena z populismu, patriotismu, tradicionalismu či národovectví. Tisíce protestních hlasů leželo na ulici, zdvihl je někdo jiný...

¹⁴ Členové a sympatizanti Klubu ekonomů, mimo jiné, podporovali (a stále nejenom finančně podporují) Výbor národní kultury a s jejich příspěvky se lze setkávat též na stránkách čtvrtletníku *Lípa* (ISSN1210-7476).

kontakty s obdobnými ekonomickými Kluby po ČR i na Slovensku k vzájemnému přebírání podnětů a zkušeností i výměně materiálů. Připomenout je nutné plodnou a dlouhodobou spolupráci s Klubem levicových sociologů a psychologů (předchůdcem Klubu společenských věd), ostatními odbornými a profesními Kluby pracujícími při KSČM i dalšími levicově orientovanými organizacemi mimo stranickou linii.

Počáteční aktivity Klubu ekonomů v prvních letech existence, v podobě často méně sourodých a roztržitých příspěvků a kritických diskuzí nad nejrůznějšími teoretickými a praktickými tématy, byly postupně cíleně přetransformovány do podoby dlouhodobě probíhajících, relativně ucelených, tematických cyklů. Tyto seriály diskuzí obsahovaly vnitřní logikou volně propojená teoretičtější zaměřená témata, do nichž byla podle potřeby a zájmu vkládána aktuální témata praktičtější, reagující na politický a hospodářský vývoj, jakožto i na stranický život a problémy. Jednotlivá volně navazující témata (přibližně z poloviny teoretičtějšího, resp. praktičtějšího zaměření) se již od poloviny 90. let snažila předjímat i reflektovat kvalitativně změněnou globální realitu přicházejícího nového milénia a kladla zvýšený důraz na komplexní systémový přístup v duchu interdisciplinarit, a to při respektování a rozvíjení vědecké marxistické metodologie. A v neposlední řadě též důraz na praktické využití ve strategii a dílčích krocích strany. Tento způsob práce Klubu, organizace a ideové zaměření besed, pomoc při přípravě a vydávání *Zpravodaje*¹⁵ a mnoho dalších činností zůstanou trvale spjaty s tvořivou prací a odkazem druhého předsedy Klubu ekonomů i ZO KSČM **Ing. V. Chyšky**.¹⁶

Úvodní dlouhodoběji koncipovaný seriál témat, organizovaný v letech 1993-95, nesl název ***Mýty a možnosti socializace kapitalismu*** a byl zaměřen na přiblížení různorodých aspektů problematiky zespolečenštění v rámci moderního kapitalismu. Snažil se o postžení hlavních rysů podstaty ekonomické demokracie, včetně možností využití plánu či zaměstnaneckého vlastnictví ESOP nebo o vyzdvižení pokrokové úlohy družstevnictví a jeho perspektiv. Postupně byla rozebírána také stabilizační role veřejného sektoru, možnosti a meze plánování, úloha managementu a leadershipu ve službách socializace, otázky internacionalizace kapitálu nebo teritoriální aspekty hospodářské politiky. Kromě toho značná část aktivit Klubu byla současně věnována

¹⁵ První číslo *Zpravodaje Klubu ekonomů* je datováno v roce 1991. Od roku 1994 se přešlo k elektronickému zpracování, které zajišťoval hospodář a pozdější předseda K. Procházka.

¹⁶ Klub ekonomů, společně s 844. ZO KSČM (a při této ZO organizovaný), vzniká v březnu 1990. Jako první předseda Klubu, v začátcích a chaotických popřevratových časech roku 1990, působil doc. Ing. A. Kubíček, CSc.

i aktuálním hospodářskopolitickým otázkám např. ohledně kapitálových trhů a fondů v ČR, diskuzím nad hospodářskou politikou strany nebo analýzám a hodnocením vývoje od roku 1989 v kritické komparaci s předlistopadovým stavem. K závěrům a poučením nejenom z tohoto cyklu náleželo potvrzení faktu, že i kapitalismus končícího 20. století stále zůstává kapitalismem – systémem založeným na soukromém vlastnictví výrobních prostředků i vykořisťování. Kapitalistické tržní mantinely jsou proto v mnoha ohledech nepřekročitelné a možnosti socializace kapitalismu výrazně omezené. Členové Klubu tudíž nebyli nikdy „překvapeni“ jevy jako nezaměstnanost, cílené likvidace prosperujících firem nebo spekulace a parazitismus etc., které jsou za kapitalismu neodstranitelné. A vždy zůstávali krajně ostražití vůči naivním představám o „hodném“ (k lidem práce, ale i k přírodě) kapitalismu „pro lidi“. A už vůbec nepodléhali nebezpečným iluzím o společenské odpovědnosti nebo etickém imperativu ziskově orientovaných kapitalistických dravců v podmínkách globální konkurence.

Nemálo ambiciózní cyklus *Proč socialismus bez chyb minulosti?*, uskutečněný v období 1995-96, si kladl neskromný cíl alespoň částečně přispět k nastolení a zodpovězení tří fundamentálních otázek *Proč socialismus?*, *Jaký socialismus?*, a nejobtížnější *Jak k socialismu?* Nejenom v tomto seriálu kritických diskuzí – jako jednom z nesporných vrcholů celé historie Klubu ekonomů – coby mentor, patron či garant (nicméně současně jako pilný přispěvatel klubového *Zpravodaje* a pravidelný vystupující i vždy nesmírně pečlivě připravený diskutující) figuroval znalec díla K. H. Marxe a odborník na politickou ekonomii kapitalismu i socialismu **prof. Ing. M. Křížek, DrSc.** Z našich nejvýznamnějších politických ekonomů, spojených i s Klubem ekonomů, je nutné jmenovat taktéž dalšího předního odborníka na problematiku vlastnictví **prof. Ing. Z. Hábu, DrSc.** Z. Hába se po roce 1989 orientoval na problematiku hospodářské samosprávy a participace, a to po stránce teoretické i praktické.¹⁷

K výše naznačeným cílům cyklu směřovala realizovaná témata jako např. *Prohlubování rozporů soudobého kapitalismu a jejich odraz v politické ekonomii*, *Socialismus jako sociálně ekonomický protiklad kapitalismu*, *Nevyřešený rozpor mezi plánem a trhem jako hlavní příčina selhání ekonomických reforem* nebo obvykle nemálo kontroverzní, a často značně bouřlivé, diskuze věnované rozporům teorie a praxe

¹⁷ Např. od roku 1990 v kontextu aktivit KSLP (Klubu samosprávného lidového podnikání), od roku 2006 přejmenovaného na KSLP – České společnosti pro zaměstnaneckou participaci.

tzv. reálného socialismu (resp. „*hellerovského protosocialismu*“ dle vidění J. Hellera), dále vzájemnému vztahu ekonomiky a politiky nebo úvahám o samosprávném socialismu. I závěrečná sumarizace základních teoretických poznatků o socialismu a otevřených otázek představujících teoreticko-metodologická východiska k dalšímu vývoji teorie a praxe socialismu vyvolala značný ohlas řádově přesahující rámec samotného Klubu ekonomů. Pozitivně hodnoceno bylo účastníky i tradiční občasně zařazování diskuzních setkání věnovaných aktuálním hospodářskopolitickým problémům, např. téma zamýšlející se nad stavem a perspektivami českého bankovníctví.

V období 1997-98 probíhající seriál ***Ekonomické předpoklady politických změn*** úzce navázal na cykly předchozí a organicky prohloubil analýzu podstaty i jevových forem globálního kapitalismu. Na příkladech konceptů společenskoekonomického vývoje mapoval polarizaci kapitalistické společnosti přelomu tisíciletí, prostředí, z něhož měla být uskutečňována cílová změna – projekt a výstavba socialistické společnosti 21. století bez chyb minulosti. Kriticky byla diskutována témata *Předpoklady politických změn v ekonomice a řízení*, *Thermidor – některé příčiny a vybraná poučení*, *Reichův model moderní kapitalistické společnosti*, *Druckerův model postkapitalismu* a *Problémy udržitelného rozvoje*. Dále byl připomenut nedoceněný odkaz akademika Richty diskuzí *Člověk, věda a technika Radovana Richty*, která se setkala s mimořádným zájmem. Kladně bylo hodnoceno též aktuálně zařazené téma *Je ekonomika v krizi, a jak dál*. Podzimní běh pokračoval analýzou *Kempova pojetí historického místa kapitalismu* a tématem *Participační ekonomika a hospodářská samospráva*. Dílčí vrchol činnosti Klubu představovala diskuze o *Číně na cestě socialistické modernizace*, se skutečně reprezentativními referenty v čele s velvyslancem Y. Pengem v listopadu 1997. Její průběh i podkladové materiály (věnované zejména reakcím na 15. sjezd KS Číny) potvrdily aktuálnost a závažnost problematiky vývoje, reformy a strategického směřování ČLR. Úspěšná akce byla spojena s až nečekaným ohlasem. Celý cyklus byl logicky završen připomenutím díla a idejí J. A. Schumpetera, zejména ohledně teorie inovací, vizi samolikvidace kapitalismu a konceptu dlouhých vln, a to s naznačením mnohých aktuálních, leč nikoli zcela standardních, aplikací.

Na období 1998-99 byl připraven tematický dlouhodobý seriál ***Stát a ekonomika na prahu třetího tisíciletí***, rozvíjející závěry cyklů předchozích. V jeho rámci byla v inter- i multidisciplinárním duchu uskutečněna čtená vystoupení odborníků-neekonomů,

sociologů, politologů, filozofů, expertů na teorii krizí aj. A to v úzké součinnosti s Klubem levicových sociologů a psychologů, jehož dlouholetému předsedovi **Ing. L. Vackovi, CSc.** náleží poděkování též ohledně akcí a aktivit Klubu ekonomů. Zmíněná spolupráce se samozřejmě neomezovala pouze na tento cyklus, nýbrž byla realizována po celou dobu života Klubu. Seriál odstartovalo v lednu 1998 téma *Desetiletá prognóza vývoje České republiky* a tento pokračoval praktičtěji zaměřenou problematikou *Sociální situace v ČR a Evropské sociální charty* a otázkami *Minulosti a přítomnosti českého zemědělství, resp. úlohy družstevnictví*. Dalšími tématy byly *Globalizace a high technology – hlavní determinanty vývoje v 21. století* a zásadní diskuze *EU, jednotná měna, NATO – proti a pro, resp. Rizika a šance společenských a ekonomických krizí ve vývoji otevřených systémů*. Nejen ohledně problematiky krizí a krizového řízení se klíčovým způsobem angažovala další nesporná osobnost Klubu – „renesanční“ polyhistor, ekonom, chemik, překladatel, šachista, švejkolog etc. **Dr. Ing. M. Kohoutek**.¹⁸ Na podzim 1998 proběhly diskuze *Návrat od socialismu ke kapitalismu – bilance naší transformace, Manipulace a odcizení v moderních společnostech, Ekonomické aspekty krize tradičních ideologií, Změny v úloze státu – liberální či neliberální recepty?* a *Globální kapitalismus a globální závislost – rizika a šance z pohledu ČR*. Celý cyklus byl zobecněn a završen počátkem roku 1999 tématem „*Nový úděl“ a dnešek – hledání východisek a vizí*.

V etapě jaro 1999 až jaro 2000 probíhal tematický cyklus ***Rizika a šance krize soudobého globálního kapitalismu*** zaměřený na mnohostranné dopady rozporných procesů globalizace. Úvodní diskuze směřovaly k otázkám základních trendů vývoje a strategie strany v podmínkách globálního kapitalismu, vzdělanosti coby předpokladu tzv. znalostní společnosti, ekonomických problémů bývalého SSSR a k možnostem vlastnických změn na přelomu tisíciletí a otázkám vlastnictví v ČR. V červnu 1999 program vyvrcholil tématem *Člověk, technika a technologie – rizika vývoje (75. výročí akademika R. Richty)*, organizovaným společně s Klubem levicových sociologů a psychologů. Kritické diskuze na podzim 1999 byly spojeny s tématy *Hledání cest ze současné krize ČR – základní východiska předsjezdové diskuze, Ekonomické a politické aspekty vývoje balkánských zemí aneb „svět po Kosovu“* a teoretickou diskuzí *Inovace jako základ efektivnosti globalizovaných ekonomik a mechanismu dlouhodobých cyklů*.

¹⁸ Srov. Kohoutek, M.: *Krizové řízení: Část 1 Teoretické základy*. Slaný: Melandrium 2004. ISBN 80-86175-39-1. K vydání dílu druhého, věnovaného praktickým aplikacím a fakticky hotového, bohužel již nedošlo.

Zaslouženou pozornost přitáhla diskuze *Albert Einstein – socialismus nebo zánik lidstva*, iniciovaná a zaštitěná především M. Křížkem. Během jara 2000 byla úspěšně zpracována a diskutována témata *Diferenciace Sever versus Jih – hlavní ekonomické problémy méně vyspělých zemí*, *Aktuální problémy vývoje české ekonomiky*, *Koncepce trvalé udržitelnosti – problémy vymezení a bariéry prosazování* a bilancující závěrečná diskuze *Globální protikapitalistická fronta, světová levice a vytváření nového ekonomického řádu*.

V září roku 2000 byl odstartován jeden z nejrozsáhlejších tematických cyklů ***Možnosti systémových změn v blízkém horizontu – ekonomické a politické aspekty***. Původně plánované ukončení v roce 2001 bylo změněno, seriál byl doplňován o další témata (např. reagující na vývoj v ČR, diskuze o vstupu do Evropy či na dramatické události podzimu 2001) a jeho ukončení bylo posunuto až na konec roku 2002. V září 2000 byla diskutována problematika *Mezinárodního měnového fondu a Světové banky ve světle globalizace*. Na podzim 2000 dále proběhly diskuze *Revoluční a evoluční pojetí systémových změn*, resp. *Zaměstnanost a nezaměstnanost*. K dalším dílčím vyvrcholením aktivit Klubu ekonomů náležela prosincová bouřlivá diskuze *Vstup do EU – pro a proti*. Mnozí správně připomínali, že propagandistická masáž „*ke vstupu do EU není alternativy*“ je lživá a zavádějící, neboť jasná alternativa přece existuje – nevstoupit.¹⁹ Čemuž další vývoj dává plně za pravdu, globalizace ruku v ruce s nebezpečnou financializací i integrace jsou už dávno za hranou snesitelnosti. A konec konců úvahy o czexitu náleží dnes k těm nejaktuálnějším. Což se týká i eura, kdy drtivá většina aktérů klubových akcí nikdy nepodlehla „*eurohujerství*“ a dobře si uvědomuje, že nepřijetí eura představuje pro ČR daleko více strategickou výhodu, nežli opak (s poukazy, že na oltáři bůžka jménem euro bylo rituálně obětováno např. zdaleka nejenom několik generací Řeků).

V lednu 2001, v rámci praktičtěji zaměřených otázek (nově už věnovaných vždy pouze jednomu aktuálnímu problému, rozebíranému však do větší hloubky), bylo zevrubně diskutováno téma *Inflace – komu škodí a komu prospívá?* Na jaře 2001 dále proběhly diskuze *Národní identita v době globalizace*, *Ekonomické problémy regionů a politika KSČM*, *Ultraimperialismus jako politická nadstavba globálního kapitalismu?* (pořádaná ve spolupráci s Klubem levicových sociologů a psychologů, resp. sekcí filozofů tohoto Klubu) a nad tématem *Řešení bytové politiky v ČR*. Nemálo otevřených a zásadních otázek

¹⁹ Nicméně pro vyváženost je nutné uvést, že i z řad referujících zaznívaly argumenty ohledně podpory vstupu do EU. A to např. z pohledu ekonoma či ve světle vizí Marxe o nutnosti vítězství socialismu v Západní Evropě.

formulovala teoretická diskuze „*Nová ekonomika*“ – *budoucnost světa nebo výmysl?* v červnu 2001. Závěry ohledně ultraimperialismu a tzv. nové ekonomiky byly využity i mimo rámec Klubu, zejména při pracích nad dalšími verzemi prognózy vývoje, v činnosti poradních sborů, odborných skupin i TAPu. Na podzim a v zimě 2001 cyklus pokračoval tématy *Nadnárodní korporace – faktičtí vládci světa*, *Odbory na prahu 21. století*, aktuální bilancující diskuzí *Jak zabránit devastaci české ekonomiky – hlavní kroky k záchraně a obnově*, resp. v prosinci interdisciplinárním tématem *Ekonomické aspekty tzv. občanské společnosti*. Jmenovaný seriál pokrýl též období roku 2002, na čtené návrhy byla pozornost zaměřena především na aktuální výzvy související s volbami, ekonomickou a sociální situací ČR a procesy evropské integrace. V první polovině roku 2002 tak byla diskutována témata *Sociální a důchodové zabezpečení – zdroje a rizika*, *Volební program KSČM – ekonomické aspekty* (za účasti tehdejšího předsedy ÚV KSČM), *Aktuálně ke vstupu ČR do evropských struktur*, *Samospráva – základní východiska a otevřené problémy*, *Důsledky rozpadu ČSFR a možnosti ekonomického sblížení ČR a SR*, resp. *Racionalita a ekonomický model člověka*. Celý cyklus byl zakončen ve druhé polovině roku 2002 tématy *K problematice bydlení a bytových družstev*, *Vznik české novoburžoazie – ekonomické a politické postavení*, *Vzdělání v 21. století a jeho financování* a shrnující závěrečnou diskuzí *Perspektivy a iluze sociálního státu v integrované Evropě*.

Seriál probíhající v roce 2003 a první polovině roku 2004 nesl název ***Prohlubování všeobecné krize kapitalismu v epoše kapitalistické globalizace***, a byl věnovaný podstatě a perspektivám globálního kapitalismu (včetně jeho dílčích úspěchů a nesporných adaptací) v kvalitativně nových postindustriálních podmínkách počátku nového milénia. A to s důrazem na nalézání subjektu a podmínek systémových změn. V oblasti teoretické byla pozornost věnována pokusům o rozpracování pracovní teorie hodnoty, koncepcím vlastnictví v 21. století, úvahám o ultraimperialismu, o úloze inovací, resp. nových technologií (např. v kontextu možného náběhu či naopak oddalování V. dlouhé K-vlny) či problematice sociálního a lidského kapitálu. Klub neopomíjel ani praktičtější orientovaná témata mapující hospodářsko-politický vývoj, dílčí ekonomická témata (např. ohledně zadlužení, nezaměstnanosti, podpory exportu), sociální problematiku, otázky životního prostředí či diskuze k aktuálním problémům (včetně strategických diskuzí o EU) či o profilaci, směřování a taktice KSČM. V první polovině roku 2003 byly uskutečněny kritické diskuze *Oč jde v rozpočtech státu a obcí v r. 2003*, *K tezí*

KSČM o strategickém zaměření českého národního hospodářství, Vstup ČR do EU – ano či ne?, Problémy dopravy v ČR a dopravní politika KSČM, Hlavní závěry prognózy vývoje zpracované kolektivem při TAP ÚV KSČM a Teorie informací a teorie chaosu – módní bublina nebo naděje pro ekonomickou vědu? Ve druhé polovině roku 2003 byla diskutována témata *Reforma veřejných financí pohledem levice 21. století, Demografické změny v české populaci – ekonomické aspekty a souvislosti, Inovace v globalizovaném světě – teoretický a praktický pohled* a *Možnosti a úskalí společné evropské měny*. V první polovině roku 2004 byl seriál dokončen interdisciplinárními tématy *Válečné konflikty a vojenskoprůmyslový komplex v epoše kapitalistické globalizace, Marxistická metodologie – minulost či budoucnost?* a *Tzv. euroústava – čemu má sloužit a komu bude prospívat?* Společně s Klubem levicových sociologů a psychologů byl realizován diskuzní podvečer *Kde může společnost vzít finanční prostředky na realizaci návrhů komunistů* a ve spolupráci s podnikatelskou sférou diskuze na téma *Čína na počátku 21. století*, opět s mimořádným ohlasem. Celý cyklus byl završen v červnu 2004 bilancujícím tématem *Ekonomická výkonnost a životní úroveň v ČR před a po roce 1989 – faktické výsledky transformace*. I zde referující přistupovali k problematice realisticky a s chladnou hlavou rekapitulovali nejenom úspěchy a pozitiva, nýbrž i propady, devastace a nedozírné škody, včetně varování před koloniálním charakterem naší ekonomiky.

V červnu 2004 se konala improvizovaná akce pod záštitou Klubu ekonomů mimo budovu ÚV KSČM. V salónku Magistrátu hl. m. Prahy byli představeni někteří kandidáti a zástupci volebních stran do Evropského parlamentu a byla diskutována strategie udržitelného rozvoje, se zaměřením na ekologické požadavky evropských a českých nevládních organizací. Již na počátku 21. století přitom Klub ekonomů přistupoval obezřetně k nátlakovým neziskovým subjektům politického zaměření – dnes tak nechvalně proslulým politickým tzv. neziskovkám. A některé výstupy Klubu ekonomů varovaly před jejich pochybným financováním (včetně zahraničního), před narůstáním jejich – veřejností nekontrolovatelné – moci i před „dobrodějnými“ praktikami, využívajícími oblundné manipulace, polopravdy a nestydaté lži.

Vůbec nejdelší seriál tematických diskuzí byl pojmenován ***Strategie a taktika KSČM v integrující se Evropě – ekonomické a politické aspekty*** a odehrával se v období září 2004 až prosinec 2006. V roce 2004 byly uskutečněny diskuze *Nové aspekty globalizace, aneb co zbylo z tzv. nové ekonomiky, Kam směřuje české školství na počátku 21. století* (kde,

mimo jiné, zazněla zcela oprávněná varování před jeho přílišnou liberalizací a pokrokářskou tzv. modernizací, kdy vzdělání nikdy nemůže být pouhou hrou a pouze bezpracnou zábavou), resp. ve spolupráci s Klubem levicových sociologů diskuze *Sociální struktura české socialistické a kapitalistické společnosti*. V první polovině roku 2005 došlo k realizaci témat *Negativa a pozitiva členství v EU z pohledu českého zemědělství, Krize tradičních politických ideologií – ekonomické aspekty, Modely a první historická forma socialismu – poučení a perspektivy, Negativa a pozitiva členství v EU z pohledu českého průmyslu, KSČM a tzv. euroústava – proti nebo pro?* a *Program Modré šance ODS – šance pro koho?* Především dvě poslední, aktuální, témata se setkala se značným ohlasem a byla hodnocena převážně velmi pozitivně. Druhá polovina roku 2005 obsáhla diskuze *Socialistické hodnoty ve vědomí české populace* (ve spolupráci s Klubem levicových sociologů a psychologů), *Role odborů a politika zaměstnanosti v ČR, Cesty k samosprávnému socialismu – šance a rizika*, resp. prosincové téma *Potřebuje ČR důchodovou reformu?* Cyklus pokračoval i v roce 2006 a oproti původnímu harmonogramu doznal několik doplnění, způsobených aktuálním vývojem a postupem prací na výzkumném úkolu, vytyčeném VI. sjezdem KSČM (*Model socialismu jako strategický cíl KSČM a cesty jeho utváření*), do jehož řešení se Klub aktivně zapojil. První polovina roku 2006 byla spojena s diskuzemi *Ekonomie versus ekologie a moderní levice, Slovenské reformy – náš vzor?, Pojetí levice a pravice na počátku 21. století, KSČM a volby 2006, Družstevní sektor včera, dnes a zítra a Zahraniční investice – komu vlastně prospívají?* Druhá polovina roku 2006 se odehrávala ve znamení témat *Aktuálně k povolební, nejen politické situaci, Příčiny a řešení problematiky bezdomovectví, Rusko na počátku 21. století – ekonomické a politické aspekty* a stěžejní diskuze *Obecné a zvláštní rysy socialismu pro 21. století*.²⁰

Především materiály k ekologii (v rámci „rudo-zelených“ vizí skutečně trvalé udržitelnosti vývoje např. v duchu mnoha textů, včetně básnických, J. Zemana)

²⁰ Problematice S21 (socialismu pro 21. století) se soustavně věnovalo, a stále i věnuje, CSTS. Dodejme, že řadu otevřených problémů S21 naznačují texty, na kterých se podíleli členové, spolupracovníci a sympatizanti Klubu ekonomů. Zmínit možno kolektivní monografie Kolektiv autorů (Látal, I. (ed.)): *Socialismus pro 21. století. Sborník statí*. Praha: Futura 2008. ISBN 978-80-86844-35-0 a Dolejš, J. et al. (eds.): *K socialismu v 21. století*. Praha: Futura 2012. ISBN 978-80-86844-78-7. Na půdě Klubu ekonomů byly opakovaně diskutovány i originální koncepce J. Hellera a jeho skupiny *He-Ne-Gr*. V tomto kontextu je možné připomenout knihu Heller, J., Neužil, F. a kol.: *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura 2011. ISBN 978-80-86844-73-2.

a (post)moderním podobám a perspektivám politické levice a pravice se setkávaly (a stále setkávají) se značným ohlasem a iniciovaly i řadu akcí a výstupů i mimo rámec Klubu a strany. Ohledně krizí politických ideologií a nových podob levice, resp. tzv. levice – nové liberální tzv. levice a levice opravdové „staré“ – však nezakrývejme, že některé materiály Klubu dosud vyvolávají reakce i nemálo kritické. Nicméně nikoli nepodstatná část sympatizantů Klubu nikdy nespojovala levicovost, sociálnost a pokrokovost pouze s liberalismem a ani nikdy nepodlehla vábničkám fanatického zla jménem korektní pokrokářství. Mnozí pevně věří, že „*tento svět není pouze pro kavářské liberály*“ a trvají na tom, že socialismus může – a ukazuje se, že i musí – být orientovaný konzervativněji, s důrazem na jistoty, tradice, řád, pořádek i osobnosti a autority.

Od ledna 2007 probíhal – již značně improvizovaně – reálně poslední, a z podstatné části nedokončený, další dlouhodobý cyklus kritických diskuzí pod názvem ***Předpoklady, možnosti a limity socialistické perspektivy v podmínkách globálního kapitalismu.*** V těsné součinnosti s Klubem levicových sociologů a psychologů bylo začátkem roku 2007 s pozitivním ohlasem diskutováno téma *Socialismus a společenské vědomí*. Dále, za pomoci expertů z odborů, proběhla diskuze *Ochrana lidí práce v podmínkách globalizovaného kapitalismu*. V první polovině roku 2007 byly ještě realizovány diskuze *Postavení ČSSR a ČR ve světové ekonomice* a úspěšná květnová na téma *Globalizace – teoretická reflexe a praktické dopady*.

Na červen 2007 byla připravována – nicméně v plánovaném rozsahu nikdy neuskutečněna – širší schůze členů Klubu ekonomů a 844. ZO KSČM, hostů, spolupracovníků i všech sympatizantů, s pokusem o řešení eskalujících problémů Klubu a kritickou diskuzí jeho dalších, a především reálných, perspektiv i ambicí. Vzhledem ke stále omezenějším kapacitám a dramaticky narůstajícím limitům nejenom ohledně vedení Klubu, nýbrž týkajících se podstatné části členstva (spojených především s pokročilým věkem kmenových dobrovolných spolupracovníků a tradičních „*tahounů*“ klubového života),²¹ byly od září 2007 plánovány diskuze s menším počtem referujících.

²¹ Sebekriticky je nutné přiznat, že Klub ekonomů nezvládl generační obměnu. Nikdy se přitom mladým a mladším levicověji smýšlejícím nevyhýbal, naopak se snažil vždy tyto všestranně podporovat, přitáhnout a zapojit (a to i neformálně), nicméně příliš se uvedené nedařilo. Až na pár čestných výjimek, které ovšem brzy odjely studovat do zahraničí nebo se odstěhovaly z Prahy. Roli mohlo sehrát snad i to, že akce Klubu probíhaly na stranické půdě a mnozí měli obavy do sídla KSČM být jen letmo nahlédnout. Ponechme stranou, nakolik tyto obavy byly (či stále ještě jsou) oprávněné. A tak, bohužel, autor tohoto ohlédnutí za

A bylo nezbytné přistoupit taktéž k redukci rozsahu *Zpravodaje Klubu ekonomů*, kdy v závěru jeho existence vycházela z úsporných důvodů dvojčísla.²² Realizace témat připravovaných na druhou polovinu roku 2007, resp. na léta 2008-09²³ však již přesáhla možnosti i síly zbytků Výboru Klubu a „*hrstky nejměrnějších*“. Koncem první poloviny roku 2007 Klub, a spolu s ním 844. ZO KSČM, fakticky přestávají fungovat.

Následně proběhly nelehké pokusy o resuscitaci Klubu ekonomů, kdy na podzim 2008 se dokonce optimisticky uvažovalo o novém dlouhodobém cyklu diskuzí. V inovované a omezené podobě (ve dvojměsíčním rytmu) pod pracovním názvem ***Nové jevy v soudobé neoliberální globalizaci***, s úzkou vazbou na činnost TAP ÚV KSČM a odborné zázemí strany a v kontextu prací na „*modelu socialismu*“. Organizačně měla provozní věci zajišťovat Akademie společenských věd, mající vzniknout počátkem roku 2009. První nový seminář se uskutečnil v říjnu 2008 na téma *Banky, zadluženost, korupce* za účasti řady renomovaných odborníků na finanční sféru, v čele s patronem semináře V. Kyzlinkem. Původně plánovaná orientace na česká specifika a problémy přitom byla zatlačena do pozadí aktuální světovou finanční krizí, které se většina vystoupení přímo či nepřímo dotýkala. Druhou akcí byl seminář s přednáškou a pod patronací M. Kohoutka v listopadu 2008. Téma znělo *Systémový pohled na krize a vývoj*. Náplní byla fundovaná přednáška M. Kohoutka, doplněná bohatou a výstižnou prezentací.²⁴ Následovala kritická diskuze, která se dotkla mnoha aktuálních problémů v kontextu globální finanční situace, ale i obecnějších otázek teoreticko-metodologického charakteru. A to včetně varování před „*těžkotonážní*“ dialektikou i lidově interpretovanou a údajně všechno řešící

Klubem ekonomů tradičně zůstával nejmladším členem i vystupujícím, a to vlastně od počátku existence Klubu až do samotného konce...

²² Poslední, v papírové podobě dohledatelný, a distribuovaný *Zpravodaj Klubu ekonomů* reprezentuje č. 5-6, roč. 16, 2007 s příspěvky k tématu *Globalizace – teoretická reflexe a praktické dopady*. Nástřely dalších čísel už zůstaly pouze na disketách a v paměti computerů. Po ukončení vydávání i distribuce klubového *Zpravodaje* informace o Klubu ekonomů laskavě uveřejňoval *Informační list Klubu levicových sociologů a psychologů*.

²³ Např. *Odborné zázemí a „myšlenkové tanky“ KSČM (projekt Socialistické akademie), Globální ekologická hrozba – strašák nebo skutečnost?, Kdy a proč vůbec zavádět Euro?, Rozvoj výrobních sil, inovace a technologie 21. století, NGO-ismus a komunitarismus – pro nebo proti?, Role a limity západní demokracie v úvahách o socialismu 21. století, Volební systémy – politické a ekonomické aspekty, Socialismus jako vědecká teorie a politický program, Latinská Amerika jako možné centrum revolučních změn, KSČM jako šance pro mladé?, Dopravní politika KSČM, Měříme správně výkonnost ekonomiky a kvalitu života?, Ekonomické a vlastnické aspekty diskuzí o socialismu 21. století, Role malých podnikatelských subjektů v globalizovaných společnostech, Kybersocialismus?* či stále aktuálnější a naléhavější téma *Socialismus liberální nebo konzervativní?*

²⁴ K dispozici byl podkladový text, který si M. Kohoutek sám editoval. Tento – už ale mimo rámec *Zpravodaje Klubu ekonomů* – byl také omezeně distribuován, a to i s pomocí Klubu levicových sociologů a psychologů.

systémovou teorií. Seminář byl velmi kladně přijat a hodnocen nejenom přímými účastníky, nicméně se stává smutnou „*labutí písni*“ a poslední akcí Klubu ekonomů.

K realizaci dalších plánů ohledně nové podoby fungování Klubu ekonomů již nedošlo (chyběli především lidé, ale i finance a síly) a tak někteří pozůstalí členové Klubu ekonomů přecházejí do Klubu společenských věd.²⁵ A po stranické linii se začleňují do jiných ZO KSČM (např. na Praze 10 či Praze 1). Odkaz Klubu ekonomů tedy stále žije a nadále pokračuje v košatých aktivitách Klubu společenských věd i v působení CSTS, včetně časopisu *Alternativy*.

V textu byly zmiňovány některé klíčové osoby Klubu ekonomů jako ss. M. Křížek, Z. Hába, M. Kohoutek nebo ss. S. Kráčmar, V. Chyška a K. Procházka. Ohledně charismatických osobností a významných jmen, a to zdaleka, zdaleka nejenom v kontextu Klubu ekonomů, dodejme: Zůstat opomenut by rozhodně neměl ikonický „*Velký učitel*“ **prof. Ing. V. Novák, CSc.**, ani další legendární osobnosti pražské VŠE **prof. Ing. V. Kyzlink, DrSc.** (oba pravidelně se klubových akcí zúčastňující) a **doc. Ing. A. Tlustý, CSc.** (figurující coby „*tichý společník*“ a konzultant). Nemálo podnětných impulsů do činnosti Klubu ekonomů vnesl mezinárodně renomovaný počítačový odborník, expert nejen na dlouhé vlny s nesmírným vědeckým i popularizačním záběrem **prof. Ing. T. Vaško, CSc.** K nepřeslechnutelným debatérům náležel zemědělský odborník **prof. Ing. D. Choma, DrSc.**, dále bývali pravidelnými nepřehlédnutelnými účastníky akcí namátkou **Ing. A. Bálek, CSc., PhDr. P. Buchta, J. Kukačka, PhDr. J. Sedlák, T. Sigmund, doc. PhDr. J. Smíšek**, nebo syntetický evoluční biolog, zaměřený na marxistickou sociogenezi, člen korespondent AV **RNDr. V. J. A. Novák, DrSc.** Z mladších tradičních aktérů klubového života lze jmenovat **Ing. S. Heczka, Ph.D.** nebo **Ing. J. Zemana, CSc.** a z představitelů vedení strany a jejích funkcionářů i pracovníků **Ing. J. Dolejše, doc. Ing. H. Charfo, DrSc.** nebo dlouholetého „*okresního tajemníka*“, pod kterého spadala ZO, **Ing. V. Pázlera**. S Klubem pravidelně spolupracoval makroekonomický expert ČMKOS **doc. Ing. P. Janíčko, CSc.** a mnozí další. Autor ohlédnutí se tímto omlouvá všem, jejichž jména trestuhodně opomněl. Celý text je

²⁵ Transformovaný z Klubu levicových sociologů a psychologů, který svou bohatou historii datuje už od ledna 1990. K současnosti i budoucnosti Klubu společenských věd podrobněji viz <http://www.klubspolved.cz>. Za připomenutí stojí *Fórum společenských věd*, realizované od ročníku 2013, pod ISSN 2336-7679, které publikuje odborné texty z ekonomie, filozofie, historie, kulturologie, pedagogiky, politologie, práva, psychologie, sociologie či ohledně společenskovedních aspektů exaktních věd – dostupné na <http://forum.klubspolved.cz>.

míněn především jako připomenutí těch, kteří již nemohou ve své práci pokračovat – jako ss., kolegové, přátelé a kamarádi Bálek, Hába, Chyška, Kráčmar, Křížek či Kohoutek. Čest jejich památce i odkazu!

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor Ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Pavel Sirůček

M. I. Tugan-Baranovskij

teoretik cyklů, krizí

a socialismu

Michail Ivanovič Tugan-Baranovskij¹ (1865 – 1919) byl rusko-ukrajinský ekonom, akademik, historik, pedagog, politik a publicista, tzv. legální marxista a propagátor idejí družstevnictví a kooperativismu. Pokoušel se o eklektickou syntézu teorie mezního užítku s teorií pracovní hodnoty. Proslul především teorií hospodářského cyklu, ovlivnil celou řadu autorů a bývá řazen k nejvýznamnějším ruským ekonomům nejenom přelomu 19. a 20. století. Jeho dílo je inspirativní též v rovině úvah o družstevnictví, přechodu k socialismu, vlastnické struktuře socialismu etc. Odkaz Tugan-Baranovského připomíná rubrika Ekonomické osobnosti.

Michail Ivanovič Tugan-Baranovskij²

¹ V anglické transkripci figuruje ruská verze jména jako Mikhail Ivanovich Tugan-Baranovsky, ukrajinská verze coby Myhaylo Tuhan-Baranovsky.

² Pramen: https://en.wikipedia.org/wiki/Mikhail_Tugan-Baranovsky.

Život a dílo revizionistického marxisty M. I. Tugan-Baranovského

Narozen 8. 1. 1865³ ve vesnici Soljanovka, v ruské Charkovské gubernii. Umírá 21. 1. 1919.⁴ Byl ukrajinsko-tatarského původu a pocházel ze šlechtické rodiny. Roku 1888 absolvuje Fyzikálně-matematickou fakultu Charkovské univerzity. Vzdělání si doplňuje na poznávacím pobytu v Londýně (1892) a v roce 1894 získává magisterský titul z politické ekonomie na Moskevské univerzitě. Jeho magisterská práce,⁵ věnovaná krizím, je brzy publikována jako *Promyšlennyje krizisy v sovremmenoj Angliji, ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň* (Baranovskij-Tugan, 1894) a stává se známou i překládanou (např. 1901). Roku 1898 obdržel na Moskevské univerzitě doktorát, s disertací *Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem* – jeho klíčovým dílem z ekonomické historie (Baranovskij-Tugan, 1898). V této originální studii zkoumá problematiku nevolnictví a svobody práce, koncepce industrializace, rozvoje apod.

Aktivně se zúčastňoval politického dění i akademických diskuzí (např. mezi narodniky a marxisty) zejména koncem 90. let 19. století, a to z pozic tzv. legálního marxismu.⁶ „Oficiálním“ marxismem byly názory tzv. legálních marxistů⁷ odmítány jako

³ Někdy bývá jako datum narození uváděno 20. 1. 1865, pravděpodobně podle starého ruského kalendáře.

⁴ Podle některých pramenů umírá na palubě lodi plující do Francie poblíž Oděsy. Jinde se ovšem píše o vagóně vlaku ukrajinské delegace mířící na Versailleskou konferenci. Srov. (Barnett, 2001, 2004).

⁵ Jeho prvním opublikovaným vědeckým textem je stať *Učeniye o predělnoj poleznosti chozjajstvennych blag kak pričina ich cennosti* v časopise *Juridičeskij Vestnik* (1890, díl 6, č. 10, s. 192-230. ISSN nemá). Kritizuje zde pracovní teorii hodnoty i marginalistickou koncepci užitečnosti. Dále píše obsáhlejší biografické poznámky ze života P. J. Proudhona (1891) či J. S. Milla (1892).

⁶ Šlo o intelektuální skupinu, působící v 90. letech 19. století, k níž náležel i další ekonom P. B. Struve aj. Znali a studovali učení Marxe (& Engelse), nicméně k jeho základním idejím se explicitně příliš nehlásili. Považovali kapitalismus za reformovatelný systém, který je schopen dlouhodobé evoluce. Vznášeli výhrady k Marxovu (a později Leninovu) programu násilného odstranění kapitalismu. Odmítali marxismus nejen z pozic teoretických, nýbrž i etických. Inspirace nacházeli v západoevropském neokantovství, ruských náboženských tradicích, reformátorských idejích družstevních koncepcí či koncepcích autorů spojených s německou historickou školou.

⁷ K těmto náležel i další významný ruský nemarxistický ekonom a politik (ministr v „bílých“ vládách po roce 1917) P. B. Struve. Dospěl od tzv. legálního marxismu až k liberalismu a proslul jako dobový kritik narodníků, Marxe i bolševické teorie a praxe. S Marxem se ztotožňoval v koncepci zespoličenštění a rozvoje výrobních sil, koncentrace výroby i její anarchie za kapitalismu. Za iluzi považoval učení o zbídačování nižších tříd společnosti a vykořisťování malých kapitalistů velkými, a tak odmítal teorii o socialistickém poslání proletariátu. Marxe označoval za sociálního utopistu. Stejně jako B. N. Bruckus aj. působil též Struve po revoluci 1917 v emigraci (jeden čas vydával v Praze časopis *Russkaja mysl*) a i jeho dílo víceméně zapadlo. Blíže viz (Půlpán, 1997).

revizionistické a nepřátelské. A jednoho z největších ekonomických revizionistů (vedle E. Bernsteina a K. J. Kautskyho) reprezentoval právě „buržoazní ekonom“ M. I. Tugan-Baranovskij.⁸ Nicméně vztah Tugan-Baranovského k marxismu není jednoznačný a během života se marxismu vzdaluje či naopak přibližuje.⁹ Marxismus přitom obecně neodmítá a např. dialekticky přistupuje k řešení komplikovaných teoretických problémů, a to nejen ekonomické analýzy. V otázce objektivní nutnosti a zákonitosti přechodu od kapitalistického k socialistickému uspořádání společnosti zastává pozici Marxovu, nicméně při popisu socialistické společnosti a jejích stavebních principů se idealisticky převážně opírá o ideje zformulované I. Kantem.

Následně se obrací k neokantovství a idejím kooperativismu, především družstevního socialismu. Stává se propagátorem a působí i jako redaktor časopisu *Vestnik kooperaciji* či sborníku *Novyje ideji v ekonomike*. Analyzuje teoretické i praktické problémy družstevnictví. Rozpracovává jeho základní principy: materiální zainteresovanost, dobrovolnost, využití práce pouze členy družstva (Baranovskij-Tugan, 1916 aj.). Publikuje v Rusku, Německu a od roku 1919 taktéž na Ukrajině. V letech 1901-05 se věnuje veřejnému dění v Poltavském regionu. Do roku 1917 vystupuje i za stranu kadetů, kdy neúspěšně kandiduje do Dumy. Poté se angažuje v UPSF¹⁰, kde v listopadu 1917 stává generálním tajemníkem. V bouřlivých letech 1917-18 též působí coby ministr financí samostatné Ukrajinské republiky. Náležel k zakladatelům Ukrajinské akademie věd, byl prezidentem Ukrajinské ekonomické asociace atd. Bývá jmenován coby známý představitel ukrajinského národního hnutí.¹¹ V akademické sféře vyučoval jako soukromý docent politické ekonomie na Sankt Petěrburgské univerzitě (1894-99), odkud byl však „odejit“ pro liberální smýšlení a politickou nespolehlivost. Opětovně zde pracuje v období 1905-15. Působil jako soukromý docent a profesor na ekonomických katedrách několika místních polytechnik a obchodních institutů i na soukromé univerzitě v Moskvě. Od roku

⁸ P. M. Sweezy (Sweezy, 1967) uvádí, že Tugan-Baranovskij nikdy netvrdil, že je marxistou. Naopak četné Marxovy myšlenky (např. vysvětlení hospodářských krizí) ostře kritizuje a zamítá. K nejednoznačnosti komplikovaného vztahu Tugan-Baranovského k marxismu srov. (Heller, 2010), (Půlpán, 1997), (Sirůček, 2010).

⁹ „Někteří recenzenti mé knihy shledali v ní návrat k marxismu. Na to odpovím, že můj vztah k Marxovi zůstává stejný jako předtím: není ani vztahem odpůrce ani žáka, nýbrž samostatného badatele. Mnohé vědecké názory jsem od Marxe přijal, ale také mnohé jsem odmítl, protože nepovažuji za povinnost jít v něčích šlépějích, nýbrž hledám svou vlastní cestu“ (Baranovskij-Tugan, 1916, zde citace dle 2. vydání, 1919, s. VI).

¹⁰ Název je do anglického jazyka překládán jako Ukrainian Party of Socialist-Federalist.

¹¹ Jeho jméno nesou ulice v ukrajinských (resp. ruských) městech a Doneckij nacionalnij universitet ekonomiki i targovli.

1913 byl profesorem Petěrburgského polytechnického institutu, zastával též funkci děkana právnické fakulty Kyjevské univerzity (1917-19).

Tugan-Baranovskij náleží ke klíčovým představitelům ruského nemarxistického ekonomického učení,¹² resp. do etapy kritického osvojování si cizích podnětů. Byl učitelem celé řady ruských a sovětských ekonomů, které v mnohém ovlivnil. K jeho žákům i pokračovatelům patří A. V. Čajanov, N. D. Kondratěv¹³ či N. Jurovskij aj.¹⁴ Ve své vědecko-výzkumné činnosti je sám ovlivněn politickou ekonomikou K. H. Marxe, navazuje i na C. Mengera, marginalisty a autory mladší německé historické školy. Orientuje se na otázky ekonomických cyklů a krizí, koncepcí hodnoty a rozdělování, dějin ekonomického myšlení, vývoje ruské ekonomiky, dějin socialistických učení a koncepcí družstevního aj. socialismu.¹⁵

Již v 90. letech 19. století (1890) se pokusil eklekticky z marginalistických pozic integrovat teorii pracovní hodnoty D. Ricarda (s některými prvky K. H. Marxe) s teorií mezního užitku neoklasické ekonomie. V marxistické literatuře byl uváděn jako původce (či jeden ze stoupenců) teze, ztotožňující politickou ekonomii jako takovou s politickou ekonomikou kapitalismu. V knize *Očerki iz novějšej istorii političeskoj ekonomiji*

¹² Hlavní teoretické a praktické oblasti zájmu tehdejšího nemarxistického ekonomického myšlení představovala dobově a místně aktuální témata věnovaná rozvoji agrárního sektoru, úloze státu v ekonomice a zmírňování negativních sociálních dopadů rozvoje kapitalistické tržní ekonomiky v předrevolučním Rusku za vlády cara Mikuláše II. Dvě desetiletí předrevolučních let (tj. do VŘSR) vlády Mikuláše II. jsou spjaty s bouřlivým vývojem Ruska. V oblasti hospodářsko-politické sehrála významnou úlohu reforma státních financí v 90. letech 19. století (S. J. Witte) a „stolypinská reforma“ od roku 1906 (P. A. Stolypin) – blíže viz (Půlpán, 1997), (Sirůček a kol., 2007). Po revoluci roku 1917 je značná pozornost věnována „dobovému hitu“ – vztahům mezi plánem a trhem, zde vedoucí k ruské podobě koncepce smíšené ekonomiky (odlišné ale od pozdějšího pojetí tržního socialismu). Dále, šlo o problémy národního účetnictví, optimalizace ekonomických procesů na mikro- i makroúrovni a v neposlední řadě o teorie cyklu a hospodářského růstu. V řadě aspektů při formulaci a řešení různých hospodářských problémů bývá právě ekonomům zde zmiňovaným připisována historická priorita.

¹³ Tugan-Baranovskij vedl seminář z politické ekonomie, který navštěvoval též student Kondratěv. Na Kondratěva měl učitel silný vliv a tento se v jistém slova smyslu stává i jeho pokračovatelem. Srov. Kondratiev, N. D. (1923): *Michail Ivanovič Tugan-Baranovskij: Biografičeskaja spravka*. Petrograd: Kolos. ISBN nemá.

¹⁴ Jmenování, mimo jiné, prokazovali a zároveň i kritizovali naturální koncepci sovětské ekonomiky. Mladý sovětský systém považovali za nutně naturální, který z důvodu přežití ani jiný být nemůže. Pokud však bude bolševický stát muset zbožně peněžní vztahy a tržní struktury obnovit (což učinil v období NEPu), bude to, podle nich, znamenat přiznání porážky. A počátek toho, aby si kapitalistické stimuly našly cestu k postupnému ovládnutí celého hospodářství. V úvahách dospěli ke koncepci smíšené ekonomiky. Což se později většině z nich i stalo životně osudným – viz např. pohnuté životní osudy N. D. Kondratěva. Srov. (Makaševová, 1991).

¹⁵ Bývá mu připisováno i autorství teze, že rozdělování národního důchodu za monopolního kapitalismu závisí na poměru sil a moci mezi dělníky a kapitalisty. Zde je tak předchůdcem teorie rozdělování M. Kaleckého.

(Baranovskij-Tugan, 1903) poprvé v Rusku vyzdvihuje tezi o politické ekonomii jako teorii kapitalismu a jenom kapitalismu.¹⁶ Pokud není ekonomika tržní, má se jednat o teleologii. Před tím (1901-02, 1903) publikuje kapitoly z historie politické ekonomie v časopise *Narodnoje bogatstvo*, kde i nastiňuje historii ekonomických doktrín v Rusku. V práci *Očerki iz novějšej istoriji političeskoj ekonomiji i socializma* (Baranovskij-Tugan, 1914b) označuje za iluzi Marxovu představu o naprosté rovnosti mezi lidmi. Kritizuje taktéž centralistický charakter marxistické koncepce a za jádro žádoucího uspořádání označuje družstevní obščiny.

Dílo *Osnovy političeskoj ekonomiji* (Baranovskij-Tugan, 1909) bývá někdy uváděno jako jeho hlavní příspěvek v oblasti ekonomické teorie. Autor zde, mimo jiné, řadí socialismus mezi harmonické soustavy, kde zájmy jednotlivých hospodářství nejsou nevyhnutelně v rozporu. Důraz je kladen na rovnoprávnost, rovnou účast na společenské práci a rovné právo disponovat výsledky této práce na základě společenského nakládání s výrobními prostředky. Zkoumá dva modely socialismu: peněžní a naturální. Modely socialismu dále rozděluje na socialismus v užším smyslu a komunismus, kdy základem rozdílu je způsob rozdělování produktu. Při úvahách o socialismu kombinuje družstevní principy s etickým přístupem. Do definice socialismu integruje ideu filozofa Kanta o nejvyšší a samostatné hodnotě člověka. Věří v rovnocennost všech lidských osobností, což přitom nevyklučuje nerovnost individuů.

V práci *Socializm kak položitelnoje učenije* (Baranovskij-Tugan, 1918) konstatuje, že sladění ocenění podle užitečnosti a vynaložené práce vytváří základnu pro plánování za socialismu. Práci a užitečnost označuje za základní prvky plánu v socialismu.¹⁷ Tugan-Baranovskij stavěl centrální plánování proti ekonomické svobodě jednotlivce. Centralismus nepovažuje za slučitelný s hospodářskou iniciativou a odpovědností

¹⁶ Tezi o politické ekonomii coby vědě o živelně se vyvíjejícím kapitalistickém hospodářství, která zaniká s jeho zánikem, považují marxisté za falešnou. Ztotožňování politické ekonomie jako takové s politickou ekonomikou kapitalismu se stalo též i jednou z překážek hlubšího rozvoje politické ekonomie socialismu. Tugan-Baranovskij tezi nejdříve vztahoval k předkapitalistickým způsobům hospodaření, později ji rozšiřuje i na socialistické.

¹⁷ „Mezní užitečnost a pracovní hodnota – to jsou dva základní prvky pro sestavení plánu socialistického hospodářství“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 100). Uvedené rezonuje se dvěma modely socialismu, o kterých přemýšlí. Jde o model peněžní a naturální, kde se normuje, ale musí být využívány i hodnotové kategorie v podobě nákladů práce. Modely socialismu přitom člení na socialismus v užším smyslu (kde zůstává osobní vlastnictví, existují a fungují i peníze a ceny spotřebních předmětů) a komunismus – s výraznými rysy „kasárenského socialismu“ a rovnostářství, jako ryze naturální hospodářství, kde jsou zrušeny i osobní důchody a osobní vlastnictví. Základem rozdílu má být způsob rozdělování vyrobeného produktu.

jednotlivců. Centrální řízení může zvyšovat bohatství, ale cena za to je nepřijatelná. Tugan-Baranovskij se stává známým i jako propagátor idejí kooperativismu, resp. družstevnictví.

Plánování centra by se za socialismu, podle Tugan-Baranovského, mělo řídit stejnými principy jako soukromý hospodář v naturálním systému. Využívá přitom Mengerovo schéma klesajícího mezního užítku k vyvození závěru, že pokud společnost disponuje určitým počtem pracovních jednotek pro výrobu dané komodity, bude společenská práce rozdělena nejvýhodněji, pokud je dosaženo nejvyššího celkového užítku. Věřil, že za socialismu (v užším smyslu) zůstane zachována subjektivní hodnota, která bude cenu určovat společně s pracovními náklady. Za socialismu tak má být velikost subjektivní hodnoty určována stejnými faktory jako za kapitalismu. Ovšem s rozdílem, že za socialismu má vliv práce být rozhodující.¹⁸ Postupně se přes realizaci zákona subjektivní hodnoty pomocí působení poptávky a nabídky Tugan-Baranovskij propracovává až k „teorii dvou regulátorů“ – k principu subjektivní hodnoty (reguluje výrobu pomocí zákona poptávky a nabídky, tedy regulací tržních cen) a principu pracovní hodnoty, jehož sférou je regulování rozdělování práce mezi odvětvími.¹⁹ Úvahy Tugan-Baranovského ústí do kritiky centrálního řízení a plánování, které stavěl proti ekonomické svobodě jedince. Proto považoval za nutné doplnit je v zájmu svobody prvky socialismu municipálního, anarchosyndikalistického i družstevního.

¹⁸ Za socialismu „bude vliv pracovního faktoru bezprostřednější a rozhodující“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 101-102).

¹⁹ „Bezprostředním regulátorem ceny za socialismu bude tak stejně jako za kapitalismu poměr společenské poptávky a společenské nabídky; za hranicemi trhu bude za socialismu regulátorem společenské nabídky pracovní hodnota každého výrobku, zatímco za kapitalismu jsou tímto regulátorem kapitalistické výrobní náklady“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 106). Peníze pak budou jenom smluvenými papírovými znaky bez vnitřní hodnoty. Srov. (Baranovskij-Tugan, 1917), kde autor odmítá kvantitativní teorii peněz I. Fishera. Srov. též Tugan-Baranovského teorii krizí, vycházející z teorie hodnoty, která je přímým protikladem teorie cen např. G. K. Cassela. Na obdobných pozicích se později pohybuje též N. D. Kondratěv – podrobněji viz (Sirůček, 2016a).

Koncepce krizí a hospodářského cyklu M. I. Tugan-Baranovského v kontextu prvopočátků moderního zkoumání cyklů, včetně dlouhodobých

Tugan-Baranovskij jako ekonom proslul, a západní literaturou bývá nejvíce oceňován, především zkoumáním kapitalistického střednědobého průmyslového cyklu a krizí,²⁰ včetně např. koncepce „volných zápujčích fondů“, krizí z „disproporcionality“, analýzy kolísání cen zemědělské produkce v duchu „kumulativní“ teorie či zkoumání i dlouhodobějšího cyklického vývoje. Dokonce bývá označován za autora, který v ruské literatuře zformuloval, a jako první prezentoval, hypotézu o dlouhých vlnách ve vývoji kapitalismu. Jako jedna z prvních „klasických“ prací o ekonomických cyklech a krizích bývá vyzdvihována studie *Promyšlennyje krizisy v sovremmenoj Angliji: Ich pričiny i vlijanie na narodnuju žizň* (Baranovskij-Tugan, 1894 aj.).²¹ Stává se jednou z pionýrsky-průkopnických prací empirického bádání v této oblasti.²² Připomínán často bývá taktéž pozdější text *Periodičeskije promyšlennyje krizisy: Istorija anglijskich krizisov, obščaja teorije krizisov* (Baranovskij-Tugan, 1913b).²³ M. I. Tugan-Baranovskij možná nebyl v uvedených zkoumáních vždy úplně první, a možná není z průkopníků výzkumů hospodářských fluktuací ani osoba ta úplně nejvýznamnější, nicméně ke klíčovým bezesporu náleží. A to i z hlediska zkoumání cyklů dlouhodobých – dlouhých vln. Těmto se sice věnuje pouze okrajově v pozdějších textech, nicméně zásadním způsobem ovlivňuje faktického zakladatele jejich moderního zkoumání N. D. Kondratěva a jeho pokus o teoretický model „velkých cyklů konjunktury“.

²⁰ Koncepci Tugan-Baranovského oceňuje např. J. M. Keynes, A. H. Hansen nebo W. W. Rostow.

²¹ O průmyslových krizích v Anglii pojednává též práce dalšího ruského autora M. A. Buňatana (Buňatan, M. A. (1915): *Ekonomičeskije krizisy: Opyt morfologii i teorii periodičeskich ekonomičeskich krizisov i teorii konjunktury*. Moskva: Mysl. ISBN nemá). Podle V. Vrábka: „Nejvýznamnější profily, se kterými se nacházíme v hospodářské konjunktře Tugan-Baranovskij, Buňatan, Lescure, napsali i historické vylíčení různých úseků hospodářských konjunktur“ (Vrábek, 1947, s. 35).

²² Srov. (Sweezy, 1967).

²³ Bývá uváděn i jako 3. vydání práce z roku 1894.

Zejména práce Tugan-Baranovského z roku 1894 náleží k prvopočátkům moderního zkoumání hospodářských cyklů.²⁴ M. I. Tugan-Baranovskij doplňuje dobové – značně pestré – spektrum osob levicovějšího smýšlení (obdobně jako byli Parvus, S. De Wolff, K. J. Kautsky, R. Luxemburová, L. D. Trockij nebo N. D. Kondratěv) se zájmem o pravidelnosti a nepravidelnosti hospodářského vývoje, resp. cyklický vývoj kapitalistických ekonomik. Významnou roli přitom sehrává i marxistická teorie krizí z nadvýroby (K. H. Marx, F. Engels).²⁵ Řada autorů se k marxismu přímo či nepřímo hlásí nebo je jím minimálně ovlivněna. Konstatujeme, že taktéž ani pozdější mnohé příspěvky ohledně dlouhých vln (včetně klíčových vkladů N. D. Kondratěva a J. A. Schumpetera) nemusí být v takovém rozporu s marxismem (včetně historického materialismu a dialektické metody), jak se dlouho a „oficiálně“ mínilo.

Vlnovitý pohyb různých ekonomických veličin přitahoval pozornost ekonomů a statistiků už v 19. století. Počátky moderních teorií hospodářských cyklů spadají do přelomu 19. a 20. století. Mezi jejich předchůdce lze řadit J. S. Milla a zejména lékaře, ekonoma a statistika C. J. Juglara.²⁶ „Obchodní“ cykly v délce kolem 10 let považoval za přirozený a nevyhnutelný jev. Při zkoumání využíval statistiku (např. bankovní) a dokázal predikovat body zvratu cyklů. Tyto spojoval s vnitřními příčinami. Rozeznával asymetrické tři fáze cyklu: prosperitu (či expanzi), krizi (coby „horečku národního hospodářství“) a likvidaci (s postupným návratem k prosperitě). Každý cyklus považoval za unikátní, lišící se průběhem i délkou.

K hypotézám o fluktuacích, resp. cykličnosti hospodářského vývoje se většina ekonomů propracovala přes zkušenosti a pokusy o teoretická vysvětlení ekonomických výkyvů (hlavně střednědobých) a krizí, které probíhaly od počátku 19. století.

²⁴ K této problematice mnohem podrobněji viz (Sirůček, 2016a) či zhuštěněji in (Sirůček, 1999a).

²⁵ Připomeňme, že marxisté nahlíží na kapitalismus jako na vnitřně nestabilní systém vystavený cyklickým pohybům. Periodické kolísání hospodářské aktivity považují za imanentní rys kapitalismu, vyvolaný vnitřními rozpory. Marx teorii cyklu sice v ucelené podobě nepodává, ale z jeho zkoumání lze základy teorie krizí, resp. cyklu vyvodit. Na což navazují F. Engels, V. I. Lenin, R. Luxemburová, austromarxista R. Hilferding či právě M. I. Tugan-Baranovskij. Ke zkoumání krizí a cyklů v díle Marxe & Engelse srov. (Sirůček, 1997, 2009, 2016a).

²⁶ Juglar, C. J. (1862): *Des crises commerciales et leur retour périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis*. Paris: Librairie Guillaumin et Cie. ISBN nemá.

Připomenout lze autory jako W. S. Jevons,²⁷ J. K. Rodbertus,²⁸ A. Aftalion,²⁹ J. G. K. Wicksell,³⁰ K. J. Kautsky,³¹ R. Hilferding,³² H. L. Moore,³³ J. Lescure,³⁴ V. F. D. Pareto³⁵ a v neposlední řadě právě M. I. Tugan-Baranovskij (1894, 1913a). Objevují se nejrůznější přístupy, kdy např. Jevons formuluje hypotézu, že příčinou cyklů jsou skvrny na Slunci, působící na zemědělství.³⁶

Do období přelomu 19. a 20. století lze řadit i prvopočátky koncepcí dlouhých vln ekonomického vývoje, později často označovaných jako dlouhé K-vlny (Kondratěvovy vlny či dlouhodobé cykly, K-cykly aj.).³⁷ Zmínky o dlouhodobých výkyvech (především ve vývoji cen) jsou však ještě o několik desetiletí starší.³⁸ Faktu, že hospodářský vývoj není plynulý, a ani jeho trend není vždy stálý, si všímá řada autorů – mezi prvními propracovanějšími příspěvky je možné jmenovat J. Lescura (1907) nebo J. Van Gelderena.³⁹ První příspěvky k „dlouhovlnné“ problematice tak formulují zejména autoři zkoumající hospodářské krize a cyklický vývoj tehdejších ekonomik (Jevons,

²⁷ Jevons, W. S. (1884): *Investigations in Currency and Finance*. London: Macmillan. ISBN nemá.

²⁸ Rodbertus, J. K. (1898): *Over Production and Crises*. London: S. Sonnenschein. ISBN nemá. Koncepce Rodbertuse nebo J. A. Hobsona (v návaznosti na J. Ch. L. S. Sismondiho) bývají řazeny k teoriím podspotřeby. Např. in Hobson, J. A. (1894): *The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production*. London: W. Scott. ISBN nemá je za hlavní příčinu recesí považována nedostatečná koupěschopná poptávka širokých vrstev. Ke koncepcím podspotřeby blíže viz (Sirůček, 2016a, 2017).

²⁹ Aftalion, A. (1909): *La réalité des surproductions générales: essai d'une théorie des crises générales et périodiques*. Paris: L. Larose & L. Tenin. ISBN nemá či Aftalion, A. (1913): *Les crises périodiques de surproduction*. Paris: Rivière. ISBN nemá. S Aftalionem (1909) bývá spojován koncept akcelérátoru. Aftalion na základě statistických údajů prokazuje závislost cyklického vývoje produkce statků kapitálových na výrobě statků spotřebních. Zjišťuje, že změny v produkci spotřebních statků vyvolávají větší změny v produkci kapitálových statků. Přeformulován a pojmenován je tento princip J. M. Clarkem (Clark, J. M. (1917): *Business Acceleration and the Law of Demand: A Technical Factor in Economic Cycles*. *Journal of Political Economy*, roč. 25, č. 3, s. 217-235. ISSN 0022-3808), který akceleraci aplikuje na výklad ekonomického cyklu.

³⁰ Wicksell, J. G. K. (1898): *Geldzins und Güterpreise: Eine Studie über die den Tauschwert des Geldes bestimmenden Ursachen*. Jena: Gustav Fischer. ISBN nemá.

³¹ Kautsky, K. J. (1901-02): *Krisentheorien*. *Die Neue Zeit*, roč. 20, sv. 2, s. 37-47, 76-81, 110-118, 133-43. ISSN nemá.

³² Hilferding, R. (1910): *Das Finanzkapital*. Wien: Verlag der Werner Volksbuchhandlung. ISBN nemá.

³³ Moore, H. L. (1914): *Economic Cycles: Their Law and Cause*. New York: Macmillan. ISBN nemá.

³⁴ Lescure, J. (1907): *Des crises générales et périodiques de surproduction*. Paris: J. Larose & L. Tenin. ISBN nemá.

³⁵ Pareto, V. F. D. (1896-97): *Cours d'Economie Politique I-II*. Genève: Droz. ISBN nemá.

³⁶ Lze uvádět řadu nejrůznějších „přírodních“, resp. „zemědělských“ přístupů ke střednědobým i dlouhodobým cyklům, resp. krizím. Vedle Jevonse sem možno řadit H. L. Moora, W. H. Beveridge, S. A. Pervušina a jiné.

³⁷ K terminologickým aj. problémům srov. (Sirůček, 2016a).

³⁸ S obvykle uváděnou první explicitní zmínkou u H. Clarkea z roku 1847 (Clarke, H. (1847): *Physical Economy: A Preliminary Inquiry into the Physical Laws Governing the Periods of Famines and Panics*. *British Railway Register for 1847*. ISSN nemá).

³⁹ Van Gelderen, J. (Fedder, J.) (1913): *Springvloed: Beschouwingen over industriele ontwikkeling en prijsbeweging*. *De Nieuwe Tijd*, roč. 18, č. 4, 5, 6, s. 253-277, 369-385 a 445-464. ISSN nemá.

Tugan-Baranovskij, Wicksell, Parvus, Kautsky, Lescure, Aftalion). V 90. letech 19. století - 10. letech 20. století lze zmínky o jevech dlouhodobé periodicity nalézt i u Pareta, Hilferdinga, Mooreho a některých dalších. K nejvýznamnějším průkopníkům zkoumání dlouhých vln náleží rusko-německý ekonom, tajemný revolucionář, politik a socialista A. L. I. Helphand (Parvus),⁴⁰ jehož vklad zapadl.⁴¹ Znamějšimi se stávají holandsští autoři J. Van Gelderen (pseudonym J. Fedder, 1913) a jeho pokračovatel S. De Wolff.⁴² Tito se snažili prokázat existenci dlouhých vln, včetně pokusů – ještě nesystematických a nepřiliš průkazných – o teoretické vysvětlení.⁴³ Základy moderního zkoumání dlouhých vln pokládá ve 20. letech 20. století N. D. Kondratěv⁴⁴ a další klíčový vklad – pro jejich „inovační“ mechanismus vysvětlení přináší J. A. Schumpeter.⁴⁵

Dodejme, že v období mezi světovými válkami 20. století se značné popularity těšila právě problematika cyklických pohybů (či konjunktur), resp. fluktuací ekonomických

⁴⁰ Např. Helphand, A. L. I. (Parvus) (1901): *Die Handelskrisis und die Gewerkschaften*. München: M. Ernst. ISBN nemá. Náleží k prvním autorům potvrzujícím existenci období dlouhodobých ekonomických expanzí a depresí, ve smyslu dlouhodobých výkyvů – coby imanentní vlastnosti kapitalismu – postihujících všechny sféry ekonomiky. Příčiny hledá v rozšiřování světového trhu, který podléhá proměnám a povyšuje světovou produkci na vyšší úroveň. Nástin teorie podává v roce 1901, první zmínky obsahuje již text z roku 1896 aj. Koncept však neobsahuje vysvětlení bodů obratu a jeho empirická podpora a datování jsou vágní. I proto jeho vklad zapadl. Na některé úvahy navazuje L. D. Bronštejn (Troickij), který však reaguje především na N. D. Kondratěva. Nicméně někdy bývá uváděno, že dlouhodobý cyklus by měl být zván (minimálně u marxistů) právě Parvusovým jménem.

⁴¹ Postava Parvuse zůstává ve skrytu nejenom z hlediska počátků zkoumání dlouhých vln. Zahaleno tajemstvím dodnes zůstává jeho angažmá v politické aj. sféře. Helphand v 80. letech 19. století emigruje z Ruska a působí v německé sociální demokracii. Později pracuje i v Rusku (menševický časopis *Načalo*) a podílí se taktéž na revoluci 1917. Píše díla o světové ekonomice, podporuje Troického s koncepcí permanentní revoluce etc. Srov. Zeman, Z. (1999): *Parvus Helphand: Muž, který financoval Lenina*. Praha: Paseka. ISBN 80-7185-220-1.

⁴² De Wolff, S. (1915): *Accumulatie en Crisis*. *De Nieuwe Tijd*, roč. 20, č. 1, s. 1-22, 353-469. ISSN nemá, De Wolff, S. (1924): *Prosperitäts- und Depressionperioden*. In Jenssen, O. (ed.) (1924): *Der lebendige Marxismus: Festgabe zum 70. Geburtstag von Karl Kautsky*. Jena: Thüringer Verlagsanstalt, s. 13-43. ISBN nemá a De Wolff, S. (1929): *Het economisch getij*. Amsterdam: Emmering. ISBN nemá.

⁴³ Van Gelderen jako první studoval vztahy mezi dlouhodobými cykly cen a fluktuacemi v průmyslovém vývoji. Snažil se o vysvětlení jejich periodičnosti a rozdělval dlouhou vlnu na dvě fáze (rychlé expanze, resp. relativní stagnace a deprese). Přínos De Wolffa spočívá v „teorii vln na principu ozvěn“, vysvětlující cykly (a to středně i dlouhodobé) – v přímé návaznosti na úvahy Marxe – obnovováním investic, resp. jejich délku životnosti strojů. De Wolff přitom uvažoval spojitost mezi střednědobými cykly a dlouhými vlnami v ekonomické aktivitě.

⁴⁴ Např. Kondratěv, N. D. (1925): *Bolšije cikly konjunktury*. *Voprosy konjunktury*, roč. 1, č. 1, s. 28-79. ISSN nemá. Za příspěvek nejúplněji shrnující závěry výzkumů dlouhých vln N. D. Kondratěva bývá označován referát *Bolšije cikly ekonomičeskoj konjunktury* přednesený v Institutu ekonomiky RANION 6. února 1926 – podrobněji viz Kondratěv, N. D. (1989): *Problemy ekonomičeskoj dinamiki*. Moskva: Ekonomika. ISBN 5-282-00700-2.

⁴⁵ Schumpeter, J. A. (1912): *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. München/Leipzig: Duncker a Humblot. ISBN nemá, resp. aplikace teorie dynamiky založené na inovacích na problematiku hospodářských cyklů in Schumpeter, J. A. (1939): *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York/London: McGraw-Hill. ISBN nemá.

veličin.⁴⁶ Dodnes místy ještě i nedoceněnou aktivitu vyvíjela řada specializovaných pracovišť (Moskva, Harvard, Vídeň, Berlín, Kiel atd.). Existuje obsáhlá sovětská (Kondratěv, Trockij), německá (Spiethoff, Wagemann), americká (Mitchell, Hansen, Silberling, Clark, Kuznets), švédská (Cassel, Wicksell), francouzská (Labrousse, Simiand, Sirol) či belgická (Dupriez) literatura. Obsahuje různorodé příspěvky o hospodářských fluktuacích, krizích, konjunkturách, resp. ekonomických cyklech různých délek. Počátky systematického empirického výzkumu cyklů („konjunkturního výzkumu“) pak bývají spojovány s aktivitami W. C. Mitchella, resp. NBER.

Zpět myšlenkám samotného Tugan-Baranovského. K jeho hlavním přínosům náleží koncepce cyklu založená na nesouladu peněžní a reálné akumulace kapitálu. Nesoulad chápe coby zdroj cyklického pohybu kapitalistické ekonomiky. Rozlišuje mezi reálnou a peněžní akumulací. Za krize má být pokles akumulace peněžní díky fixním důchodům (vlastníků půdy, obligací atd.) mírnější než pokles akumulace reálné. Tímto vzniká relativně nadměrná peněžní akumulace, která stimuluje investice a vytváří východisko z krize. Naproti tomu v časech konjunktury reálná akumulace předstihuje peněžní, a tímto má být připravován nástup krize.⁴⁷

V. Vrábek popisuje jádro konceptu Tugan-Baranovského takto: „Tugan Baranovský užívá k znázornění účinků kapitálů nahromaděných u bank příkladu parního válce. Kapitály u bank nahromaděné a čekající na podnikatele – dlužníka působí jako pára. Když tlak páry (= kapitálu) dosáhne určitého tlaku, tlačí píst do parního válce a tlačí jej až do jeho konce. Pára unikne a píst se vrací na své místo. Tak také nahromaděné kapitály. Když dosáhnou určitého objemu, výroba se dá do pohybu. Když kapitály byly vyčerpány, výroba se vrací do dřívější polohy. V kapitalistické společnosti spotřeba nereguluje produkci, nýbrž naopak. Prosperita nevzniká proto, že spotřeba stoupá. Naopak stoupání spotřeby má svůj důvod a pramen ve zvýšené výrobě a zvýšená výroba pramení z rychlé akumulace

⁴⁶ K této problematice mnohem podrobněji viz (Sirůček, 2016a) či zhuštěněji in (Sirůček, 1999b).

⁴⁷ V interpretaci specifické rakouské liberální ekonomické tradice je koncept Tugan-Baranovského popisován takto: „Marxistický teoretik Michail Ivanovič Tugan-Baranovskij později rozepisuje a přepracovává Engelsovy poznámky s cílem rozvinout teorii ekonomických cyklů založenou na fenoménu nadprodukce v jednotlivých fázích investování. Jak jsme již uvedli, tato teorie je velmi blízká rakouské teorii hospodářských cyklů. Ovšem třebaže Tugan-Baranovskij není schopen identifikovat měnovou příčinu přeinvestovanosti a nerovnováhy mezi různými obdobími v produkčním cyklu (úvěrovou expanzi), jeho interpretace je s ohledem na teorii kapitálu v podstatě správná. Na to odkazuje i F. A. Hayek ve svých pracích o rakouské teorii hospodářských cyklů. Podle rakouské školy neleží marxistický omyl v diagnóze příznaků nemoci (ty jsou v podstatě správné), ale v analýze příčin, které Rakušané vidí v úvěrové expanzi, jež je odvozena od porušení pravidel kapitálové přiměřenosti (úvěrové angažovanosti)“ (De Soto, 2004, s. 1, 3).

kapitálů a akumulace kapitálů z nerovného rozdělení sociálního důchodu. Nespravedlivá renumerace pracující třídy je základní příčinou vzrůstu kapitálu (ve formě vysokých zisků, z nichž větší část může být ušetřena)“ (Vrábek, 1947, s. 108). Co se týče otázky vypuknutí krize: „Tugan Baranovski vyžaduje k tomu pojem prudkosti (krize vypukne jako bouře)“ (tamtéž, 1947, s. 44).⁴⁸

V literatuře se lze setkávat s mnoha různorodými členěními příčin ekonomických cyklů, resp. klasifikacemi jejich teorií. Příčiny různého charakteru i dimenze se přitom mohou vzájemně prolínat a kombinovat. Zejména u střednědobých ekonomických cyklů⁴⁹ bývají uváděni i stoupenci teorií poukazujících současně na faktory reálné a peněžní povahy. A zde, mezi mnoha jinými, figuruje též koncept Tugan-Baranovského.⁵⁰ V kontextu rozdělení koncepcí hospodářských cyklů, podle toho, kde hledají příčiny, bývá M. I. Tugan-Baranovskij označován za „*myšlenkového otce*“ skupiny teorií nalézajících hlavní příčinu ve výrobě.⁵¹ Tugan-Baranovskij přitom zkoumá především hospodářské cykly v délce 7-11 let.

Ruští národohospodáři M. I. Tugan-Baranovskij a M. A. Buňat'an bývají pokládáni i za autory tzv. kumulativní teorie. Její základ může být zjednodušeně vyjádřen větou: „*Má-li*

⁴⁸ Dále tuto koncepci V. Vrábek podrobuje kritice a uvádí: „*Jádro této teorie tvoří podklad pro teorii tak zv. produkční školy konjunkturní (Arthur Spiethof, G. Cassell)*“ (Vrábek, 1947, s. 108).

⁴⁹ J. A. Schumpeter rozlišuje ekonomické cykly krátkodobé (které označil Kitchinovým jménem s délkou 3-5 let), typické cykly střednědobé (Juglarovy, trvající 7-11 let) a dlouhodobé Kondratěvovy cykly (dlouhé K-vlny) v délce 45-60 let. Uvedené členění, s mírnými odlišnostmi, resp. doplněními, v podstatě přejímají taktéž moderní ekonomické učebnice. Ke klasifikacím hospodářských cyklů podrobněji viz (Sirůček, 2016a).

⁵⁰ Některé dřívější klasifikace „*teorií konjunkturních*“ hovoří dokonce z hlediska původu o „*ruské škole*“. A připomínají právě Tugan-Baranovského (a M. A. Buňat'ana). „*Význam ruské školy nebyl dosud doceněn, počíná se však zejména v americké literatuře oceňovati. Uznává se, že konjunkturní teorie Tugana-Baranovského byla podkladem pro představitele německé vědy o konjunkturu Spiethofa, z něhož čerpalo množství cizích, nejen německých, ale i jiných teoretiků. Z druhého představitele ruské konjunkturní vědy Buňat'ana recipoval v podstatě celou jeho nauku francouzský představitel konjunkturální vědy Aftalion, což sám také potvrdil. I když se jedná o teorie, které v obou případech byly jednak Spiethofem, jednak Aftalionem upraveny a doplněny, jádro zůstává M. Tugana-Baranovského a Buňat'ana. Tím není ovšem řada ruských teoretiků zabývajících se otázkami konjunktury vyčerpána. Budeme míti příležitost seznámiti se s teorií Pervušina, Kondratěva a dotknouti se jiných. Výtka Wagemanova, že ruská škola je astronomická, týká se patrně mimořádné schopnosti a lehkosti, s jakou ruští badatelé luští problémy národohospodářské za pomoci vyšší matematiky. Tato zvláštní schopnost Rusů se mezi teoretiky anglo-saskými zvláště a s obdivem zdůrazňuje...*“ (Vrábek, 1947, s. 22).

⁵¹ Ohledně rozdělení tzv. konjunkturních koncepcí podle toho, kde hledají příčiny změn, Vrábek uvádí: „*...jsou možný dva hlavní případy: Příčina se hledá ve výrobě (produkcionisté) anebo se příčina hledá ve spotřebě (konsumptionisté). Obě dvě teorie jsou vlastně ruského původu. Tugan-Baranovski je myšlenkovým otcem školy první, Buňat'an druhý*“ (Vrábek, 1947, s. 36). Na jiném místě píše: „*Podle Tugana-Baranovského kolísaly konjunkturní cykly mezi 7-11 lety, podle Buňat'ana mezi 9-11 lety...*“ (dtto, s. 41). Srov. (Setínský, 1964), který konceptu hospodářského cyklu, resp. krizí Tugan-Baranovského přisuzuje, že hledá poruchy rovnováhy ve „*všeobecné nadvýrobě*“ způsobené „*spořením, tvorbou a investicemi kapitálu...*“.

sedlák – má každý“. V literatuře bývala diskutována v rámci „*zemědělských teorií konjunkturálních*“.⁵² Tugan-Baranovskij se věnoval také vysvětlením statisticky doložitelných kolísání zemědělské výroby a jejích výnosů, resp. agrárních krizí či zemědělských cyklů. Jednostranná objasnění kolísání v úrodách pouze vlivy počasí byla postupně hodnocena jako nedostatečná, složitěji začal být posuzován též vliv výkyvů v zemědělství na celkovou ekonomickou aktivitu. Právě i M. I. Tugan-Baranovskij méně pravidelná kolísání v úrodách zprvu nespojuje s pravidelnými „*průmyslovými konjunkturami*“. Později však i on již empirickými daty dokladuje jisté vazby zemědělství a ostatních odvětví a souvislosti s celkovým hospodářským vývojem.

Rozborům a kritice vysvětlení krize, tzv. teorií „*krize z disproportionality*“⁵³ v duchu Tugan-Baranovského se věnuje i americký marxisticky orientovaný P. M. Sweezy (Sweezy, 1967). Krize, podle M. I. Tugana-Baranovského, mají být způsobené anarchií kapitalistického hospodářství. Stále se hromadící kapitál tlačí na výrobu a snaží se tuto rozšířit, při tom však nelze zajistit – vlivem „*neorganizovanosti*“ kapitalistické výroby – proporcionalní rozdělení kapitálu (a tím i výroby), které by umožnilo odbyt zboží.⁵⁴ Čas od času se obtíže vyhroť tak, že propuká krize. Sweezy dále upozorňuje na „*odpovědnost*“ Tugan-Baranovského za to, že mezi socialisty byla teorie disproportionality, objasňující vznik krizí na tomto základě, značně populární.⁵⁵ Coby revizionista

⁵² „Podle kumulativní teorie každé stoupání (klesání) cen jedněch statků má za následek, že táhne – vleče za sebou ve stejném směru i ceny ostatních statků – bez zřetele na to, zda se „na straně peněz“ něco děje. Oblíbeným důkazem pro tuto teorii je právě klesání (stoupání) cen zapříčiněné velkou (špatnou) úrodou. Mechanismus způsobí (za předpokladu celkem správného, že zemědělské výrobky mají malou elasticitu poptávky...) zvýšení kupní síly zemědělců a tím i zvýšení poptávky po průmyslových výrobcích. Tato zvýšená poptávka.... způsobuje, druhotně zvýšení cen těchto zemědělců poptávaných výrobků, čímž se zvyšuje kupní síla producentů těchto výrobků. Tito přenášejí pak svoji kupní sílu na další kategorie, až na konec se rozšíří na veškeré národní hospodářství“ (Vrábek, 1947, s. 138). Proti této, jak uvádí „na první pohled nesprávné a nedomyšlené“, koncepci staví Vrábek „*teorie kompensatorní*“, konstatující, že „v případě zvýšení kupní síly producenta (v našem případě zemědělce) musí nastati někde úbytek kupní síly (v našem případě u konsumenta)“ (dtto).

⁵³ Blíže viz (Baranovskij-Tugan, 1894), dále např. (Baranovskij-Tugan, 1905). Srov. (Setínský, 1964).

⁵⁴ Podle (Sweezy, 1967) si koncepce dobově kladla za cíl vyvrátit Marxovy argumenty o poklesu míry zisku a teorii nedostatečné spotřeby lidových pracujících mas. Dále měl Tugan-Baranovskij podsouvat Marxovi ideu neustálého zhoršování ekonomických krizí, což má vyústit ve velkou krizi vedoucí k zániku kapitalismu atd.

⁵⁵ Podle marxistů je nejobecnějším základem a konečnou příčinou hospodářských krizí za kapitalismu základní rozpor kapitalismu, tj. rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromokapitalistickou formou přivlastňování výsledků výroby. Tento se projevuje v nových, dalších rozporech, které samy vyvolávají krize. Omezená spotřeba, vyplývající ze základního rozporu kapitalismu, představuje podstatný moment krizí. Přičemž omezenost spotřeby v určitém odvětví ovlivňuje i výrobu v jiných odvětvích. Základní rozpor se tedy projevuje taktéž i v narůstání disproportionality mezi jednotlivými výrobními odvětvími. V souvislosti s procesy soudobé neoliberalní globalizace bývá upozorňováno i na rychlé rozšiřování „*nakažlivosti*“ krizí v celosvětovém měřítku.

M. I. Tugan-Baranovskij kritizuje mnohé myšlenky Marxe a dochází k závěru, že zánik kapitalismu není v žádném smyslu ekonomickou nutností.

„Podle Tugana neměl Marx jednu, nýbrž dvě teorie zániku, z nichž základem první byla sestupná tendence míry zisku a základem druhé nedostatečná spotřeba.⁵⁶ Tugan se domníval, že se mu podařilo vyvrátit obě tyto teorie. Proto dospěl k definitivnímu závěru, že zánik kapitalismu není v žádném případě ekonomickou nutností“ (Sweezy, 1967, s. 194).

M. I. Tugan-Baranovskij náleží taktéž k prvním autorům, kteří se dopracovali i k hypotéze o fluktuacích, resp. cykličnosti v delších horizontech. A bývá uváděn mezi jmény, u kterých začíná moderní historie zkoumání dlouhých vln. Náleží tedy k prvním autorům, kteří formulují explicitní zmínky o dlouhých vlnách v rámci analýzy ekonomických krizí a cyklického vývoje. V monografii z roku 1913 (Baranovskij-Tugan, 1913b) přímo analyzuje i dlouhodobé fluktuace v dynamice cen a vysvětluje tyto pomocí změn podmínek světového obchodu a technologického pokroku v průmyslu. V práci z roku 1917 (Baranovskij-Tugan, 1917) dospívá k závěru, že dlouhodobá kolísání jsou vyvolávána stejnými příčinami jako výkyvy v rámci střednědobých cyklů, zejména pak

⁵⁶ V rámci marxistické kritiky koncepcí krizí z podspotřeby klade J. Setínský otázku: „*Jak je možno vysvětlit krizi z nedostatečné spotřeby, když právě bezprostředně před krizí dosahují mzdy a vůbec spotřeba dělnictva nejvyšší úroveň?*“ (Setínský, 1964, s. 13). A pokračuje: „*Na nepřiměřenou odměnu dělnictva v souvislosti s krizemi ukazuje i jeden z nejvýznamnějších buržoazních teoretiků krizí z konce minulého a počátku našeho století, M. Tugan-Baranovskij (s odvolávkou na výklad in (Baranovskij-Tugan, 1909) – pozn. PS). Tento fakt má však u něj podřízený význam. Není totiž přímou příčinou krizí, nýbrž především faktorem významným pro akumulaci kapitálu. Tugan-Baranovskij vidí hlavní příčinu krizí v disproportionality výroby způsobené anarchií kapitalistického hospodářství. Stále se hromadící kapitál tlačí na výrobu a snaží se ji rozšířit, při tom však nelze zajistit pro neorganizovanost kapitalistické výroby proporcionální rozdělení kapitálu (a tím i výroby), jež by umožnilo odbyt zboží. Čas od času se tyto obtíže vyhroutí tak, že propuká průmyslová krize. Teorie Tugana-Baranovského vyzvedá rovněž podstatné rysy kapitalistické reprodukce. Přece však je nápadná její jednostrannost, která vede i k naprostému zkreslení skutečnosti. Tugan-Baranovskij sice uznával antagonismus kapitalismu (jeden čas dokonce koketoval s marxismem a patřil mezi legální marxisty), avšak jeho podstatu nepochopil. Podle Tugana-Baranovského se totiž mohla v ideálním případě kapitalistická výroba rozvíjet bez jakékoliv nutné souvislosti s osobní spotřebou, tj. pouze na účet výrobních prostředků. Tím naprosto popřel, že by pro krize měl význam rozpor mezi výrobou a spotřebou. Výroba prý může růst do nekonečna i při neustále absolutně se snižující spotřebě. Co by se stalo v tomto případě s pracujícími, to Tugan-Baranovskij ponechal stranou. Schematičnost a odtrženost této teorie od skutečnosti je zřejmá. Její autor v podstatě vycházel z Marxových reprodukčních schémat, avšak nepochopil je. Viděl v nich pouze hru čísel a v té se mu ztratil skutečný život. Jak z teorie podspotřeby tak i z teorie Tugana-Baranovského se však nabízejí i určité závěry; obě totiž naznačovaly i možnost výběru prostředků, jimiž by bylo možno krize v rámci kapitalismu překonat nebo alespoň podstatně oslabit. Jestliže příčinou krizí je nesprávné rozdělení důchodů vedoucí k podspotřebě a překapitalizování, nabízí se např. možnost fiskálních zásahů k docílení úměrnějšího rozdělení důchodů. Je-li pak příčinou krize nedostatek plánovitosti a organizovanosti, není přece vyloučeno, že i v rámci kapitalismu nelze tyto nedostatky nějak překonat. Jak uvidíme... byly tyto závěry skutečně také vysloveny“ (tamtéž, s. 13).*

„změnami konjunktury trhu zboží“.⁵⁷ Uvedené teze však samotný M. I. Tugan-Baranovskij již dále neprecizuje.

Mnohé úvahy Tugan-Baranovského o cyklickém vývoji, ohledně teorie „volných zápůjčních fondů“⁵⁸ i další úvahy⁵⁹ silně inspirují Kondratěva, který u svých „velkých cyklů konjunktury“ zdůrazňoval pravidelný cyklický charakter dlouhých vln a tyto spojoval s vnitřními příčinami a faktory kapitalistickému systému. Pokouší se o nástin teoretického modelu dlouhých, ve kterém staví na obměně dlouhodobých kapitálových statků a potřebném kapitálu (resp. změnách velikost disponibilního kapitálu), v návaznosti, a v duchu, právě M. I. Tugan-Baranovského.⁶⁰ Příspěvky N. D. Kondratěva bývají obvykle vnímány jako zajímavější a propracovanější, obsahují taktéž podrobnou

⁵⁷ Zde s využitím Kondratiev, N. D. (1989): *Problemy ekonomičeskoj dinamiki*. Moskva: Ekonomika, s. 474. ISBN 5-282-00700-2.

⁵⁸ Kondratěvovo teoretické objasnění dlouhých vln je podobné i modelu jednoho z holandských průkopníků dlouhodobé problematiky S. De Wolffa. Délka dlouhé vlny je spojována se životností, produkční dobou a investičními náklady pro jednotlivé typy kapitálových statků. Otázkou ovšem zůstává, proč se investice do těchto statků objevují ve shlcích, a nikoli nepřetržitě. Odpověď na otázku si Kondratěv v podstatě vypůjčuje právě od M. I. Tugan-Baranovského, z jeho „teorie volných zápůjčních fondů“ z roku 1901. Na počátku fáze expanze existuje velká poptávka po zápůjčním kapitálu, který je k dispozici za nízkou úrokovou mírou. A kromě toho je nízká i cenová hladina a existuje vysoký sklon k úsporám. S růstem investic do základních kapitálových statků dochází k postupnému vyčerpání disponibilních fondů a k růstu úrokové míry (roste i cenová hladina), což vede k poklesu investic. Snížení investic je pak doprovázeno poklesem cen a úrokové míry; celková úroveň ekonomické aktivity se začíná postupně snižovat. Během sestupné fáze pak sklon k úsporám opět vzroste – zvláště u těch subjektů, jejichž reálný příjem se zvýšil díky poklesu cenové hladiny. Rostoucí nabídka úspor, zvětšující se akumulace, nízká úroková míra a pokles cen pak vytvářejí podmínky eventuální nové vzestupné fáze.

⁵⁹ Kondratěv navazuje i na kritiku kvantitativní teorie u Tugan-Baranovského (Baranovskij-Tugan, 1917) v protikladu ke stanovisku např. G. K. Cassela. A to ve vztahu jak ke kvantitativní teorii peněz, tak i interpretaci dlouhodobých výkyvů cenové úrovně. U Kondratěva, stejně jako u Tugan-Baranovského, akumulace peněžního kapitálu závisí na výkyvech cenové úrovně a působení těchto výkyvů na úspory. Především pak subjektů s fixními důchody. V tomto mechanismu akumulace však Kondratěv analyzuje ještě jeden faktor – výkyvy cen zemědělské produkce ve vztahu k cenám průmyslových výrobků a jimi vyvolané změny ve spotřebě a v úsporách. Na rozdíl od Tugan-Baranovského však akumulaci peněžního kapitálu nepovažoval Kondratěv za samostatně působící faktor vyvolávající cyklické výkyvy. Podrobněji viz (Sirůček, 2016a).

⁶⁰ Při pokusu o teorii dlouhých vln se N. D. Kondratěv odvolává na dlouhodobé „cykly investic“ – spojené se získáváním základních kapitálových statků, vyžadujících obrovské investice a dlouhé doby na výstavbu. Na konci období expanze již nestačí úspory, resp. akumulace je příliš drahá, pro potřeby obnovy základních kapitálových statků, což vede ke zvratu dlouhodobého cyklu, spojeného s poklesem cen i úrokové míry. V období sestupné fáze dlouhé vlny (období dlouhodobé deprese) úspory a akumulace rostou a postupně vedou i k oživení ekonomického života. V tomto smyslu se navrácí k vysvětlení tradičního střednědobého cyklu u svého učitele a předchůdce Tugan-Baranovského. Uvedené vysvětlení je však v případě dlouhých vln neprokázané a bylo ostře kritizováno (ve smyslu potřebnosti důkazu, proč mohou úspory po dlouhou dobu zůstat nevyužity a proč je toto spojeno s růstem investičních potřeb právě v oblasti základních kapitálových statků atd.).

statistickou analýzu i kritický přístup k vysvětlení dlouhodobých cyklů a výkyvů veličin pomocí „mimoekonomických“ faktorů.⁶¹

Dialektická kritika kapitalismu a rozpracování teorie socialismu – jeho etické pojetí, uspořádání a transformační cesta k socialistické společnosti

M. I. Tugan-Baranovskij se o teorii socialismu živě zajímal po celý život. Široce pojímanému problému socialismu věnuje relativně značné množství prací.⁶² Interdisciplinární zkoumání socialismu ústí v teorii družstevního socialismu, kterou zakládá na etické koncepci filozofa Kanta. Tugan-Baranovskij pojímá socialismus coby ideál spravedlivé společnosti, odrážející snahy mnoha generací myslitelů usilujících o zrušení vykořisťování člověka člověkem. Věřící, že základem socialismu coby učení o spravedlivé společnosti musí být etická idea. A tuto měl nejlépe zformulovat I. Kant⁶³ – ideu o stejné hodnotě každé osobnosti, o lidské osobnosti jako cíli. Obdobně jako mnozí tehdejší ruští intelektuálové i on inklinuje k neokantovství, které se na přelomu 19. a 20. století značně rozšířilo v Západní Evropě a Rusku.⁶⁴ Myšlenka lidské osobnosti jako cíli, coby páteři teorie socialismu, zůstává věrný po celý život. Samotnou ideu rovnocennosti lidské osobnosti však nepovažuje za dostačující k plnému porozumění socialismu, a tím méně k vypracování programu jeho vybudování. Řešení vyžaduje

⁶¹ Podrobněji viz (Sirůček, 2016a). Představení neznámého a nedoceněného ekonoma N. D. Kondratěva bude obsahem příštího pokračování rubriky Ekonomické osobnosti.

⁶² Přičemž lze vydělit dvě etapy (související s ruskými revolucemi), kdy rozpracovával teorii socialismu nejintenzivněji. První (1903-06) – mimo jiné analyzující existující socialistické směry – završuje text (Baranovskij-Tugan, 1906). Během druhé (1917-18) věnuje zvláštní pozornost nejen otázce možnosti budování socialismu v Rusku, ale i vytváření vlastního modelu socialistického uspořádání Ruska po vítězství. V období 1906-17 se zabývá především zkoumáním družstevního hnutí v Rusku a v zahraničí, resp. rozpracováním teorie družstevnictví. Tato analýza mu umožnila i nový pohled na problémy socialismu. Což v letech 1917-18 využívá k vytváření vlastního modelu socialismu. A zde bývá uváděna studie z roku 1918 (Baranovskij-Tugan, 1918).

⁶³ „Kant ve svých dílech o morálce a právu dal zrod teorii pohledu na svět, který v praxi našel vyjádření ve slavném revolučním požadavku „svobody, rovnosti, bratrství“. Z této trojice je pro socialismus obzvláště důležitá druhá zásada, zásada rovnosti, která je kořenem socialismu“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 8).

⁶⁴ Definování společných filozofických základů I. Kanta, a též F. M. Dostojevského, věnuje Tugan-Baranovskij stať *Tři velké etické problémy. Mravní názory Dostojevského* (Baranovskij-Tugan, 1912, s. 3-30).

stanovení cíle socialistické společnosti. K němu se opět nejvíce přibližuje Kant. Idea rovnosti je založena v Kantově ideji o rovnocennosti lidské osobnosti.⁶⁵ Princip rovnosti přitom nutně předpokládá existenci práva každého člověka na svobodu. Zdůvodnění nachází v Kantově učení o právu.⁶⁶ Idea rovnosti a svobody jako rozvíjení ideje o rovnocennosti lidské osobnosti se stává fundamentálním základem představ M. I. Tugan-Baranovského o socialismu.

Etické zdůvodnění socialismu M. I. Tugan-Baranovskij učinil „základem své konstrukce socialismu“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 457).⁶⁷ „Oficiálním“ marxismem-leninismem přitom byly jeho revizionistické názory na socialismus ostře kritizovány a jeho model označován za „eklektický“.⁶⁸ Za formu, která je v souladu se svobodou jednotlivce, přitom považoval družstevní kooperaci, resp. družstevní podobu socialismu. Centrální plánování a řízení (systém „státního socialismu“) označoval za formy rozporné se svobodou jednotlivce a za podoby socialismu vylučující hospodářskou iniciativu i odpovědnost lidí.⁶⁹

⁶⁵ „V každém člověku, dokonce i v tom špatném, je něco, co má absolutní hodnotu, nejvyšší hodnotu: to je lidská podstata... Nejhorší člověk je z tohoto pohledu roven nejlepšímu člověku, neboť oba jsou ve stejné míře lidé, nositelé svatyně lidské osobnosti“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 9).

⁶⁶ „Existuje jen jedno přirozené lidské právo. Protože svoboda (nezávislost na donucovacím působení libovůle) je podle obecného zákona slučitelná se svobodou jiných lidí je jediným prvotním právem, které je vlastní každému člověku z toho důvodu, že je člověkem. Přirozená rovnost, tj. právo jedné osoby nemít vůči druhé osobě povinnost větší než ta, kterou má druhá osoba vůči první; dále, právo člověka být svým pánem – všechna tato práva jsou základem přirozené svobody a nemohou být od něj odděleny. Takže v tomto smyslu všichni jsou si rovni od přírody, ačkoli se liší svými vlastnostmi a přednostmi. Jsou si rovni svým právem na život a štěstí, musíme v rovné míře respektovat zájmy všech, jsou si rovni díky absolutní hodnotě, kterou má každá osobnost. Jedině z tohoto hlediska lze považovat princip rovnosti za základ správného soužití lidí. Zavrhneme-li učení o absolutní hodnotě lidské osobnosti - pak veškeré demokratické požadavky naše doby budou planým žvaněním. Proto je třeba uznat ideu rovnocennosti lidské osobnosti za základní etickou ideu moderního socialismu“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 9-10).

⁶⁷ „Tugan-Baranovskij nepohlížel na socialismus jako na výsledek přírodně historického vývoje, nýbrž jako na společenský řád, který vzniká na základě apriorních úvah o všelidských ideálech ...“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 457). Srov. (Baranovskij-Tugan, 1918).

⁶⁸ „Pokusy eklekticky spojit různé a někdy protikladné představy, pokud jde o formy organizace socialistického hospodářství a metody socialistického hospodaření, jsou obsaženy v pracích Tugana-Baranovského“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 469). Srov. (Baranovskij-Tugan, 1918). Vyčítáno Tugan-Baranovskému, mimo jiné, bylo, že „směšoval naturální a živelné tržní hospodářství ...“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 470), včetně teze o zachování subjektivní hodnoty (v duchu marginalismu) za socialismu, která „bude určovat cenu společně s pracovními náklady“ (dtto). Kritizováno bylo taktéž pojetí peněz, rozdělování, „odtrhávání“ socialismu a komunismu atd.

⁶⁹ Nicméně Tugan-Baranovskij význam centrálního plánování uznával. Zdůrazňoval, že silnou stránkou centrálního plánování je plánovitost a proporcionálnost rozvoje. Centralismus si však nedokázal představit bez byrokratismu. „V zájmu svobody jedince považoval ... za nezbytné „doplnit“ centrální plánování prvky municipálního, družstevního socialismu, a dokonce i anarchosyndikalismu“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 470). Srov. (Baranovskij-Tugan, 1918), (Barnett, 2000).

Výstavbu teorie socialismu začíná kritikou kapitalistického řádu, která je předmětem několika studií.⁷⁰ Analyzuje vývoj kapitalismu v Západní Evropě i Rusku a nachází zde směr jeho nahrazení socialismem. Zachování kapitalistického soukromého vlastnictví, nehledě na jeho progresivní roli z hlediska rozvoje výrobních sil,⁷¹ však vytváří stav, při kterém vlastnictví věcí umožňuje vládnout lidem. Což mění značnou část populace v pouhý prostředek dosahování cílů bohatých vrstev.⁷² Hlubinný rozpor mezi základy kapitalistického uspořádání a etickou normou se projevuje především v antagonismu zájmu vládnoucích a pracujících tříd. M. I. Tugan-Baranovskij přitom sdílí Marxovou teorii třídního boje a na jejím základě rozpracovaný zákon vývoje kapitalistické společnosti. Tento považuje za nutný prvek úvah o konci kapitalismu. Též sdílí Marxovu tezi o tom, že nositelem socialistických idejí v kapitalistické společnosti je proletariát. A především tato třída musí revolučním bojem zničit základní rozpor kapitalismu a naplnit požadavky nového socialistického ideálu.

Při zkoumání vývoje kapitalismu v Rusku a západních zemích Tugan-Baranovskij vyděluje dvě základní příčiny, které nutně vedou kapitalismus k zániku a nahrazení socialismem. A to: rozšíření řad proletářů, růst jejich uvědomělosti a organizovanosti na jedné straně a osvojení si sociálního ideálu na straně druhé. Dospívá k závěru, že rozvoj výroby na přelomu 19. a 20. století se urychluje, zvláště pod vlivem vzniku kapitalistických monopolů. Koncentrace průmyslové výroby je zákonitě doprovázena zvýšením produktivity práce v mechanizované velkovýrobě. Růst produktivity ve velkých firmách vede ke konkurenčnímu vytlačování malých. Výsledkem je zesílení procesu proletarizace obyvatel. Tugan-Baranovskij vychází ze statistik a dokladuje proletarizaci obyvatelstva coby důsledek rozvoje výroby, resp. jako nutnou zákonitost vývoje

⁷⁰ Blíže viz (Baranovskij-Tugan, 1894, 1898, 1913a, 1918 aj.). Srov. (Bankov, 1991), resp. (Sirůček, 2010).

⁷¹ In (Baranovskij-Tugan, 1894) zaznívá polemika s narodníky, kteří neuznávali možnost rozvoje kapitalismu v Rusku a operovali s regresivní povahou kapitalismu. Tugan-Baranovskij zdůvodňuje teze o progresivnosti kapitalistického výrobního způsobu a poukazuje na rozvoj výrobních sil v porovnání s předcházejícími způsoby hospodaření. Uvedené silně zaznívá taktéž in (Baranovskij-Tugan, 1898). „*Náš kulturní zaostávání se zmenšuje díky rozvoji kapitalismu... A proto máme následující prognózu: úspěchy ruského kapitalistického průmyslu za poslední dobu jsou jenom slabým počátkem mocného rozvoje ruského kapitalismu, který bude následovat později*“ (Tugan-Baranovskij, 1898, zde citace dle dotisku 3. vydání, 1922, s. 295).

⁷² „*Teorie vykořisťování práce dokazuje, že při moderním uspořádání společnosti celé společenské třídy – které tvoří většinu společnosti – jsou odsouzeny být prostředkem bohatství jiných společenských tříd, nesrovnatelně menších. Takový stav věci je v rozporu s etickou idejí rovnocennosti osobností*“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 27).

kapitalismu ve všech zemích, včetně Ruska. Zesílení proletarizace vede k rozšíření třídního antagonismu „do šířky“, kdy zvětšuje jeho sociální základnu nárůstem počtu proletářů. Zároveň s posílením proletarizace ve vyspělých kapitalistických zemích probíhá proces, ve kterém si proletariát uvědomuje svou společenskou roli. Zejména růst uvědomělosti proletariátu jako třídy, nárůst organizovanosti a jednoty, uvědomění a formulování třídních zájmů zesiluje třídní antagonismus kapitalistické společnosti. A to v konečném důsledku povede k nahrazení kapitalismu socialistickým řádem.

Tugan-Baranovskij věnuje značnou pozornost vztahu vývoje kapitalismu a zlepšení postavení proletariátu, resp. vývoji sociálních hnutí v kapitalistických zemích jako důsledku tohoto vývoje. Jako jeden z prvních si všímá nezanedbatelného zlepšování postavení proletariátu s vývojem kapitalismu. Statistickou analýzou dokladuje významné rozrůstání skupin obyvatelstva s příjmy nejvyššími a středními a postupné zmenšování skupin s nízkými.⁷³ Analýza sociálního složení skupiny se střední úrovní příjmů prokázala, že tato skupina roste hlavně díky růstu počtu dobře placených dělníků. Podle Tugan-Baranovského je tento proces zákonitým ve vývoji kapitalismu, ačkoli vypadá na první pohled paradoxně. Rozvoj kapitalismu vede nejenom k množstevnímu nárůstu proletariátu, ale též k jeho větší organizovanosti a celistvosti, což umožňuje úspěšněji čelit tlaku kapitalistického systému.⁷⁴ Zlepšení sociálně ekonomického postavení dělnické třídy přináší růst její kulturní úrovně a uvědomělosti i správné stanovení třídních zájmů. Dělnická třída vypracovává nový sociální ideál a pouští se do jeho dosažení. Vývoj forem třídního boje (typu parlamentního boje ve vyspělých zemích, rozvoje družstevního hnutí či upevnění odborů) potvrzuje prognózy M. I. Tugan-Baranovského v této oblasti. Tyto podoby boje dělnické třídy proti kapitálu vedly k poklesu závislosti na kapitálu, resp. k částečnému podkopání ekonomické moci kapitálu.

V otázce perspektiv a budoucnosti kapitalismu byla jeho pozice poněkud specifická. Operuje sice s existencí ekonomické nutnosti nahrazení socialismem, nicméně je přesvědčen, že kapitalismus má značné vnitřní rezervy, které mu pomáhají překonat

⁷³ „...všude rychle roste počet velkých vlastníků. Ale zároveň se rozrůstá střední třída a roste její příjem. Oproti tomu početné skupiny nemajetného obyvatelstva se zmenšují co do objemu. Celkově lze pozorovat pomalý pokles bídy nižších tříd obyvatelstva, rychlý růst velkých vlastníků a jejich příjmů a stabilitu středních tříd společnosti“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 49).

⁷⁴ Tugan-Baranovskij poukazuje zejména na organizovaný boj anglické dělnické třídy, který umožnil dosáhnout značného zlepšení jejich ekonomického a sociálního postavení. Podrobněji viz (Bankov, 1991).

i nejhorší hospodářské situace (např. periodické krize). Věří, že kapitalistický systém nebude zničen náhodnou souhrou přirozených a živelných sil. Připomeňme, že v inkriminované době dominují mezi socialisty dvě hlavní skupiny ekonomických teorií ohledně zhroutení kapitalismu.

První tvrdí, že kapitalismus se nebude moci rozvíjet donekonečna a zahyne v důsledku nedostatečnosti trhů (ekonomické názory na rozvoj kapitalismu ruských narodníků⁷⁵ či teorie akumulace kapitálu R. Luxemburgové). Kapitalistickému trhu se Tugan-Baranovskij detailněji věnuje i v jedné z klíčových studií (Baranovskij-Tugan, 1894). Dokazuje, že kapitalismus svým rozvojem sám sobě vytváří trh a z tohoto hlediska nemá omezení růstu a rozvoje.⁷⁶ Druhá skupina koncepcí spojovala omezenost rozvoje kapitalismu se zákonem sestupné tendence míry ziskové, který zformuloval Marx. Tugan-Baranovskij však zde s Marxem nesouhlasil. Opíral se o teorii ekonomické konjunktury s tezí, že pohyb zisku závisí především na dynamice cen výrobků a příslušných výrobních nákladů. Kapitalistická výrobní jednotka usiluje o maximální zisk při omezených zdrojích. Zvláštní roli v procesu růstu ziskovosti kapitalistické výroby hraje růst společenské produktivity práce, která z jedné strany umožňuje zesílit moc kapitálu a zvýšit jeho životaschopnost, z druhé strany zlepšovat postavení dělnické třídy a snižovat napětí třídního boje cestou jistých ústupků. Proto nástup socialismu je možný jen jako důsledek aktivního a trvajícího boje proletariátu s kapitalismem ve všech směrech.⁷⁷ Představy Tugan-Baranovského lze aplikovat i na tendence vývoje socialistického myšlení, kdy s nárůstem nutnosti socialistických transformací mají otázky uspořádání nové

⁷⁵ Liberální narodníci (N. K. Michajlovskij, V. V. Voroncov aj.) dokazovali nemožnost a „umělost“ kapitalismu v podmínkách hospodářsky zaostalého Ruska. Jejich ideové zpátečnictví kritizuje V. I. Lenin. Činí tak ve svých prvních ekonomických textech *Nové ekonomické proudy v životě rolníků* (1893) a *O tzv. otázce trhů* (1893). Narodníci popírali možnost přeměny ruského hospodářství na kapitalistické, neboť věřili, že pro rozvoj kapitalismu jsou potřebné zahraniční trhy, na které již Rusko nemohlo proniknout. Tzv. otázku trhů v pojetí narodníků nedůsledně kritizoval dříve též G. V. Plechanov. Neopodstatněnost narodnické interpretace problémů kapitalistické realizace prokazuje Lenin především v materiálu *O tzv. otázce trhů* (česky např. in Lenin, V. I. (1978): *Vybrané ekonomické práce*. Bratislava: Pravda, s. 17-26. ISBN nemá).

⁷⁶ „...samotná výroba vytváří trh zboží a nepotřebuje žádný jiný trh. Nicméně existující organizace národního hospodářství a především volná konkurence značně ztěžuje proces rozšíření výroby a akumulace národního bohatství“ (Baranovskij-Tugan, 1894, s. 438). Výše zmiňované lze vsadit i do kontextu nejen dobových diskuzí ohledně tzv. Sayova zákona trhů (resp. problémů realizace za kapitalismu, teorií podspotřeby apod.). Hlubinné kořeny úvah o poptávkovém omezení systému lze nalézt u B. Mandevilla, u merkantilistů, v koncepcích „třetích“ osob či zemí (T. R. Malthus, J. Ch. L. Simonde de Sismondi) nebo u ruských narodníků.

⁷⁷ „Ale lidstvo nedostane nové společenské uspořádání jako dar náhodné souhry ekonomických sil: musí se uvědoměle dopracovat k tomuto novému řádu - vybojovat si ho. Kapitalismus nikdy nezemře přirozenou smrtí - může mu být zasažena smrtící rána jen myšlenkou a lidskou vůlí“ (Baranovskij-Tugan, 1905, s. 229).

společnosti stále více získávat na aktualitě. A zejména ve směru vypracování představy o budoucí společnosti se má rozvíjet socialistické myšlení a teorie socialismu.

Na základě studie existujících socialistických teorií Tugan-Baranovskij v nich vyděluje tři základní strukturální prvky: kritiku existujícího kapitalistického řádu, představy o budoucím socialistickém uspořádání a cestách dosažení socialismu. A když vytváří svou teorii socialismu, přidrží se stejné struktury. Nejdříve zdůvodňuje přechodný ráz kapitalismu, nutnost a zákonitost vystřídaní uspořádáním jiným, které bude více naplňovat sociální ideály lidstva. Dále charakterizuje budoucí hospodářské a sociální uspořádání, které bude muset zabezpečovat realizaci požadavků socialistického ideálu. A konečně načrtává praktická doporučení k transformaci existující kapitalistické společnosti v socialistickou. Včetně např. kritiky státního socialismu, vyzdvihování kooperativního družstevního systému, významu místních samospráv nebo namátkou nástinu řešení problematiky rozdělování apod.

V základních konturách kritiky kapitalismu se pozice Tugan-Baranovského zásadně od marxismu neliší, nicméně jeho představy o socialistické společnosti jsou již originální. Svě vize budoucího společenského uspořádání považoval za pokračování utopického socialismu, nicméně s přihlédnutím k dosažené úrovni chápaní podstaty kapitalistických vztahů a jejich rozporností. Překonání základního rozporu kapitalismu musí, podle Tugan-Baranovského, vést k tomu, že v nové socialistické společnosti bude za hlavní společenský cíl považován rozvoj jednotlivce.⁷⁸ Pro vyřešení úkolu je potřeba zničení soukromého vlastnictví výrobních prostředků jako základu vykořisťování člověka člověkem, jako báze pro porušování základní etické zásady – hodnoty a rovnocennosti lidské osobnosti. Přechod výrobních prostředků do rukou celé společnosti zabezpečuje v podstatě rovnost všech členů.⁷⁹ Řešení problému rovnosti předpokládá podstatnou transformaci ekonomického systému.⁸⁰ Lidé si přitom nejsou rovni ze své podstaty, ale

⁷⁸ „Na rozdíl od existujících systémů hospodářství usiluje socialismus o přenesení co největší části hospodářských starostí z jednotlivce na společnost. A to lze přirovnat k osvobození lidské osobnosti, protože jeho všestranný rozvoj je z hlediska socialismu konečným a hlavním cílem společenského svazu“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 21).

⁷⁹ Na socialismus je tudíž třeba nahlížet „jako na takové hospodářské uspořádání společnosti, při kterém díky stejné povinnosti a stejnému právu všech se podílet na práci a stejné rovnému právu všech užívat výsledků této práce není možné vykořisťování jedněch členů společnosti jinými“ (Baranovskij-Tugan, 1913a, s. 10).

⁸⁰ „Nestačí prohlásit všechny lidi za rovnoprávné – je třeba je učinit reálně rovnoprávnými, je třeba zajistit, aby reálně mohli užívat svých práv; jelikož základem individuálního a společenského života je hospodářství, mimo které není možné reálně zabezpečit právo, socialismus pochopitelně dospívá k požadavku transformace moderního uspořádání hospodářství“ (Baranovskij-Tugan, 1906, s. 18).

socialistické společenské uspořádání předpokládá rovnost všech členů. Proto musí především odstranit závislost každého na podstatě této nerovnosti a zabezpečit co nejplnější uspokojení všech potřeb. Přičemž nejde o zabezpečení rovnosti ve spotřebě na základě nivelizujícího principu rozdělování, nýbrž na základě hojnosti společenského bohatství. Pro dosažení této hojnosti je potřeba obrovského růstu společenské produktivity práce. Tugan-Baranovskij prohlašuje, že socialismus je možný jen v tom případě, že socialistická přeměna způsobí nárůst „*hospodářského množství národního bohatství*“.⁸¹

První krok spatřuje ve stanovení úměrnosti rozvoje společenské výroby, což nechápe pouze v úzce ekonomickém smyslu, ale vnímá i dimenzi sociální.⁸² Kapitalismus, založený na soukromém vlastnictví, sice disponuje možnostmi i značnými úspěchy v rozvoji výrobních sil, leč není schopen zajistit harmonický rozvoj celého hospodářství. Což se zákonitě odráží v hospodářských krizích. Dosažení cíle socialistické společnosti pak musí odpovídat určitá struktura společenské výroby. A Tugan-Baranovskij usiluje o zpracování varianty struktury společenské výroby za socialismu. Vychází přitom z učení utopických socialistů.

Člení socialismus na socialismus v užším slova smyslu (se složkami socialismus státní, odborový, komunální a syndikalistický), a na komunismus (zahrnující komunismus státní, komunální a syndikalistický).⁸³ Tyto systémy se od sebe značně odlišují, především způsobem rozdělování vyrobeného produktu. Za socialismu se do společenského vlastnictví dostanou pouze výrobní prostředky. Spotřební předměty (s výjimkou těch, které patří celé společnosti a které užívají buď všichni, nebo skupiny lidí za úplatu) mohou být v osobním vlastnictví jednotlivých členů společnosti. Za socialismu má být velikost spotřeby normována pomocí peněz prostřednictvím systému rozdělování spotřebního zboží. Peníze i ceny spotřebních komodit tudíž stále existují. Naopak za komunismu kategorie osobní důchod či osobní vlastnictví již neexistují a jde o systém naturální. Mimo

⁸¹ S využitím (Bankov, 1991).

⁸² „...nejtěžší úkol socialismu bude spočívat v dosažení úměrnosti společenské výroby“ (Baranovskij-Tugan, 1906, s. 257).

⁸³ Klasifikaci existujících teorií socialismu podává v 8. kapitole studie z roku 1918 (Baranovskij-Tugan, 1918). Jindy bývají uváděny jeho tři typy socialismu: státní (jednotkou hospodaření je stát), syndikalistický (značná role státu spojená s autonomií výrobních jednotek) a komunální (systém, při kterém role státu není značná).

to socialismus v užším slova smyslu a komunismus mají i odlišné systémy organizace společenského hospodářství.

Po analýze různých teorií socialismu dospívá k závěru, že ani jedna plně nevyhovuje požadavkům socialistického ideálu. Podle jeho mínění naplnění úkolu stanovení rozumných rozměrů společenské výroby a významného růstu výrobních sil nejpřesněji odpovídá systém státního socialismu.⁸⁴ Ideje státního socialismu měly přitom největší podporu v kruzích marxistů. Systém státního socialismu předpokládá soustředění společenského hospodářství v rukou státu. Hlavní podíl výrobních prostředků a společensky vyrobených statků před jejich přechodem do individuální spotřeby je v rukou státu. Tento systém má být schopen v nejvyšší míře pozvednout společenskou produktivitu práce. Čím je ekonomická jednotka větší, tím je víc prostoru k realizaci hospodářského plánování a tím cíleněji se používají všechny zdroje.⁸⁵ Socialistický stát si zachovává politickou moc, protože jinak není možná složitá organizace společenského hospodářství ve velkém měřítku. Systém státního socialismu si zachovává donucovací prvky až do té doby, než se člověk sám nenaučí upřednostňovat společenské zájmy před svými vlastními.⁸⁶ Tento systém sice dodává společenské výrobě proporce a plánovitost i zabezpečuje přizpůsobení výroby společenským potřebám, ale zachovává si prvky donucování. A je v rozporu s ideou úplného a svobodného rozvoje lidské osobnosti.

Systém státního socialismu neodpovídá socialistickému ideálu též proto, že s nárůstem centralismu a ústředních organizací roste ohrožení svobody jednotlivců.⁸⁷ Taktéž tvorba společenského bohatství – byť jakkoli pozitivní – může probíhat i díky nedocnění lidské osobnosti. A právě tak tomu má být při přílišné centralizaci hospodářských funkcí. Člověk se pak stává nástrojem společenského celku, jednoduchým kolečkem obrovského státního stroje a jeho postavení se jenom málo čím liší od postavení při kapitalismu. Nicméně nehledě na to, že centralismus státního socialismu neodpovídá

⁸⁴ „Při systematické organizaci hospodářství obrovského celku – státu – produktivita společenské práce může stoupnout na úroveň, která není vůbec dosažitelná při uspořádání hospodářství pouze uvnitř menší obštiny nebo výrobního spolku“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 67).

⁸⁵ „Socialistická organizace hospodářství může způsobit obrovský rozvoj výrobních sil v případě, že vzniká v širším rámci moderního státu“ (Baranovskij-Tugan, 1906, s. 225).

⁸⁶ Podrobněji viz (Baranovskij-Tugan, 1918). Srov. (Barnett, 2000).

⁸⁷ „Centralismus vždy přináší byrokracii, odtrženost společného mechanismu od reálného života, ignorování jeho individuálních odlišností. Úměrně tomu roste role donucovacího principu moci v uspořádání společenského života. To je neodstranitelný hřích jakéhokoli centralismu“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 82).

ideálu lidské svobody, je nutné se s ním smířit, protože přináší množství kladných momentů, především v oblasti ekonomiky.

Za účelem oslabení negativních tendencí centralismu navrhuje doplnit do systému státního socialismu prvky jiných socialistických systémů, které zabezpečují větší svobodu lidské osobnosti. Jedním z takových má být systém komunálního socialismu. Tato soustava, stejně jako státní socialismus, je sice založena na donucování, leč stupeň donucování je tady menší. A to z důvodu, že velikost orgánů místní samosprávy a centralizace moci je menší.

Text (Baranovskij-Tugan, 1918) připomíná, že orgány místní samosprávy musí mít vlastní hospodaření, pomocí kterého plní ekonomické funkce. Dále navrhuje využít v budoucí společnosti prvky odborového socialismu. Jde o uspořádání, při kterém společenská výroba je v rukou jednotlivých profesionálních skupin, které prakticky nekontrolovaně nakládají s výrobními prostředky ve svém vlastnictví. Nicméně silná stránka systému spočívá v tom, že výrobní proces se dostává do kontroly ze strany dělníků. Dělníci se stávají nejen „*obsluhou výroby*“, ale přes systém participace v řízení výroby i jeho bezprostředními vlastníky.⁸⁸ Účast na řízení je zajištěna přes stálé zastoupení skupiny dělníků v řídicích orgánech podniku spolu s manažerem, jmenovaným státními orgány. Hovoří i o tom, že v moderním hospodářském životě existuje forma organizace práce, která nejvíce odpovídá ideálu svobodného rozvoje člověka. Svobodnou hospodářskou organizací současnosti má být, ve větší či menší míře, především celá sféra družstevnictví. Ze své podstaty družstva vznikají samovolně, bez jakéhokoli vnějšího donucení. Zakládají se na vzájemném souhlasu členů a svobodě vstupování a vystupování z organizace. Stát coby vlastník výrobních prostředků je může dávat do dočasného užívání pracovním kolektivům. Kolektivy zase mají vůči státu jisté závazky.

Podle Tugan-Baranovského právě kooperativní družstevní systém vykazuje velké potence ke zvyšování produktivity práce v porovnání se zmiňovanými dalšími způsoby organizace socialistické ekonomiky. Nejpříznivější oblastí jeho rozšíření má být oblast společenské výroby, ve které je člověk určujícím prvkem výroby. To jsou sféry, kde převládá manuální práce, s vysokou individualizací výroby. Tyto reprezentuje především

⁸⁸ Srov. (Heller, 2010).

zemědělství, kde právě družstevní kooperace bude jedinou cestou, jak transformovat malé zemědělské statky v socialistickou zemědělskou výrobu.⁸⁹ Později „*se společnost musí úplně přeměnit v dobrovolný spolek svobodných lidí - změnit se v naprosto svobodné družstvo. To je sociální ideál, který v plné míře nikdy nebude naplněn, ale v přibližování se ke kterému spočívá historický proces lidstva*“ (Baranovskij-Tugan, 1919, s. 505).⁹⁰ A právě v tom spočívají základní rysy struktury společenského hospodářství za socialismu v pojetí teoretika M. I. Tugan-Baranovského. Coby ekonom předpokládal, že takovýto systém sloučí přednosti velkého centralizovaného hospodářství s co největší svobodou všech členů společnosti.

Při koncipování teorie socialismu řešil i problém rozdělování za socialismu. Přístup k řešení označoval za mimořádně důležitý pro pochopení socialismu a pro jeho přerod v komunismus. Jestliže výroba za socialismu a komunismu spočívá na neměnném základě (společenském vlastnictví výrobních prostředků), pak vztahy rozdělování v průběhu rozvoje socialismu a jeho přerodu v komunismus prodělávají důležité změny. A co více, systémy rozdělování za socialismu a komunismu jsou vybudovány na odlišných principech. Za socialismu se zachovává princip normování spotřeby jednotlivých členů společnosti v závislosti na účasti v procesu tvorby statků. Za komunismu, když je dosaženo určitého stupně rozvoje společenské výroby a kulturní úrovně členů společnosti, takové normování již není potřebné. Zároveň základem rozdělování, jak za socialismu, tak i za komunismu je sociální ideál, který odmítá nucené rozdělování a jako nejvyšší princip navrhuje rozdělování podle potřeb.

Lidské potřeby rozděluje na dvě skupiny. Do první náleží omezené potřeby. Tyto převážně souvisí s fyziologickými procesy a prostředím, ve kterém člověk žije (potrava, oblečení, bydlení apod.). Do skupiny druhé patří neomezené potřeby: potřeba luxusních předmětů (která ovšem může být omezená sociálními momenty, jako úctou k jiným, strachem ze společenského mínění), duševní potřeby, jejichž neomezený rozvoj je v zájmu společnosti a osobnosti. Vzhledem k tomu, že rozvoj společenské výroby za

⁸⁹ „*Takže socialistická společnost vedle donucovací organizace společenského hospodářství státem a místní samosprávou bude muset umožnit rozvoj také svobodným hospodářským organizacím na bázi pracovní kooperace. Tato pracovní kooperace v průmyslové sféře způsobí vznik výrobních družstev a v agrární sféře pracovních obščin s poměrně komplikovaným vnitřním kooperačním řádem*“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 93).

⁹⁰ Zde citace dle 2. vydání, 1919 (první vydání 1916).

socialismu není dostatečný pro zabezpečení principu rozdělování podle potřeb, tudíž se předpokládá normování příjmů jednotlivých členů společnosti, nicméně svoboda spotřeby v rámci důchodu není omezená. Tugan-Baranovskij předpokládal, že i za socialismu může být zabezpečeno uspokojení určitých potřeb nezávisle na úrovni příjmů. K takovým patří potřeba vzdělání, ochrana zdraví aj. Jak se společenská výroba bude rozvíjet, společnost bude postupně odbourávat normování (prostřednictvím důchodu) stupně uspokojování potřeb, nejdřív duševních a poté i jiných.⁹¹

Ačkoli přechod k socialismu je zákonitým výsledkem společenského vývoje, podle Tugan-Baranovského, má však být možný pouze v důsledku stálého a aktivního boje dělnické třídy. Vzhledem k tomu problém „uskutečnění socialistického řádu“ získává zvláštní význam v souvislosti s organizací třídního boje dělnické třídy. Tugan-Baranovskij zdůrazňoval, že Marx učinil převrat v teorii socialismu tím, že správně vyřešil otázku, kdo a jak povede lidstvo k socialismu. Marx definoval taktiku a strategii boje proletariátu, rozpracoval učení o nejbližších a vzdálenějších cílech jeho třídního boje.⁹²

M. I. Tugan-Baranovskij souhlasil s marxistickou tezí, že proletariát hraje roli hrobníka kapitalismu a domníval se, že uchopení politické moci proletariátem je zcela vzdáleným strategickým cílem.⁹³ V této souvislosti potom obrovský význam dostávají ony podoby třídního boje, které napomáhají řešit mnohé úkoly dělnického hnutí v rámci existujícího řádu. Podle jeho názoru pro vítězství socialismu jsou důležité nejenom objektivní ekonomické předpoklady, nýbrž také hnutí usilující o pracovní zákonodárství, rozvoj odborů a dělnických družstev. Uvedené formy třídního boje proletariátu podle hlubokého přesvědčení Tugan-Baranovského posiluje organizovanost dělnické třídy a pomáhá aktivně čelit kapitálu. Zároveň tyto formy umožňují, aby se proletariát lépe připravil na svůj tvůrčí a organizační úkol, který získá na aktuálnosti poté, až se proletáři zmocní politické moci.

⁹¹ „Takže ve společnosti lze tušit širokou kombinaci socialistických a komunistických principů, přičemž další rozvoj bude spočívat v postupném vytlačování socialismu (v užším slova smyslu) komunismem do té doby, než společenské hospodářství nezíská zcela komunistickou povahu“ (Baranovskij-Tugan, 1918, s. 98).

⁹² „Více než půl století, které uplynulo od vydání „Komunistického manifestu“ bylo oslavou nové politiky socialismu a přesvědčivým empirickým důkazem její úspěšnosti a účelnosti“ (Baranovskij-Tugan, 1906, s. 237).

⁹³ „Aby se uchopení moci proletariátem stalo výchozím bodem socialistické transformace společnosti, pro to je třeba, aby ekonomický řád společnosti byl připraven k novým společenským formám a aby dělnická třída si poradila s velmi obtížným organizačním úkolem tvorby nového společenského řádu, který v tomto případě jí připadne“ (Baranovskij-Tugan, 1906, s. 255).

Teoretické dědictví po ekonomovi a teoretikovi socialismu M. I. Tugan-Baranovském zůstává dodnes v mnohém inspirativní, a to nejenom ohledně teorie socialismu.⁹⁴ Fascinuje přesnost některých prognóz tohoto vědce, kdy řadu tezí jeho modelů lze kriticky aplikovat též na problémy dávnější i nedávné socialistické minulosti, na přelomový dnešek i na možné nekapitalistické perspektivy zítřka. Namátkou v kontextu diskuzí o struktuře, a to nejenom vlastnické, socialistického hospodářství. Přínosné mohou být úvahy ohledně státního sektoru, s rolí státních ústředních orgánů i místních rad, ohledně participace pracovníků na řízení, ohledně nutného rozvoje kooperace či významu sektoru družstevního.⁹⁵ Jeho studie mohou přispět do aktuálních diskuzí o pluralitě socialistických vlastnických forem a jejich úloze při dosahování hlavního cíle socialismu – svobodného a všestranného rozvoje každé osobnosti. Za připomínání stojí i slova Tugan-Baranovského, že: „*Kapitalismus je... krutá, ale nezbytná škola lidstva*“. Nejznámější oblast působení ekonomů M. I. Tugan-Baranovského však představují výzkumy hospodářského cyklu a kapitalistických krizí. Zde náleží k významným průkopníkům, na kterého navazovali mnozí další, v čele s N. D. Kondratěvem. Nicméně rozhodně nikdy nelze přehlížet ani nesporná – dobová a ideologická – omezení⁹⁶ jeho díla.

⁹⁴ Podrobněji viz (Bankov, 1991), resp. (Makaševová, 1991).

⁹⁵ Úvahy o družstevním kapitalismu rozvíjel již také J. S. Mill (1848 aj.). Promýšlí též mechanismy, které by pomocí postupných reforem a vzdělávání pomáhaly vytvořit „*družstevní socialismus*“ budoucnosti. Tento by se, podle Milla, mohl časem přeměnit až v jakýsi decentralizovaný socialismus. Zde by výrobní prostředky vlastnila komunita, nikoli stát. O tomto a dalších ekonomických disidentech inspirativně vypráví kniha Johanisová, N. (2008): *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem*. Volary: Stehlík 2008. ISBN 978-80-86913-05-6.

⁹⁶ Srov. (Heller, 2010). J. Heller oceňuje schopnost M. I. Tugan-Baranovského „*vidět za horizont své doby*“, nicméně neopomíná dobovou podmíněnost celé řady tezí. Kriticky rekapituluje jeho fascinaci kapitalismem a spojování budoucnost jen s novými a novými jeho transformacemi (a úměrně tomu i nazírání politické ekonomie doby vědy, která se zabývá pouze kapitalismem). Připomíná ale, že od leninských časů imperialismu kapitalismus skutečně prokázal nevšední schopnost přeměny. Heller konstatuje, že není nutné příliš měnit ani marxisticko-leninskou kritiku Tugan-Baranovského za to, že marxistický projekt rovnosti mezi lidmi považoval za utopický. Heller dále konfrontuje úvahy Tugan-Baranovského o hodnotě (včetně dodnes přetrvávajících deformací v přístupech k Marxově teorii pracovní hodnoty) se svými závěry ohledně tzv. protosocialismu. Připomíná, že v jedné věci Tugan-Baranovskij nedosáhl ani Leninovy úrovně. Má jít o konstatování, že socialismus patří mezi harmonické soustavy, kde zájmy jednotlivých hospodářství nejsou nevyhnutelně v rozporu. Oceňuje však, že Tugan-Baranovskij rozhodně nepatří k autorům, kteří by předjímalí později realizovaný model socialismu – jakožto převažujícího státního vlastnictví s deformovaným trhem a direktivním centralizovaným řízením a plánováním – bez jakéhokoli kritického zamyšlení. Cítil odpor proti byrokratickému centralismu a správně poukazyval na možná blokováni iniciativy a odpovědnosti v ekonomice. Tugan-Baranovským propagovaná etika ve smyslu korekčního mechanismu však byla pouhou iluzí, která nemohla čelit ekonomickému zájmu třídy řídicího aparátu tzv. protosocialismu, který kontroloval jednotlivé podniky, jejich seskupení, instituce, rezorty aj., a politice. Za snad nejzajímavější v celém díle Tugan-Baranovského označuje Heller orientaci na družstevnictví, na samosprávné vlastnické kolektivy. Kromě příspěvku pro zkoumání cyklů přínos M. I. Tugan-Baranovského Heller spojuje s rovinou dobovou (kdy vlastně přispěl k modelování později zvítězivší první formy socialismu, tzv. protosocialismu, a to dříve, nežli V. I. Lenin

Výběr z díla M. I. Tugan-Baranovského

Baranovskij-Tugan, M. I. (1894, 1900): Promyšlenyje krizisy v sovremmenoj Angliji, ich pričiny i vlijanije na narodnuju žizň. St. Petersburg: I. N. Skorochoodov. ISBN nemá (2. vydání Promyšlenyje krizisy: Očerki iz socialnoj istoriji Anglii. St. Petersburg: O. N. Popovoj. ISBN nemá, německy Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England. Jena: G. Fisher, 1901. ISBN nemá).

Baranovskij-Tugan, M. I. (1898, 1922): Ruskaja fabrika v prošlom i nastojaščem. St. Petersburg: Pantelev. ISBN nemá (výše citace dle 3. vydání. Moskva: Nakladatel nezjištěn. ISBN nemá).

Baranovskij-Tugan, M. I. (1899): Osnovnaja ošibka abstraktnoj teorii kapitalizma Marksa. Naučnoje obozrenije, roč. 6, č. 5, s. 973-985. ISSN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1903): Očerki iz novějšej istorii političeskoj ekonomiji. St. Petersburg: Nakladatelství časopisu Mir Božij. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1905): Theoretische Grundlagen des Marxismus. Leipzig: Duncker & Humboldt. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1906): Sovremennyj socializm v svojom istoričeskom ratvitiji. St. Petersburg: Nakladatel nezjištěn. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1909): Osnovy političeskoj ekonomiji. St. Petersburg: Slovo. ISBN nemá (česky Základy politické ekonomie. Praha: Plamja 1927. ISBN nemá).

Baranovskij-Tugan, M. I. (1912): *K lučšemu buduščemu: Sbornik socialno-filosofskich proizvedenij.* St. Petersburg: Nakladatel nezjištěn ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1913a): *Obščestvenno-ekonomičeskije idealy našego vremeni.* St. Petersburg: Nakladatel nezjištěn. ISBN nemá.

formuloval svůj *Stát a revoluci*), a s rovinou dlouhodobého vývoje (kdy, na rozdíl od klasiků, Tugan-Baranovskij zvýraznil obavu před centralismem a nedemokratičností socialismu a z něj vyplývající nedostatečnou motivací k práci u občanů socialistické společnosti). Dodejme, že V. I. Lenin se Tugan-Baranovským zabývá např. v textech Kadetskij professor (*Pravda*, č. 147, 19. 10. 1912) či Liberalnij professor o ravenstve (*Put' Pravdy*, č. 33, 11. 3. 1914).

Baranovskij-Tugan, M. I. (1913b): *Periodičeskije promyšlennyje krizisy: Istorija anglijskich krizisov: Obščaja teorija krizisov*. St. Petersburg: O. N. Popovoj. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1913c): *Socialnaja teorija raspredelenija*. St. Petersburg: Šredera. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1914a): *Ekonomičeskaja priroda kooperativov i ich klassifikatsija*. Moskva: Nakladatel nezjištěn. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1914b): *Očerki iz novějšej istoriji političeskoj ekonomiji i socializma*. St. Petersburg: Nakladatel nezjištěn. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1916, 1919): *Socialnije osnovy kooperaciji*. Moskva: I. N. Kušnerev. ISBN nemá (výše citace dle 2. vydání. Moskva: Nakladatel nezjištěn. ISBN nemá).

Baranovskij-Tugan, M. I. (1917): *Bumažnyje děngi i metall*. Petrograd: Pravo. ISBN nemá.

Baranovskij-Tugan, M. I. (1918): *Socializm kak položitelnoje učenije*. Petrograd: Kooperacija. ISBN nemá.

Doplňující informace a další prameny

Bankov, J. B. (1991): *Razrabotka problem teorii socializma v rabotach M. I. Tugan-Baranovskogo*. In: Makaševová, N. A. (ed.) (1991): *Vzgljady M. I. Tugan-Baranovskogo, A. V. Čajanova, N. D. Kondratieva, L. N. Jurovskogo i sovremennost'*. Moskva: INION – Akademija nauk SSSR, s. 13-35. ISBN nemá.⁹⁷

Baranovskij-Tugan, D. M. (2014): *Teorija socializma M. I. Tugan-Baranovskogo*. *Science Journal of Volgograd State University: History, Area Studies, International Relations*, roč. 19, č. 2, s. 14-20. ISSN 1998-9938.

⁹⁷ Podrobněji též viz materiály a odkazy věnované 90. výročí úmrtí M. I. Tugan-Baranovského na <http://demoscope.ru/weekly/2009/0361/nauka01.php>, referát o jeho ekonomických názorech na http://www.5ka.su/ref/economy/1_object49230.html, materiál o přínosu k rozvoji teorie ruského družstevnictví na <http://history.nsc.ru/kapital/project/person/20.html> aj.

Barnett, V. L. (2000): Tugan-Baranovskii's Vision of an International Socialist Economy. *European Journal for the History of Economic Thought*, roč. 7, č. 1, s. 115-135. ISSN 0967-2567.

Barnett, V. L. (2001): Tugan-Baranovsky as a Pioneer of Trade Cycle Analysis. *Journal of the History of Economic Thought*, roč. 23, č. 4, s. 443-466. ISSN 1053-8372.

Barnett, V. L. (2004): Tugan-Baranovsky, the Methodology of Political Economy, and the „Russian Historical School“. *History of Political Economy*, roč. 36, č. 1, s. 79-101. ISSN 0018-2702.

De Soto, J. H. (2004): Hospodářský cyklus: Marxisté, Rakušané, neoricardiánci a neoklasikové. *Terra Libera*, ročník 5, listopad 2004, s. 1, 3. ISSN nemá.

Heller, J. (2010): Ani Tugan-Baranovskij nebyl dost prorokem. *Marathon*, roč. 14, č. 6, s. 18-21. ISSN 1211-8591.

Kolektiv autorů SSSR a NDR (1986): *Buržoazní a maloburžoazní ekonomické teorie socialismu*. Praha: Svoboda 1986. ISBN nemá.

Půlpán, K. (1997): Vývoj ruského nemarxistického ekonomického myšlení (1890 – 1939). *Politická ekonomie*, roč. 45, č. 2, s. 269-280. ISSN 0032-3233.

Setínský, J. (1964): *Teorie krizí v Československu*. Praha: SPN 1964. ISBN nemá.

Sirůček, P. (1997): Počátky analýzy dlouhých vln II. Cyklický vývoj kapitalistických ekonomik v díle K. Marxe a B. Engelse, marxistická teorie krizí. Marx a Engels o dlouhých vlnách. *Marathon*, roč. 1, č. 5, s. 5-12. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (1999a): Počátky zkoumání dlouhých vln. *Politická ekonomie*, roč. 47, č. 1, s. 97-111. ISSN 0032-3233.

Sirůček, P. (1999b): Zkoumání dlouhých vln v meziválečném období. *Politická ekonomie*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 378-392. ISSN 0032-3233.

Sirůček, P. (2009): Kapitalistické krize v dílech klasiků. *Naše Pravda*, 2009, č. 24, s. 3. Společensko-politická příloha *Haló novin*, 22. 6. 2009. ISSN 1210-1494.

Sirůček, P. (2010): Ekonom a teoretik socialismu M. I. Tugan-Baranovskij. *Marathon*, roč. 14, č. 6, s. 6-18. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2016a): Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání. Praha, Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek160407-ch.htm>.

Sirůček, P. (2016b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: M. I. Tugan-Baranovskij. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2016, roč. 24, č. 1, s. 82-90. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2017): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. Ch. L. S. Sismondi. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2017, roč. 25, č. 2, s. 98-106. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.

Sweezy, P. M. (1967): *Teorie vývoje kapitalismu*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Vrábek, V. (1947): *Hospodářská konjunktura*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních. ISBN nemá.

Abstrakt

M. I. Tugan-Baranovskij byl rusko-ukrajinský ekonom, akademik, politik, publicista a propagátor idejí kooperativismu. Pokoušel se o eklektickou syntézu teorie mezního užitku s teorií hodnoty D. Ricarda a některými prvky učení K. H. Marxe. Proslul zejména teorií hospodářského cyklu a bývá řazen k nejvýznamnějším ruským ekonomům.

Abstract

M. I. Tugan-Baranovsky was Russian-Ukrainian economist, scientist, policy maker and journalist. He himself promoted the ideas of co-operativism. He tried to describe an eclectic synthesis of the marginal utility theory and the value theory of D. Ricardo and K. H. Marx. He is famous for the business cycle theory and he belongs to the most known Russian economists.

Klíčová slova M. I. Tugan-Baranovskij – teorie cyklu – teorie krizí – teorie socialismu

Keywords M. I. Tugan-Baranovsky – cycle theory – theory of crisis – theory of socialism

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor Ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

**Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 2., ročník 2017
Periodicita – půlročník**

Texty neprošly jazykovou úpravou a vyjadřují názory autorů.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz